

THE ARIAN PERIOD AND
ITS CONDITIONS

AND

THE CULT OF THE GENII
IN ANCIENT ERAN.

TWO ESSAYS

EUGEN VELTELM

PROFESSOR OF HINDU STUDIES

Bomhan:

PRINTED BY MANOKEE BHOBORJI MINOCHE RHMOMI
AT THE "BOMBAY SAMACHAR" PRESS

1888

THE ARIAN PERIOD AND ITS CONDITIONS.

IT is generally acknowledged now, that in a time previous to all history a nation existed from which the Indians, Persians, Romans, Lithuanians, Slaves and Celts are descendants. To unite these nations in their name by the extremest points, they are called Indo-Europeans, Indo-Germans or Indo-Celts. Although not a single historical source reaches down to this primitive people, it was possible by the help of comparative philology to do more than glance at the conditions of this early period, and it became evident, that the amount of knowledge this ancient nation had already acquired was not inconsiderable. But the abode of this people and the succession in which the different nations were proceeding from it are dubious until to-day. One circumstance only is entirely evident: that the Indians and Persians remain-

ed together and continued to develop themselves together a rather long time after the other nations had separated from them. It is this time of common development, posterior to the abiding together of all the Indo-German nations, but previous to the separation of the Indians and Persians into two different nations, which is called the *Arian Period*, because at this time both nations used to designate themselves by the name of Arians. The question is now: what were the acquirements of these Arians at the time when they separated from the other Indo-European nations, and what was the progress they made commonly ere they separated. The celebrated orientalist Professor FRIEDRICH SPIEGEL has undertaken to answer these two questions in his recent learned and interesting book entitled: *The Arian Period and its Conditions, Leipzig 1887*, and has excellently solved the task. A survey of the different departments of knowledge is taken by the author for this purpose and the common re-

lations of both nations in this respect are examined. (See the chapters entitled: The Seasons—The Names of the Seas, Rivers and Mountains—The Regions of the Heaven—The Denominations of Natural Objects—The Manner of Life—Social Conditions—General Scientific Ideas.) Everywhere an ample primordial state of knowledge was existing already, so that by the help of our experienced guide we are able to trace an image of the life and customs of the early people, which spoke the mother-tongue of all our kindred languages, the original and primitive Indo-European language. On the other hand, we find everywhere a number of ideas which the other Indo-European or Indo-Celtic nations, as SPIEGEL calls them after the example of LASSEN and LAGARDE, do not share, and which therefore must have been developed during the Arian period. The congruity of the Arian nations shows itself most amply and characteristically in the department of geography, several names of rivers and countries being common to the

Arians. The name of the Indian river Sarasvati, *e. g.*, is entirely identic with the Old-Eranian *Harauvatish* or *Haraqaiti*, the river called *Arachotus* by the Ancients which in the middle age still was called *اروخش* *Arrokhash*. Likewise the Indian *Rasâ* corresponds to *Ranhâ*, the name of a river in the north, mentioned in several passages of the Avesta (Vd. 1, 77. Yt. 5, 63. 12, 18. 14, 29. 15, 27). Furthermore we do not only find the Indian river-name *Sindhu* in the Eranian *Hiñdu* or *Heñdu*, but even the geographical name of *Sapta-Sindhavas* answers to the Eranian *Hapta-Heñdu*. Both the Arian nations have in common the name of the people *Kuru* and likewise *Kamboja*, *Gandhâra*, *Pârthava*.

If we now turn from geography to religion, it is just religion which proves the fact that the Indians and Eranians had a period of common development before they separated into two different nations. The ancient Eranians worshipped the sun and moon and the circuit of heaven, and we find the same

deities in Indian mythology. But the worship of fire and water, of air and earth, the like worship of heaven reaches down to the Indo-Celtic time. It is common to all Indo-celtic nations. We must point out as Arian the significance of *rita* and *arta*, designating the idea of regulation. Common to both nations is, furthermore, the Soma or Haoma-cult, which is rightly considered to be the principal evidence for the original staying together of the Arians, for there is no doubt that it came from one and the same source with both nations. The question whether the Soma-cult was originally Arian ought indeed still to be examined. Furthermore the Indians and the Eranians have in common the following names of gods: *Mitra* and *Mithra*, *Sūrya* and *Hvare*, *Apām-napāt* and *Apām-napād*, *Indra* and *Iñdra* (See Vd. 10, 17, 19, 140 and the sometimes occurring epithets *Vritrāhan* and *Verethrajan* or *Verethraghna*), *Aramati* and *Armaiti*, *Sarvatāti* and *Haurvatād* or *Haurvād*, *Uparatat* and

Uparatâd, Násatya and Naon-haithya, Puramdhî and Pareñdi, Narâçañsa and Nairyosanha, Gandharva and Gañdarewa, Druh anp Drug, Caru and Sauru. The Yâtu's belong to the most prominent of malevolent beings, and are called alike by both Arian nations. All the above-cited names of gods give evidence that the Arians were still polytheists.

"A peculiar attention ought to be bestowed," as Spiegel points out p. 315-316, "upon expressions referable to the cult. They prove irrefutably, that the community of Arian development was not confined to religious ideas only, but comprehended an already rather developed theology. We mention first the important designations of the priest: अथर्वा Atharvan or Ἀθραβάν Athravan, which are probably both in connexion with magic spells, and here we must not overlook the resemblance of the magic spells of the Avesta with those of the Sumerians. The name of

मंत्र *mantra* or म॑थ्रा *māthra* may originally have signified such a spell, not very long after the Indo-Celtic period, as the Greek *mántis* shows. A close theological connection is made evident by the expressions concerning official sacrifices: यज्, *yaj* or यज्ञ् *yaz* to sacrifice, यज्ञ, *yajna* or यस्त्रा *yasna*, sacrifice, संस्कृ *sañskri* or वैश्वर्यम् *hañkar* to make preparations for the sacrifice, स्तु *stu* or श्रव्यु *stu*, to praise, निविद्, or निविद् *nivid*, आविद् or अविद् *avid*, to proclaim, in both Arian languages. सूक्त *sūkta*, hymn, is to be found in the Avesta as हुक्ता *hukhta*, but has preserved there the more original signification (*well-spoken*). The identic इहम् *idhma* or आऐस्मा *aësma* means the wood employed for sacrifices. Attention must be bestowed upon the identic name of होतर् *hotar* or जातूर् *zaotar* for the offering priest, but it ought to be considered here that the other names of priests are differing.

Furthermore we name denominations of offerings *e. g.* होत्र hotra or शोथ्रा zaothra, for which the signification of effusion must be regarded as the primitive one. Moreover राति rāti or रात्रिः rāti gift, प्रभृति prabhriti and फ्राबेरेति frabereti, offering, the Indian आप्री apri also reappears in the Eranian अफ्री afri, but the last-named word has no liturgic signification, it is hymn of praise, benediction in general. The words आहुति ahuti and अज्ञुति azñuti are identic, and the signification may have been so too in former times. Lastly, the nearly connected expressions अस्तु-क्रौष्ट astu-çrausht and अस्तु-स्रावो-स्तु sraosō-astu may be mentioned here. The equal formation and signification of संहिता sumhita and हन्दायिता handaiti must be pointed out, but the outward form of both words already shows great difference. Besides these resemblances, there are differences of a kind which ought not to be overlooked. The fire-places

places, the “*vedî*,” the “*yâpas*” are entirely wanting among the Eranians, likewise the “*barkis*” of the Indians, offerings like the Indian “*ghrita, havis sarpis, ajya*.” Furthermore, there is nothing corresponding to the offerings of grains and dishes, the *Prayâjas* and *Anuyâjas*, the *Vashat* formulæ. The sacrificial vessels are not the same. The Haoma-cult even is different from the Indian Soma-cult: while the Eranian Haoma is compounded with meat, the Soma must be mixed up with milk.”

Of no lesser interest for the cognizance of Arian antiquity than the numerous conformities in the department of religion are the epic narratives, the heroic legends, which may be proved to have been the common property of both nations. On comparing the mythic tales of the Arian nations one cannot but feel persuaded that certainly several heroes must belong to the Indo-Celtic time, *e. g.* Dahaka, Trita and Manu, but nevertheless there remains a number of merely Arian heroes, the most prominent of whom are Yama

and *Yima* with their father *Vivasvat* or *Vivāñhāo*. Likewise *Kriçāva* and *Keresaspa*, *Riksha* and *Erekhsa*, *Kavya Uçanas* and *Kava Usa*, *Sucravas* and *Husravañh* and *Kuru* belong certainly to the Arian period, although the resemblances are scanty and the differences in the narrations of the most ancient books of the Arians are great.

Lastly, we will not fail to mention that resemblances may perhaps be traced also in the speculations as to the origin of the world, the so-called cosmogony, of both nations.

By considering these numerous resemblances of both Arian nations without overlooking the differences between them, we come to the result that they evidently once were one single nation developing in common to a certain period. Spiegel places the moment of separation not into the Vedic time, but before, although not long before it. For the rest he entirely agrees that the Vedic version is older than the Eranian considering the time, but it follows not from that, that it is the original Arian one, but

notwithstanding its age it is in most respects purely Indian. Spiegel moreover doubts not at all that the Eranians received a great deal, perhaps most of their acquirements from the Indians, but he rightly points out that we are not at all authorized by this fact to draw the conclusion, that the entire Eranian culture must wholly be derived from the Vedic. "The mutual relation of both nations may have been similar to that of the Greeks and Romans. For the whole northern border of Eran, the intercourse with India was a rather easy one, and it was not necessary to go to the Indus for having contact with Indians, as in antiquity all Kabulistan was Indian. The priesthood of both countries was for the greatest part not sedentary, but wandered to and fro seeking employment, and in such manner knowledge could be propagated, while the differences, supported by the difference of the climate, will probably have developed themselves by degrees." (See Spiegel p. 317-18).

However it may have been, we must not by any means forget (as Spiegel says p. 318) that all Arian culture is a comparatively recent one, and surpassed in antiquity by Semitic and Hamitic culture. Whether and how this culture has influenced the Arians, we must leave to the future to decide.

Jena, the 23rd of November 1887.

THE CULT OF THE GENII IN ANCIENT ERAN.

WHEN comparative philology had incontestably proved the close affinity of the greatest part of the nations who inhabit Asia and Europe from the Ganges to the shores of Iceland, and history thus got intelligence of their connection in a time so remote from our own that no other notices can give us intelligence thereof, it was only a natural consequence to presume from these results, that all these nations originally had the same degree of culture and one and the same religion. And by further researches these conjectures were soon brought to evidence. It was proved that already in the earliest time of their tongue the Arians recognized the presence of divinity in the bright, clear and sunny phenomena of nature. Therefore, they called the blue sky, the fertile earth,

the warming fire, the bright day, the golden dawn, and the young spring their DEVAS or BRIGHT GODS, who were regulating day and night, time and life, by the unalterable laws of the circumvolution of the sun'and the moon, and were kept holy as the creators of right and moral law.¹ At this early period of the Indo-German nation, when man was still living in a close and uninterrupted intercourse with nature, and felt his dependency and weakness in face of the natural phenomena, he personized them as beings of human sort and shape, but greatly superior to man by their natural and mental powers, beings who were interfering into human life partly by protection and help, and partly by hurting and destroying. We can trace this creed in the most ancient documents of Indian literature, and we do find it still more developed, in ERAN². For

1 See SPIEGEL, Die Arische Periode und ihre Zustände p. 127-142.

2 Cf. SPIEGEL, 'Eranische Alterthumskunde' II, 91 and following, II, 126, 136 and following.

there is no country where the contrasts between deserts and fertile land, between rushing streams and sources and sandy wilderness, refreshing mountain air and mild climate, chilling north-wind and burning simoom, are so frequent as in Eran. These personifications of natural powers were so closely connected with all the views of the people, that in spite of a new and essentially different religion, the Arian nations of the present time have preserved it through thousands of years. Various, although more and more disappearing, traces of a belief into benevolent fairies, mermaids, mountain spirits, etc., may be found even now among the nations of the German race. It is easily to be understood that the development of religious ideas must be different according to the mental abilities of the different nations, the physical condition of their countries, and their state of culture, which is the result of these preliminary conditions. This is particularly the case with the belief into INVISIBLE GENII who take

interest in human welfare and misfortune, a belief which has undergone great modifications even with nations who have faithfully preserved it as an inheritance from their ancient abode, as *e. g.* the GREEKS and ROMANS.³

While we hear that the IONIAN philosophy of THALES⁴ considered divinity as the soul of the world, the demons as the cause of its animation and the heroes as the shades of deceased men,⁵ and while PLATO⁶ presumes for the organization of his state, that the

3 Cf F. A. UKERT "Über Dämonen, Heroen und Genien" in the "Abhandlungen der historisch-philologischen Klasse der Königlich Sachsischen gesellschaft der Wissenschaften, 1850, II, 137-219". In the following pages I have especially used the excellent treatise of EDVARD GERHARD "Über Wesen, Verwandtschaft und Ursprung der Dämonen und Genien," in the "Abhandlungen der Königl. Akademie der Wissenschaften Zu Berlin, 1852."

4 Cf. Athenagoras Legat. pro Christ, c. 21, protos Thalus diairei eis theon, eis daimonas, eis uroas alla theon men ton noun tou kosmou eisagei, daimonas de ousias psuchikas, kai uroas tas kechorismesas psuchas ton anthrepon. Aristoteles de an. 1, S. PLUT. de plac phil I 8, DIOG. LAERT. I, 27. CIC de legg. II, 11,

5 Plato, de rep. IV, 427 B.

worship of the gods, stated by the oracle of DELPHI ought to be regulated in accordance with this threefold difference of divine powers, the chief creators of Greek mythology, HOMER and HESIOD, do often leave us doubtful as to the definition and limitation of these powers. Every god of HOMER⁶ is likewise called a demon, while the demons of HOMER do scarcely ever presume to assert their personality or their independence from the Olympic gods⁷. It is different with HESIOD⁸ who tells us of the whole species of demons, multitudes of immortal beings, intermediates between gods and men. Acquainted with human doings and wants, the protectors and benefactors of human race, these demons of HESIOD are floating between heaven and earth as remnants of a golden age, vanished

6 Plutarchus de def. orac. 10. Ukert l. l. p. 140—143, Naegelsbach : Homerische Theologie p. 67, 117.

7 See. Gerhard l. l. pag. 252-253, who has registered the passages from Homer.

8 See Ukert p. 143-147. Hesiodus Scut. Her. 94. Theog. 991.

after the resolution of Zeus even long before the time of the heroes of Homer.⁹ When in later times, as we learn from HESIOD, the demons were worshipped as gods of an inferior order,¹⁰ and when all the spirits of air, as well as everything felt in human life as an inexplicable divine influence, was considered demonic,¹¹ a threefold difference¹² was established between demons of the air, godly demons and the personal demons of men. How great was the importance as an adviser, bestowed in ancient Greece upon this personal demon¹³ of man, the example of SOCRATES¹⁴ shows. But this personal demon is also important for us by his being equivalent in language to the Roman "genius",¹⁵ who, different

9 Hesiodus Op. et D. 121-126.

10 Ukert p. 165. Maximus Tyrius (diss. XIV, 8. XV. XVII, 12) calls the immortal beings of the second class who are with God "theoi deuteroi."

11 UKERT p. 152-155.

12 GERHARD p. 256

13 UKERT p. 156-171, GERHARD p. 259.

14 UKERT p. 152-155.

15 GERHARD p. 260, UKERT p. 204.

from the demon of HESIOD from the very first, is purely Italian, and entirely independant of Hellenic mythology. While the demon of HESIOD, a power of nature, manifests himself in the air, the "genius" in the first place has only the signification of human life. The word *Genius* originating from the radix **GAN**¹⁶ which is still to be found in *gigno*, *genitor*, *genialis*, has the signification of a procreating, procreated or inherent god. It expresses the most intimate connection,¹⁷ and an old interpreter of VIRGIL defines *genius* as the immanent spirit of every place, of every object and of every man.¹⁸ This interpretation which in the first place surprises us by the mention of the genii

16 In Sencrit we have the radix जन्, in the language of the Avesta چو, in Pahlavi چو, in Neo-Persian زادن

17 UKERT p. 210-212, GERHARD p. 260.

18 To the verse of Virgil (Georgic I. 302) "invitat genialis hiems curasque resolvit" the scholiast SERVIUS makes the following remark: GENIUM dicebant antiqui naturalem deum uniuscuiusque loci, vel rei aut hominis.

of things seems most extensive, and nevertheless it designates not completely the matter if we do not extend the relation of the genius to every man, to every personality, the divinity included. Forbearing to talk of the genii of other gods, we will only mention the genius of Jupiter,¹⁹ who had his place among the PENATES,²⁰ and the creating power which is expressed in the Roman word “genius” is evident in derived words, as *dii geniales*²¹ and *lectus genialis*.²²

19 In latin inscriptions (Orelli 2488) ‘Genius Jovis’ is mentioned.

20 In Arnobius c. gentes III, 40, the ‘Genius Jovialis’ and ‘Fortuna,’ ‘Teres’ and ‘Pales’ are called ‘Penates.’

21 Paulus Diaconus, p. 70. Geniales deos dixerunt aquam, terram, ignem, aerem, ea enim sunt semina rerum, quae Graecorum alii stoicheia, alii atomous vocant. Duodecim quoque signa, lunam et solem inter nos deos computabant. Geniales autem dicti a gerendo, quia plurimum posse putabantur, quos postea gerulos appellarunt.

22 Isidorus Hispal. Origg. VIII. 85 ed. Lindem. : Genium dicunt, quod quasi vim habet omnium rerum gignendarum, seu a gignendis liberis, unde et geniales lecti dicebantur a gentibus qui novo marito sternebantur. Cf

But here the Romans did not stop. In later times they used to apply the name of *genius* in a COLLECTIVE SENSE²³ of human personality, and engendered by the idea of a god-inspired animation of the political bodies as well as of single personages, this *genius* was attributed in the most extensive sense to the ROMAN PEOPLE and army as well as to the CÆSAR. The Roman used to swear by his self, his *genius*,²⁴ that is to say, by the procreator of his own person, who descended from JUPITER, and he acquitted himself of the highest act of homage by invoking the CÆSAR'S

Ukert p. 211. Cic. pro Cluentio c. 5: lectum illum genialem, quem biennio ante filiae suae nubenti straverat, in eadem domo sibi ornari et sterni, expulsa atque exturbata filia, iubet.

23 On Roman coins we often read the letters G. P. R.—Genius Populi Romani; in inscriptions: Genius coloniae, genius municipii, genius exercitus, genius centuriae, genius Caesaris, genius Neronis, etc. Cf. Ukert p. 218 Gerhard p. 261.

24 Horatius says (Epist. I, 7, 94.)

"Quod te per Genium dextramque deosque
penates

Obsecro et obtistor, vitae me redde priori."

Cf. Hor. Epist. II, 1, 15; 2, 187. Ukert p. 214 Gerhd़rd p. 262.

genius.²⁵ It was this creed, which made possible, in a period characterized by servility of spirit on the part of the people and, withal, by great mental activity, the apotheosis of the Cæsars. The idea of a PERSONAL HUMAN GENIUS²⁶ may be traced in a similar relation. The immanent protecting power of man was the object of family-worship in Italy, and the anniversaries of the day of birth were celebrated by offerings.²⁷ The same idea of a genius associated to man from his birth we can trace for

25 Cf Virg. Ecl. 1, 89 Suet. Calig. 27. Ulpianus Dig. XII, 2, 13 de iure iurando: si quis iuraverit in re pecuniaria per Gerium principis et peierarit. Imperator noster rescripsit. fustibus cum castigatum dimitti et ita superdici. See Preller's Ro'mische Mythologie p. 567.

26 Censorinus, de die nat. c. 3: Genius autem ita nobis assiduus observator oppositus est, ut ne puncto quidem temporis longius abscedat, sed ab utero matris exceptos ad extremum usque diem comitetur. Servius. Aen. VI. 743: nec incorrigue dicuntur genii, quia, cum unusquisque genitus fuerit, ei statim observatores deputantur Seneca. epist. 110.

27 Censorinus, de die nat. c. 2: Genio igitur potissimum per omnem aetatem quotannis sacrificamus. Cf. Hor. A. P. 210. Tibull. El. I. 7, 49: II. 2, 5: IV, 5, 9. Liv. XXI. 62. Hor. Carm. III, 17, 4.

the condition of man after death. Without excluding the idea of the returning of the individual spirit to the spirit of the world, it was the opinion of the Romans and even of the whole classic antiquity that the human genius was outlasting the body for a longer or shorter time. All the tales of spirits of dead men, who are interfering into the life of mortals or are called by them, are founded upon this idea of the surviving spirits, who were called by the Romans LARES or MANES.²⁸

Very similar in many respects to that of ROME, was the cult of the Genii in ancient ERAN, where, according to my opinion, this doctrine was most amply developed. A short representation thereof I will try to give in the following pages.

The denomination of genius in East ERAN was *فرهش* FRAVASHI ; in Pehlewi, the language of the Sassanides he is called *فرهش*²⁹ by the Par-

28 See Gerhard p. 263, 264.

29 See West-Haug : Glossary and Index of Pahlavi Texts of the book of Arda-Viraf etc. p. 100.

sis میا، میارا فرور *frohar*, in Neo-Persian فرور *farvar* or *ferver*.³¹ I do not find the name in the scanty remainders of the cuneiform inscriptions of the ACHEMENIDES, but we can presume with perfect security that the WEST-IRANIANS called him FRAVARTI, by the occurrence of the royal name of FRAVARTES, rendered Phraortes by the Greeks. The signification of the word is, “*protector*.³²

30 Cf. Spiegel: Einleitung in die traditionellen Schriften der Parsen II, p. 418.

31 Although Vullers has accepted this form فرور in his dictionary, it nevertheless seems very problematic to me. In Mohammedan writings it certainly cannot occur, I have never found it with the Parsis, but only فرور I believe it only appertains to Kleuker, who always gives Anquetil's Ferouér by Ferver.

32 While it is perfectly comprehensible after the Eranian phonetic laws how the forms Fravash and Frôhâr could rise from Fravashi, the etymology of the word Fravashi has met with great difficulties. At the first view the word seems composed of the preposition Fra and a radix Vash, which might be used for Vakhs, to grow. Burnouf presumes so in his “Commentaire sur le Yacna” and in congruence with Neriosengh, who translates the

Our sources of information on the notion of the ancient Eranians of their genii and the way in which they worshipped them are, above all, the AVESTA, especially the more recent parts; in the oldest part of our texts, the second part

word by Vridhī, growth, Burnouf strangely believed to find a confirmation of his etymology in the circumstance, that the figure on the monuments of Persepolis, which is considered to represent a Fravashi, seems to grow above the king. But the radix Vash may also be a further development of radix Vat, to speak, this is the opinion of Schöttmann in his Commentary to Job, and in this case Fravashi, would be equal to the Sanscrit Pravakti, to pronounce. But this perception lacks every traditional support, and has no reference to the nature and doings of the Fravashi, as we know them from the Avesta. Justi thinks Fravashi to have originated from Fra, + rad+varet. He gives to this radix Varet=(S.) Vart, which in Zend as in Sanscrit has only the signification of rolling, turning, hastening, the more general signification of being, and declares the name of the Fravashis to signifie the pre-existing, like as the Ideas of Plato, who are previous to real existence. Oppert, whom Haug agrees with, holds Fravashi for the same word as the king-name Fravartis of the cuneiform inscriptions of Persepolis. After Oppert the signification of this word is nourisher, after Haug protector. I believe that the word was formed from the radix Vart, + Fra, by the suffix Ti. The first one has in the Veda like in the Avesta the signification of to cover, to protect.

of the YASNA, the Fravashis are mentioned only once,³³ and in the VENDIDAD too, we do rarely meet with their name; but their invocation is tolerably frequent in the liturgic parts of the YASNA, and more ample instruction on the matter we do find in the KHURDA-AVESTA, a collection of songs of praise on AHURA-MAZDA, the AMESHA-SPENTAS, MITHRA and the other genii, and in the traditional books of the Parsis.

In these sources the Fravashis are usually called "the Fravashis

But that Avestic's corresponds to old-Persian Rt is proved by examples like the following: O. P. Arta = (Av.) Āsa = (S.) Rta. (Av.) Ames'a = (S.) Amrta, (Av.) Mas'ya = O. P. Martiya = (S.) Martya. So Fravashi is = Fravarti. See Kuhn, Zeitschrift fur vergleichende Sprachforschung XXIV, 4 p. 352 (the note on the nature of the Fravashis See SPIEGEL, Eran, Alterthumskunde II, 91—98.)

33 See Yacna 37, 3: *ત્રાવાયામનુસ
મન્ત્રત્રાવાયા મન્ત્રત્રાવાયા*
ત્રાવાયામનુસ We may certainly conclude from this passage that the Fravashis were known to the authors of the Gathas.

of pious men”³⁴ or “the good, holy Fravashis of pious men,”³⁵ “the Fravashis who are strong and powerful for the protection of good men.”³⁶ Who are these Fravashis? Our sources give us conclusive information. First of all it is evident that they were worshipped as purely spiritual beings. In two passages of the Avesta³⁷ the Fravashis are

34 Cf. Ys. 1, 6: የሚሸጠውን ተስፋዣ ነው
 ተስፋዣ ተስፋዣ ተስፋዣ ተስፋዣ ተስፋዣ
 Visperad. 7, 2, 16, 2, 21, 1, Y 5, 26, 1, 3, 6, 7-11.

35 Cf. Ys. 16, 5—^{גַּם} וְיָמֵן תְּמִימָה
 וְיָמֵן תְּמִימָה וְיָמֵן תְּמִימָה
 וְיָמֵן תְּמִימָה 2, 17; 26, 1. 60, 4. See also
 Ys. 65, 12. Yt. 13, 1, etc.

³⁷ See Ys., 55, l. 63, 3.

conceived as a part of the human soul, the interceding part between soul and body, being nevertheless an independent personality, especially independent from the body.³⁸ In the more recent tradition, the Sadder-Bundehesh, this and other faculties of the soul are mentioned, viz. the power of life,³⁹ conscience,⁴⁰ soul,⁴¹ consciousness,⁴² a distinction which, in general, agrees with that in the Avesta. The power of life is closely connected with the body, which falls to annihilation as soon as it is vanishing, and then the other faculties of the soul leave the body; conscience goes straight to heaven, but the soul, consciousness and Fravashi remain together,⁴³ to account for

38 See Sadder-Bundehesh in Spiegel's Introduction to the traditional books of the Parsees II, 172: "The frohar is charged to take care that eating takes well with man and that the more heavy parts are thrown out and removed."

39. جان Jân. 40. آخو Akho. 41. روان Rwan.

42. بوي Bôi.

43 Cf. Spiegel Introd. II, 173: soul conscience and frohar mix thrice together and are to give account.

the actions of the man and to be rewarded or punished.⁴⁴ The Fravashis, we see, belong to the immortal parts of the soul, whose destiny they share to her ultimate fate on the day of judgment. But the existence of the Fravashis is not entirely included by that of the soul, they have already existed before, from the time when

44 Spiegel 1, 1. If they were good in word and action, they enter into paradise; if they have acted, spoken or thought evil, they go to hell. The classification in the main can be found in the Avesta already, as it is proved by the following passages : Ys. 5, 26, 5 :

the spiritual world was created, and they are immortal like every creation of the good spirit Ahura-mazda. They are the divine part of men, which, existing from all eternity, is only for a short time connected with the human body.

According to the BUNDEHESH, Ahura-mazda had created them together with the intellect of man,⁴⁵ and sent them to earth after asking them whether they were prepared to enter into the bodies and fight with the Drug-as, the demons of falsehood and imposture and to be immortal again after the annihilation of evil, or to stay in heaven and struggle with evil for all eternity. The Fravashis agreed to enter into the material world for a time. We see, besides the Fravashis who stay on earth, there are others who dwell in heaven and will descend to earth in future times; and others who are returned already to heaven from their earthly life as souls of good men. These three are often invoked together. A

⁴⁵ See Bundelesh (ed. Justi) VII, 13-15.

hymn,⁴⁶ for example, runs as follows: We worship the holy Fravashis of the deceased good men, of the living good men, and of those who are not yet born. In the latest tradition, the MINOKHIRED,⁴⁷ all the innumerable stars visible to the human eye, are called the Fravashis of men, who are pursuing their course at the firmament by celestial guidance. They are the army which struggles against the demons, and protects the world of spirits from the irruption of evil spirits.

⁴⁷ See Mkh. 49, 23,

Every living creature has its tutelary spirit not only in this, but also in the spiritual world. Even Ahura-mazda, the creator and master of the world makes no exception, and his Fravashi is mentioned,⁴⁸ as often as the Fravashis of the Amesha-spentas, who are assembled around the throne of Ahura-mazda, and the Fravashis of the other beings, who are worthy of sacrifice.⁴⁹ So, in the Vendidad, Zarathustra is bidden to invoke the genius of Ahura-mazda, whose *holy law is the principle of life*,⁵⁰ and in another passage,⁵¹ he

۴۸ Vd. 19, 14: ۲۱۰ ادیتیون دیجیتالی
کتابخانه ملی ایران (سازمان اسناد و کتابخانه ملی) پسرانه فتحی سعید و عاصمی
Yt. 13, 80.

49 Ys. 23, 2, Yt. 13, 82.

50 So de Harlez translates the following passage Vd. 19, 14 ମିଶ୍ରତ ମହିମାନରୁ
ମାଧ୍ୟମୀ while SP1EGEL and DARMES
TERTER translate: whose soul is the holy Word.

51 Yt. 13,80.

is mentioned in the following terms: we worship the genius of Ahura-mazda, whose soul is the holy Word. We find the Romans worship in a similar way the genius of Jupiter and the *diogeniales*. But the Fravashis of the good men who lived before Zarathustra and his preaching of the law, were invoked most frequently, and generally together with them the Fravashis of the nearest relations of the invoker and the genius of his own soul,⁵² by which the Persian used to swear like the Roman. The Fravashis of these good men and those of the yet unborn, are called more powerful than those of the living and more powerful than those of the dead.⁵³ This also must remind us of the

See likewise Ys. 22, 27, 23, 4. Yt. 13, 149.

53 Yt. 13, 17 : אַל-עֲשֵׂה כְּלָבִיד וְלֹא-עֲשֵׂה כְּלָבִיד

Roman cult of genii, where the ancestors of the house, the Lares, were separated from the tutelary genii of single persons. In Iran also, we see, the cult of the Lares, Manes and heroes was commingling. The Fravashis were worshipped as the ancestors of the family and tribe, giving help and protection to their family and race.⁵⁴ The antiquity of this creed is proved by its occurrence in the oldest remnants of Indian literature.⁵⁵ According to the belief

54 Ys. 26, 1. Yt. 13, 149-151. Ys. 23, 4.
26, 6, 7, 9

55 See Geiger 'Ostiranische Kultur im Altertum' p. 289.

of the ancient Indians, the souls of the dead, the ancestors, are dwelling in heaven as associates of the gods, and by this intercourse are acquiring the wondrous powers ascribed to them by the Rig-Veda,⁵⁶ where it is said, that they have adorned the sky with stars, given darkness to the night and light to the day, that they have found the hidden light and created the morning-red.⁵⁷ It was with gifts and powers like these, that the piety and devotion of men wanted to see recompensed the piety of their ancestors.

“ Furthermore, the Fravashis of those good men, who were found worthy to see the prophet face to face, to hear his doctrine from his own lips and to adopt it from himself, are occupying a peculiar place. These are the Fravashis of the contemporaries and first adherents of Zarathustra. In connexion

56 See Rv. I, 164, 30. X, 15, 2-6. X, 16, 11. X, 154, 3-4. VI, 75, 9, 10.

57 Rv. VII, 76, 4. X, 68, 11. X, 154, 5. Cat. Brahm. VI, 5, 4, 8. I, 9, 3, 10. Kaegi, der Rig-Veda. 2 Suft. p. 97, 98. Notes 283-287.

with them is the multitude of the Fravashis of all those who belong to the community of the worshippers of Ahura-mazda, and are adherents of the religion of the god of light.”⁵⁵

We have tried to define the nature of the Fravashis, and the question arises: which was the peculiar mode of acting of each of the different kinds of Fravashis, whose influence, after the belief of the ancient Persians, was extending throughout the whole creation of the good spirit? ⁵⁹ The Avesta gives us sufficient information on this point too.

58 See Geiger 1, 1, p. 291, Yt. 13, 149.

59 See Yt. 13, 2, a passage which after Geiger, by omitting the second [vrou] is to be reconstructed metrically thus:

وَرَوْحَانِيَّةٌ لِلْمُؤْمِنِينَ وَرَوْحَانِيَّةٌ لِلْمُسْكَنِينَ

The Fravashis take care of the moon and stars to traverse their prescribed orbits on the sky;⁶⁰ they are driving away the clouds in the air, and the winds are blowing, the streams flow by their splendor and majesty.⁶¹ The beautiful growth of succulent and fruit-bearing trees is their work,⁶² they are the supreme guardians of the useful beasts of the flock, who are willingly subservient to man, and owe their preservation and prosperity to the Fravashis alone; even the whole earth and the sky are preserved by them.⁶³ Every existing thing reaches its pur-

امنی تریم تیاری
تیریم پیشگویی اینستی
تیریم

Darmesteter translates as follows : Through their brightness and glory, O Zarathushtra ! I maintain that sky, there above, shining and seen afar, and encompassing this earth all around.

60 Yt. 13, 16, 57.

61 Yt. 13, 14 53.

62 Yt. 13, 14, 43, 44.

63 Yt. 13, 2.

pose and destination only by their help, and surely the Eranians believed the creating power of divinity, to whom the Fravashis, like all the other good spirits, gave praise and adoration, to be acting in their forces.

They are associates and assistants of Ahura mazda, who by their splendor and majesty protects the earth, but they are in the closest relation with man, to whom they are given as friends and protectors,⁶⁴ for whose bodily welfare they take care by the wise distribution of earthly goods,⁶⁵ and by preventing all the dangers and miseries occasioned by evil spirits.⁶⁶ Therefore the country-man invokes them, when the fruit of his field seems to be destroyed by want of rain,⁶⁷ and kings and commanders ask for their help in the turmoil of the battle.⁶⁸ When they come for protection and are the

64 Yt. 13, 9-12, 15-16.

65 Yt. 13, 18, 22-24, 27, 30, 40-42, 51-55.

66 Yt. 13, 20, 33, 48, 70-72, 78, 131, 136-138.

67 Yt. 13, 66, 68.

68 Yt. 13, 17, 30, 31, 34, 37-38, 66-67.

weapons and the support of those who call them.⁶⁹ But they do not only aim at the bodily welfare of those whom they support, they are chiefly anxious to defend the souls from threatening dangers, and so, in the prayers addressed to them they are praised for awakening pure thoughts and inclinations in the soul to whom they are giving the right and salutary nourishment it requires.⁷⁰ When man is dead, his protecting spirit approaches the throne of Ahura-mazda in the quality of his mediator.⁷¹ It is comprehensible by this belief of the Eranians into this influence of the Fravashis that, as powerful assistants of the divinity, they were deemed worthy of the highest worship, a peculiar cult was consecrated to them, praise and honour given, and sacrifices offered to them like unto

69 Yt. 13, 69-72.

70 Yt. 13, 25, 30, 36, 42, 88-94

71 See Minokhired II, III following.
SPIEGEL Eran. Alterthumskunde II, 149-151. Uebersetzung des Avesta II, p. XL. II 15 note. 4. Geiger. Aogemadaeca 8-11. Yt. 22.

the divinity.⁷² According to the precepts of Zarathustra it is highly important to worship the Fravashis in the right way,⁷³ as their power and agency are depending on the offerings. They were, very likely, worshipped on the 19th day of every month, but their principal festival was at the time when earth awakes from her winter-sleep, and nature to new life again. Then the Fravashis come down to earth, and stay there for ten nights. They expect to be honoured by becoming offerings of meat and garments,⁷⁴ a duty which

72 Cf. SPIEGEL, Uebersetzung des Avesta II, p. C.I fg. III, p. XXXII.

73 Yt. 13, 21 fg. Yt. 13, 49-52, 73.

is performed by banquets at the honour of the Fravashis and by gifts of dresses to the priests and to the poor.⁷⁵

This was according to the Avesta the activity of the Fravashis, and the way in which they were worshipped by the Eranians of the East. They are not called by name in the documents of West-Eran, but nevertheless, there is no doubt, that they were known and worshipped under the name of Fravarits. So Theopompus,⁷⁶ a contemporary of Philip of Macedonia speaks of a Greek, who, for the purpose of flattering the

“Who come and go through the brought at the time of the Hamaspithmaedha; they go along there for ten nights, asking for help, thus: Who will praise us? Who will offer us a sacrifice? Who will meditate upon us? Who will bless us? Who will receive us with meat and clothes in his hand and with a prayer worthy of bliss?”
DARMESTER. Geiger 1. 1. pag. 288.

75 Cf. SPIEGEL, Uebersetzung des Avesta II, p. XLI. III, p. 120. Einlectung in die traditionellen Schriften der Parsen' II, p. 180.

76 Theopomp. lib. XVIII. Athen VI, p. 252 A, B, C. Cf. Fragmenta Historicorum Graecorum ed. Car. et Theod. Muelleri, p. 301.

king of Persia used to place, according to the custom of the Persian dignitaries, peculiar table with food for the demons of the king every time when he was going to eat. But the *royal gods* also, by whom, accordig to Hrodotus,⁷⁷ the expiring Cambyses conjured those who were round his death-bed, and especially the Achemenides among them, not to suffer the supremacy to pass over to the Medes, and by whom Histiacus⁷⁸ swore not to take off the chiton he wore, until he had made Sardinia tributary, give evidence of such worship of genii at the time of the first Persian kings. But we see from these and other passages, that the Persian did not

77 Herodotus III, 65, 7 : I must now tell you, O Persians ! what I would have you to do when I am dead—I entreat you all, by those gods who watch over kings , and chiefly you who are of the race of Achæmenides, that yon will never permit this empire to revert to the Medes.

78 Herodotus V, 106, 6 : Having first effected this, I swear by the deities of Heaven, that I will not change the garb in which I shall set fort in Ionia, without rendering the great island of Sardinia tributary to your power.

only worship his own genius, but also those of his whole family, the king, and those of all the Achemenides to whose race Darius too belonged. And so the *paternal* or *family gods*, by whom, after Xenophon,⁷⁹ the expiring Cyrus made swear his sons to preserve mutual affection and concord after his death, were certainly the Fravashis, but like with the royal gods, we must probably join here too to the single persons belonging to the race a *particular genius* of the race itself. For such genii who have a sort of survey over the whole clan are sometimes invoked in the Avesta⁸⁰ and in the cuneiform inscriptions of Darius.⁸¹

The Eranians, we see, knew genii of their own self, of the family, the

⁷⁹ Xenophontis de Cyri disciplina lib. VIII, 7, 17 : In the name of the gods who protect fathers, then, my sons, do honour to one another, if you have any care to do what is acceptable to me. For you cannot, I am sure, imagine that, after I have ended my period of human life, I shall no longer exist : for neither hitherto did you see my soul, but merely discovered that it existed from what it did.

80 See Yt. 13, 21, 66, 68, 150 151.

81 Cf. SPIEGEL 'die Altpersischen Keilschriften' 2 edit, pag. 107.

tribe and the clan. All these had claim on a certain degree of worship in private and public life, for by the high regard for parentage peculiar to the Eranians, a very high value was attached to the natural connexion of the members of a family or race. On the anniversary of the birth-day⁸² which was festively celebrated by rich and poor, it was never neglected to offer prayers and sacrifices to the genius, who protects life and welfare. Herodotus⁸³ and Plato⁸⁴ attest the cus-

82 Herodotus I, 133. See George Rawlinson, History of Herodotus I, page 218: Of all the days in the year, the one which they celebrate most is their birthday. It is customary to have the board furnished on that day with an ampler supply than common, The richer Persians cause an ox, a horse, a camel and an ass to be baked whole and so served up to them : the poorer classes use instead the smaller kinds of cattle.

83 Herodotus IX, 110, Rawlinson l.l. IV. p. 381-382: She waited, therefore, till her husband gave the great royal banquet, a feast which takes place once every year, in celebration of the King's birthday—' Tykta ' the feast is called in the Persian tongue, which in our language may be rendered ' perfect '—and this is the only day in all the year on which the king soaps his head, and distributes gifts to the Persians."

84 Plato 'Alcibiad' I, 121 C : "Further, when the eldest son is born to him, who is

tom, that, when the heir of a throne was born, the whole house of the king used to celebrate the day, but then, when he had become king himself, the anniversary of his birthday was celebrated by solemn offers and festivities of all sorts throughout Asia. In later times also, when by the valour of Artaxerxes the Persian empire was restored, this custom was not neglected, and the birthdays of the Greek kings in Asia after the death of Alexander were celebrated by sacrifices in their district of government. The heads of the state and founders of public welfare were thus honoured in ancient times already by the celebration of the anniversary of their birthday. And this pious custom has continued unchanged until the present time, and we follow it by publicly celebrating the birthday of a beloved prince, and by directing to his genius our best wishes and prayers.

then the ruler, all those in the (palace) of the king over whom he rules, have a feast, and subsequently at another period the whole of Asia makes a sacrifice and feast, on the birth-day of the king."

આર્ય જમાનો અને તેની હુલત,
પેગમથર જર્થોરત, કહીમ દરા-
નમાં ક્રવિચ્છોની આરાધના અને
અહુનવધર્યના અર્થ.

આ નામના
ચાર રે સા લા.
લ અ ના ર,
પ્રોક્રેસરો ર્પીગલ, વિદ્હેમ અને હાલે.

મુંખદઃ
મુંખદ સમાચાર ધાપખાનામાં
આગુકળ બરનેરળ મીનોચેહર હોમજનાએ
છાપયું છે.

સને ૧૮૮૮.
San 1888

ખુલા સો.

—૦૦૫૦—

આ ચોપાન્યામાં જુદા જુદા ચાર વિષ્યો, અવસતા ભાવાના નણું ચુનંદા વિદ્ધાના હક્કરો રૂપીગલ, વિલહેમ અને હિલેંડે લખેલા પ્રગટ કર્યા છે. નણું પારસીઓમાં તેમના લખાણો અને કામોથી વધતા ઓછા જણીતા છે, એટલે તેમની વધારે ઓલખ તેમના સાથ કરવવાની જરૂર નથી. તેમની કાણેદયત તેમના વિષ્યોમાં જણાતાં બંદોલ ઊપરથી પોતાની મેલે દીસેછે. “ મુંખધ સમાચાર ” પત્ર માટે તે ખાસ લખાયા હતા, અને આ ચોપાન્યામાં તે ખાહાર પાડવાની મતલખ લોકોમાં તેનો જેમ વંધુ ક્રેલાવો કરવાની તેમ તેને આ આકારમાં જલવી રખવાની પણ છે.

આ ચોપાન્યું પ્રગટ કરવા માટે સર જમશોદજ લલભાઈ ત્રાન્સલેશન ઝંડના નસ્તીસાહેયોએ આપેલી મદ્દહ માટે તેમનો આભાર માનવામાં આવેછે.

—◆—

સાંકુળીઓ.

લખનાર. પાણ.

આર્ય જમાનો અને તેની હાલત. ડાં વિલ્હેમ. ૧- ૧૪
જરથોરત પોતેજ ધર્મ સ્થાપક } ડાં ર્પીગલ. ૧૫- ૪૨
અથવા પેગમણ્ડ હતો .. } ડાં વિલ્હેમ. ૪૩- ૩૮
કદીમ ઈરાનમાં ક્રિષ્ણાની } ડાં વિલ્હેમ. ૪૩- ૩૮
આરાવાના }
અહુનવધર્યના અર્થ ડાં હર્લે. ૮૫-૧૧૨

“આર્ય જમાનો અને તેની હુલત,”
 એવે નામનું ડક્ટર શાપીગલનું
 પુસ્તક-હીંડુઓ તથા ધરાનીઓ
 વચે મળતાપણું.

આ ખીના હુલ સામાન્ય રીતે સવી
 કારવામાં આવે છે કે, સધલી તવારીખની
 આગમચ, એક ચોકસ કોમ હૈયાતી ધરાવતી
 હતી, અને હીંડુઓ, દરિનીઓ, શિમનો,
 લીથુએન્યનો, સ્વાવો તથા કેદ્દો તેના વં
 શને છે. જુદી જુદી આ કોમોને ઘણોજ
 બારીકીથી તેમનાં નામો મારદેતે એક બીજ
 સાથે નેડવાઅરથે, તેમને દંદો-યુરોપીયનો,
 દંદો-જરમનો અથવા દંદો-કેદ્દોના ના
 મથી ઓળખવામાં આવે છે. ને કે આ શ
 રાયતના લોકોના જમાના સુધીનું તવારીખ
 ને લગતું એક પણ સુણ આપણને મળ
 નથી, તોપણું ભાપશાસ્ત્રની મહદ્દી તે
 જમાનાની હુલત ઊપરાંત ઘણું વધારે એક
 જ નજરે નેઈ લેવાને ખની શકે છે; અને

ते ओपरथी घुललुँ दीसे छे के, प्राचीन का
जना आ लोडो जे ज्ञान धरावता हुता, ते
कांध नीरज्जव हुतुँ नहीं. पण तेमनां रेहे
थाननी ४७॥ तेमज जुही जुही डोमो एवा
अनुक्तमे तेमनामांथी खनी अने उतपन
थधि, तेने लगता सवालो आजना दीवस
सुधी शक भरया रहया छे. एकज यीना त
हन घुली मालम पडे छे, अने ते आ छे
के, यीज डोमो तेमनाथी छुटी पहचा पहची
कंगार लांघो वधत सुधी हींदुओ तथा ईरि
नीओ साथे रहया हुता, अने पोतानी हाल
तमां सुधारो करता गया हुता. तेमना सा
मान्य वधारनो आ वधत, जे सधली इ-
हो-जरमन प्रज्ञाओ साथे वसती हुती ते
नी पाछण्ठनो, पण हींदुओ तथा ईरिनीओ
ये जुही जुही डोमोमां वेंहुं चाहि गया तेनी
आगमयनो छे. तेने आर्य जमानानां
नामथी ओलभवामां आवे छे, डारणु के
ते वधते ते खंने प्रज्ञाओ पोतपोताने
“आर्य लोडो” एवां नामथी ओलभावती
हुती. हुवे सवाल आ छे के, आ आर्य लो
डो योल ई-हो-युरोपयन प्रज्ञाथी जुहा

પરયા, તે વેળાએ તેઓ શું જ્ઞાન ધરાવતા
હતા; અને તેઓ બંને છુટા પરયા તે આ
ગમચ્ચ તેઓએ સામાન્ય જ્ઞાન કેવી પ
કારનું મેલવયું હતું? ઉમન તરફની ભાવા
ઓના નામાંકાત વીદવાન પ્રોફેસર ઇરેદરીક
શાપીગલે આ બંને સવાલોનો જવાબ,
“આર્થ જમાનો અને તેની હાલત, લીપડો
ગ ૧૮૮૭” એ નામની પોતાની હમણાજ
પ્રગટ કરેલી વીદવતાભિ અને જણવાને
ગ ચોપડીમાં આપવાને માયે લીધું છે, અ
ને તે કામ તેણે ધણીજ સારી રીત પાર જિ
તારયું છે. કરતાએ તે માટે જુદી જુદી જનત
નાં જ્ઞાનની છુટી તપાસ લેઈ તે બાખતમાં
બંને પ્રજનઓનો સામાન્ય સંખ્યા કેવો હતો,
તે ખતાવયું છે. જુઓ “ઇતુઓ—દરયા, નહીં
ઓ તથા પાછાડોનાં નામો—આકાશી સુલ
કો—કુદરતી પદારથોનાં નામો—લાંદગો ગુજર
વાતી રીત—સંસારી હાલતો—વીદ્યા હુંનરને
લગતા સામાન્ય વીચારો” વિષેનાં પ્રકરણો.
દરેક હેકાળું જ્ઞાનનો શરૂઆતનો આકાર ત
વખતે હૈયાતી ધરાવી ચુકેલો હતો, અને ત
થી આપણા આ અનુભવો ભોગ્યાની મદદથી,

પ્રાચીન કાળના જે લોકો આપણી હાલની એ
 કું ખીજી સાથે સગાઈ ધરાવતી ભાષાઓને
 જનમ આપનારી, શરૂઆતની અસલી દ્વારા—
 યુરોપયન ભાષા ઓલતા હતા, તેમની છંદગી
 અને રેવાનેતો છાપ આપણાં મન ઉપર પા
 હવાને આપણે શકૃતીવાન થઈએ છીયે. ખીજી
 હુથ ઉપર દરેક ઠેકાળે સંપ્રચારિંદ્ર એવા વી
 ચારો જોઇએ છીયે, કે જે ખીજી દ્વારા—યુરો
 પયન અથવા, લાસેત અને લેગારડેની નક્કેલ
 કરી રૂપીગલ કેણે છે તેમ, દ્વારા—કેલતીક પ્ર
 જાઓ ધરાવતી નથી, અને તેટલા માટે તે
 વીચારો આર્ય જમાનામાંજ ઉત્પન થય
 લા હોવા જોઇએ. આર્ય પ્રજાઓનો જોડે જો
 ડ ચાલેલો વેહેવાર, બુગોળ વીદ્યાને લગતાં
 પ્રકરણ ઉપરથી ધર્ણીજ પુરતી અને ખુલી
 રીતે માલમ પડી આવે છે; નદીઓ તથા સુ
 લકોનાં કેટલાંક નામો, આર્ય લોકો માટે સા
 માનય છે. દ્વારખા તરીકે હીંડુઓની સરસ્વતિ
 નદીનું નામ, અસલી ધરાનીઓની “હરડી
 વતિશ” અથવા “હરખાઈતિ” નદી સાથે ત
 દન મલતું આવે છે, જે નદી પ્રાચીન કાળની
 તવારીખમાં “અરાંકોટસ” (arachotus) નાં

નામથી ઓલખાતો હતી, તथા જેને વચલા જમાનામાં પણ “અરોપશ” (અરોપશ) નાં ના મથી ઓળખવામાં આવતી હતી. એજ પ્રમાણે હીંહુઓની “રસા” નહીં, અવસ્તાના જુદા જુદા ઇકરાઓ (વંદીદાદ ઇરગરહ ૧૩ી, ઇકરો ૭૭; ચરત ૫મી, રૂ. ૬૩; ૧૨મી, રૂ. ૧૮; ૧૪મી, રૂ. ૨૯; ૧૫મી, રૂ. ૨૭) નાં જણાવેલી છી તર તરફ આવેલી “રંહુ” નહીં સાથે ખંધ ઘેસે છે. આ ઉપરાંત હીંહુઓની સિન્ધુ નહીનું નામ, ધરાનીઓની “હિંહુ” અથવા “હેંહુ” માં મલે છે; એટલું જ નહીં, પણ લુગોળ વીદ્યામાં વપરાતું “સત્ત સિંઘવ” નામ ધરાનીઓના “હૃત હેંહુ” સાથે તદ્દન ખંધ ઘેસે છે. ખંને આર્ય પ્રજાઓ “હૃતુ” તેમજ “કુર્ણાજ,” “ગંધાર,” “પાર્થવ” લોકોને માટે સામાન્ય નામો ધર્યાવે છે.

હવે આપણે લુગોળ વીદ્યા છોડી ધર્મશાસ્ત્ર ભણી ઇરયે તો, હીંહુઓ અને ધરાનીઓ એ જુદી પ્રજાઓ તરીકે છુટા પડ્યા, તેની આગમચ તેઓ સાથે રહી પોતાનાં જાનમાં વધારો કર્યા જતા હતા, તેની સાથેતી માંથી મળે છે. અસલી ધરાનીઓ સુર્ય

અને ચંદ્ર તથા આકાશની પુંજિ કરતા હતા; હીંગ્ઝોની દંત કથાઓમાં પણ, આપણે એ જ દેવતાઓ જોઈએ છીએ. પણ આતશ અને પાણી, હવા અને જમીન તથા આકાશની પુંજિ કરવાનો રેવાજ, છેક ધન્દો—કેલતોક જ માનાથી ઉત્તરતો આવેલો છે; તમામ ધન્દો—કેલતીક પ્રજનાઓમાં તે સામાન્ય છે. “ક્રત” અને “ક્રતી” શાખદોમાં વ્યવસ્થાનો જે વિચાર સમાયલો છે, તે આર્થ જમાનાનો છે, એમ અમારે પતાવવું જોઈએ. આ ઊપરાંત ખંતે પ્રજનાઓમાં સામાન્ય પુંજિ “સોમ” અથવા “હુંઝોમ” ને લગતો છે; અને તેને આર્થ લોકો પ્રથમ સાથે રહેતા હતા, તેની સુખય જુખાની તરીકે વાજપ્યો રીતે લેખવા માં આવેછે, કારણ કે ખંતે પ્રજનાઓમાં તે એકજ મૂળથી ઉત્ત્પાન થઈછે, એમાં કરોશક નથી. તે છતાં સોમ નો કિયા અસલ આર્થ લોકોનીજ હતી કે નહીં, તે સવાલની હજી તપાસ થવી ધટેછે. વળી હીંગ્ઝો તથા ધરાનીઓમાં નીચે જળાવેલા દેવતાઓના નામો સામાન્ય છે:—મિત્ર અને મિત્ર, સૂર્ય અને ષ્ઠ્રે અવામનગત અને અપામનપાદ,

ઇન્દ્ર અને દિનિદ્ર (જુઓ વંદીદાદ ઈરગરદ
 ૧૦ મી, ઈકરો ૧૭; ૧૯ મી ઈકરો ૧૪૦
 મો; અને કોઈવાર તેને લગાડવામાં આવતાં
 વિષેશાળો વૃત્તહન અને વેરેથ્રજન અથવા વે
 રેથ્રન્ન), અરમતિ અને આર્મિટિ, સર્વતાનિ
 અને હઉરીવતાદ અથવા હઉરીદાદ, ઊરતાત અ
 ને ઊપરતાદ, નાસંચ અને નાઓંહુદુધિય
 પુરંભિ અને પારેનિદ્ર, નરાસંશ અને નદ્યો
 સંહુ, ગંભીર અને ગન્દરેવ, કુહ અને દુજ,
 શાહ અને સઉર. યાતુઓ (જહુગરો) ધણુજ
 દુષ્ટ લોકો ગણાયછે, અને બંને આર્ય પ્રજા
 એભામાં તેઓ એકજ નામથી એળખાય છે.
 ઊપર જળાવેલાં દેવતાઓનાં સધલાં નામો
 જુખાની આપે છે કે, આર્ય લોકો હજ ધ
 ણા દેવતાઓની પુંજ કરતા હતા.

શ્વીગલ પાને ૩૧૫-૩૧૬મે ખતાવેછે
 તેમ, “તેમની ધર્મદ્વિયાના સંખંધમાં વપરાતા
 શાખ્યો ઊપર ખાસ ધયાન અપાવું જોઈએ
 છે. તે ઊપરથી કાંઈ પણ શક વીના સાયેત
 થાય છે કે, આર્ય દોળાના લોકો માત્ર ધર્મ
 સંખંધી વીચારો ખાંધીનેજ બેસી રહ્યા ન
 હતા, પણ તેઓએ અતયારમાંજ કેરલુંક ધ

ર્મશાસ્ત્ર ઉલું કરયું હતું. પ્રથમમાં અમે ધ
 ર્મ ગુરુચ્ચોના અગતનાં નામો અર્થવણ અથવા
 જાગ્રત્ત (આશ્રવન) જણાવીએ છી
 યે, કે જે બંને નામો ધાર્યું કરી જણુઈ
 મંત્રો સાથે સંખંધ ધર્શનતાં હતાં; અને એ
 હી આપણે અવસ્તાનાં જણુઈ મંત્રોનું સુમી
 ર્થન લોકોનાં મંત્રો સાથનું મલતાપાણું લુલી
 જવું જોઈનું નથી. મંત્ર અથવા જીવિત
 (માંથ) નામનો અર્થ દિનહો-કેદીક જમા
 ના ખાદ થોડાજ વખત પછી, પ્રથમમાં આ
 વી જતનાં મંત્રનો થતો હશે, એમ ત્રીક શ
 ખદ *mantis* ઉપરથી માલમ પડે છે. ધરમ
 શાસ્ત્રનો ખાળતમાં આર્ય લોકો વચ્ચેનો નીક
 ત સંખંધ, જહેર કીર્યાઓને લગતા શાખદો
 ઉપરથી મળે છે; યજ અથવા જ્યામ (યજ)
 એટલે લેટો અરપણ કરવી, સંસ્કૃ અથવા
 જ્ઞાનસ્ફુર (હંકાર) એટલે લેટો આપ
 વા માટેનો છુંચાની તૈયારી કરવી, સ્તુ અથવા
 ગ્રંથ (સતુ) એટલે વખાણ ગાવી, નિવિદ
 અથવા ગુરુગ (નિવિદ), આવિદ અથવા
 ગુરુ (આવિદ) એટલે જહેર કરવું, શ
 ખદો બંને આર્ય ભાપાઓમાંથી મળે છે.

સૂક્ત એટલે કીર્તન શાખદ અવસ્તામાં - દૃગુ
 ગુજરાતી (હૃદ્યત) શાખદ સાથે મળે છે, પણ
 પાછળાએ પોતાનો અસલ અન્ધ (સારું ઓ
 લાયલું) જલવી રાખ્યો છે. ઇથી અને
 અચ્છાહિસ (અચ્છેસમ) આ બંને એકમલતા
 શાખદોનો અર્થ કીર્તયામાં વપરાતાં લાકડાનો
 થાય છે. હોતર અથવા ગુરુજી (જીઓ
 તર) એટલે કીર્તયા કરનાર ધરમગુરુના નામ
 વચેના મલતાપણા ઊપર ધ્યાન ઘેંચવાનો
 જરૂર છે, પણ તેજ વપરતે આ બીજા પણ
 ધ્યાનમાં લેવો જોઈયે છે કે, ધરમગુરુઓના
 બીજન નામો વચે તરફાવત છે. વળી લેટો
 અરપણ કરવાને લગતા શાખદોનાં નામોમાં
 મલતાપણું જોવામાં આવે છે : દ્વાર્પદા ત
 રીકે, હોત્ર અથવા ગુરુજી (જીઓશ),
 જે માટે “ ઊભરો આવવો ” મુળ અર્થ
 ગણવો જોઈએ; એજ પ્રમાણે રાતિ અથવા
 ગતાંસો (રાધિતિ) એટલે બદ્ધેસ, ગ્રમતિ
 અથવા ગુરુજીહી (ક્રૈંચરતિ) એટલે કીર્તાને
 લગતી લેટો વચે મલતાપણું છે. હીંડુઓ
 નો આપ્રી શાખદ ધરાનીઓના ગુરુજી (આ
 દ્વિ) શાખદમાં પાછો દેખાવ આપે છે,

પણ છેલા જણાવેલા શાખદમાં કીરચાનો અરથ સમાતો નથી; તેનો અરથ કીરતન, આર્થી રવાદ થાય છે. આહુનિ અને ગંગાજી (આજુદ્ધતિ) શાખદો એકમલતા છે, અને આગલા વખતમાં તેઓનો અરથ પણ એકજ થતો હશે. સેવટે લગભગ સંખંધ ઘરાવતા અસ્તુ શૈપણ અને ગંગાજી (સ્વચ્છાંશો અસ્તુ) શાખદો, અતે ટાંકી શકાશે. સહિતા અને ગંગાજી (હંદાતિ) શાખદોની સરખી ઘનાવત અને અરથ હેખાડવા જોઈએ, પણ ઘનેનો બાહુરનો આકાર મોટો તરફાવત ઘતાવેછે. આ મલતાપણા ઉપરાંત જે તરફાવતો જોવામાં આવેછે, તે ભુલી જવા જોઈતા નથી. વેદી, અને યુષ્ણ શાખદો જે લોગ આપવાની છીયા કરવાની જગાનાં નામો છે, તે ધરાનીઓમાં જોવામાં આવતાં નથી. એજ પ્રમાણે હૃદુઓના વહેસ (કીરચામાં વપરાતું ધાસ), ઘૃત, હવિસ, સર્વિસ અને આઙ્ગય (એટલે કીરચામાં અર્પણ કરવા માટેનું ધી) શાખદો, તથા અનાજ અને ધાલીઓને લેટ આપવાની કીરચા પ્રયાજસ તથા અનુયાજસ તેમજ વષણ જોવાં મંત્ર ધરાનીઓમાં નથી.

કીરયામાં વપરતાં વાસળો પણ એક સરખાં
નથી. હુચ્છોમની કીરયા પણ હું હુચ્છોની સોમની
કીરયાથી જુદા છે, ધરાનીઓમાં હોમની કીર
યામાં માંસ વપરાયછે, તથારે સોમની કીરયામાં
હું વપરાયછે.”

આર્થ લોકોનો પ્રાચીન જમાનો જણવા
માટે ધર્મશાસ્ત્રમાથી જે પુરાવા મળે છે, તે
કરતાં પેહેલવાની દાસ્તાનો અને કૃથાઓ
ઓછી અગતની નથી; તે દાસ્તાનો અને
કૃથાઓ બંને પ્રજનાઓમાં સામાન્ય હતાં,
એમ પુરવાર કરે શકારો. આર્થ પ્રજનાઓની
દંતકૃથાઓને લગતી વારતાઓની સરખામ
હું કરતાં ખાતરી થવા વીના રહેતો નથી
કે, તેમાં આવતા કેટલાક પેહેલવાનો—દાખ
લા તરીકે દહુક, નિત અને મનુ દ્વારો કેલ
તોક જમાનાના છે; પણ તે છતાં ઘણાક પે
હેલવાનોનાં નામો માત્ર આર્થ જમાનાના
છે, જેઓમાં મુખ્ય યમ અર્થવા યિમ; અ
ને તેના ખાપ વિવસ્વત અર્થવા વિવંહાઓ
છે. એજ પ્રમાણે કૃત્યાસ્વ અને કર્ત્યાસ્પ,
કલ અને અર્થક્ષ, કાવ્ય ઉસનસ, અને કવતિ
સ, સુક્રવસ અને હુસ્ત્રવંહ, તથા કુરુ ખચો

ત કરો આર્ય જમાનાના છે, જે કે તેઓ
વચે મલતાપણું થોડુંજ છે, અને આર્ય લો
કની સરવેથી પુરાતમ ચોપડીઓમાં તેમને
વિષે આવેલાં વર્ણનોમાં મોટો તદ્વારત છે.

સેવટે અમારે આ પણ જગ્યાવવાને
ચુક્કું જોઈતું નથી કે, દુનયાની ઉત્પત્તિ
વીષનાવીચારોમાં, બંને પ્રજાઓની કેહેવાતી
સૃધી વીદ્યામાં પણ કદાચ મલતાપણું શો
ધી શકારો.

બંને આર્ય પ્રજાઓ વચેનાં આ અ
મહુંઠિત મલતાપણાને, તેઓ વચેના તદ્વા
વતોને વીસારી મેલવા વગર, ધ્યાનમાં લે
વાથી, આપળે એવા સાર ઉપર આવયે
છીયે કે, એકવાર તેઓ બંને દેખીતોરિતે
એકજ પ્રજ તરીકે રહેતી હતી, અને ચોક
સ મુદ્દત સુધી તેઓએ સાથેજ રહીને પોતા
નું જ્ઞાન વધારયું હતું. તેમના જુદા પડવા
નો વખત વેદીક જમાનામાં નહીં પણ તે
ની આગમચના જમાનામાં (તો જે કે ધ
ણો આગમચનો નહીં) શાપીગલ મેલેછે.
બોળું ખાપતોમાં તે તદ્દન મલતો થાયછે
કે, વખતની ખાપતમાં વેદીક લખાણ ઇરા

એણી લખાણ કરતા વધારે જુનું છે; પણ તે ઉપરથી એમ ઠરતું નથી કે, તે લખાણ અ સલ ચાર્ય લખાણ છે, ઉલડું તે ધાણું પુ રાતમ છતાં ધર્ણી બાપતમાં માત્ર હીનુ વીચારોથી લખાયલું છે. વળી ધરાનીઓએ પોતાનાં જ્ઞાનનો ધર્ણો ભાગ હીનુંઓ પા સે મેળવયો હોય, તે સામે રૂપોગલ શક બ તાવતો નથી; પણ તે વાજખી રેતે દેખાયે આપેછે કે, તે ઊપરથી એવું અનુમાન કાહ ડવાને આપણને સુદલ સત્તા નથી કે, ધરાનીઓનો તમામ સુધારો વેદીક શાસ્ત્રમાંથી ઉપજવવામાં આવયો હતો. “બંને પ્રજનાનો ની અરસપરસની હાલત થીકો તથા રોમ નોને મલતી હશે. ધરાની તમામ જિતર સરહદના લોકોને હીનુસતાન સાથે વેહેવાર ચ લાવવાનું કામ સેહેલું હતું, અને હીનુંઓ સા થે સમાગમમાં આવવા માટે સીધું નથી સુ ધી જવાની તેમને જરૂર ન હતી, કારણ કે પ્રાચીનકાળમાં આપું કાયુલીસ્તાન હીનુંઓ નું હતું. બંને પ્રજનાનોના ધર્મગુરુઓનો ધર્ણો ખરો ભાગ એક હેકાણો હરીદામ થધ રહેનારો ન હતો, પણ ગુજરાત મેળવવા માટે

અહીંથી તહીં તેઓ બરકતા હતા, અને તે રી
ત જ્ઞાનનો ફ્રેલાવો થઈ શકતો. બીજુ હુથ ઉ
પર તેઓ વચે જે તરીકે વત્તા, તેમાં ધાર્યું
કરોને રતુના તરીકે વત્તાની મદ્દદી આસતે અ
સતે વધારો થયો હતો.” (નુઝો શ્રીગલ પા
નું ૩૧૭-૧૮).

ગમે તેમ હોય, પણ શ્રીગલ પાને
૩૧૮ મે કહે છે તેમ, આપણે લુલવું જોઈ
તું નથી કે, સધલો આર્થ સુધારો સરખા
મળ્ણીમાં પાછલા વખતનો છે, અને પ્રાચી
નકાળમાં સેમેટીક અને હેમીટીક સુધારા
તે ઉપર સરસાઈલોગવતા હતા. તે સુધા
રાઓએ આર્થ લોકો ઉપર અસર કરી હતો
કે નહીં, અને હોય તો કેટલી, તે નકી ક
રવાનું આપણે ભવીષ્ય ઊપર છોડવું
જોઈએ છે.

જરથારત પોતાની આગમચના
ધર્મનો સુધારક નહોં પણ પોતજ
ધર્મ સ્થાપક અથવા પેગ
ઉપર હતો તે વીષે.

ગઇ સહી પાસેથી આપણા જમાનાએ
લે બુલ ભરેલા અભોપ્રાયો મેળવ્યા છે, તેઓ
માનો એક, જરથુરત પોતાની આગમચના
એક ધર્મનો સુધારક હતો, એવી પ્રકારનો
છે. પુરાતમ વખતની તવારીખને લગતાં આ
પણાં સતાવાર ગણ્યાતાં પુસ્તકોમાં, જરથુરત
ના સુધારાને એક ખરી બીના તરીકે લેખે
લી જેવામાં આવે છે. (જુઓ લેનારમંતની
પુર્વ તરફના લોકોની અસલી તવારીખનું
પુસ્તક બીજું, પાનું ૩૦૯ મું, આવૃતી
૧૮૬૮ નાં વરસતી; અને દનકરતી પુરાતમ
જમાનાની તવારીખનું પુસ્તક ૪ થું, પાનું
૬૮ મું, આવૃતી ૧૮૮૦ ની.) આ અભો
પ્રાય કેમ જતમ પામયો અને તેનો આધાર
કઈ સાયેતીએ ઉપર છે, તેનો અમે અત્રે
તપાસ લેવા માગયે છીએ.

યુરોપને આતી જાણમાં અવસ્તા આવતાં વારજ, જરથુશના સુધારા વીષે ઓલાવા માડયું હતું. આંકવેટીલે કાંઈપણ શક વીના જાહેર કરયું કે, ચિમ અને થ્રાયેટએન જે વધુ પુરાતમ ધર્મ પાળતા હતા અને જેનો ફ્રોલાવો હુએઓ મચ્છે કર્યા હતો, તેમાં સુધારો કરનાર જરથુશન હતો. તેણું જાણાવયું હતું કે, ૬૦ સ૦ પું ૬૦૦ ને શુમારે જરથુશન થઈ ગયો હતો, અને એલીની જે વધુ પુરાતમ જરથોશિત વીષે ઓલાલી ગયો છે, તે હુએઓ હતો. (જુએ કલયુકરનો જંદ અવસ્તાનો વધારો.) તેની પુંઠે આલી કુચરે એવો અભીપ્રાય આપ્યો હતો કે, હુએઓ ખાલાયાનો એક અસલી ધારાશાસ્ત્ર અને ઝીલસુરુ હતો, અને તે માણસ હોવા છતાં તેને દેવતાના સરખું રૂપ આપવા માં આવયું હતું. (એ માટે પણ જુએ કલયુકરના જંદ અવસ્તા.) એજ કલયુકરે (પોતાના જંદ અવસ્તામાં) તેમજ રોહેદે (જંદ લોકોની કથા નામનાં પોતાનાં પુસ્તકમાં) પેશાદાદ્યનો અથવા પણોઈયેદકએષ લોકોનો પુરાતમ ધર્મ, જેના ફૂતવાએ

તાણો મેળુંડે યાદ રાખતા હતા, તે અને
જરૂરનાં લખેલાં શાસ્ત્ર વચે તરંગત જો
યો છે. રોહુંદ માને છે કે, પુરાતમ અને
તવા ધર્મે વચે જે તરંગત હતા, તે નકી ક
રવાને તે હજુ શકૃતીવાન છે; તે કહે છે કે
અસલી ધર્મનો પાયો કલપના શકૃતી, આ
કારણા દેખાવ, સેતારાઓની હીલચાલનું
અવલોકન, વગેરે ઊપર રચાયલો હતો; બી
જ હાથ ઊપર નવો ધર્મ દૃષ્ટાંત રૂપો અને
લક્ષણ સુચક હતો; અસલ ધર્મને વધારે
ખુલાસાવાર ઘનાવી તેને તેણે સુધારયો હ
તો, અને સધલે ઠેકાણે તેણે નીતીના વી
ચારો દ્વારા દ્વારા હતા.

આ અભીપ્રાય આગળ કદ્દી ધરણા
માનીતા હતા કે નહીં તે આપણે જાણતા
નથી, કારણું કે અવસ્તાની વીદ્યા માર્ગેને
ઘારીક તપાસ ચલાવવાનો પાયો નાખતાર
ઘરનું તેની વીગતોમાં થોડોક ફેરફાર ક
રીતે પણ તેને ટેકો આપવા ધારયું નથી.
ઘજનેનું જે આજ્ઞાન તેણે રચયું છે,
તેમાં પાને ૫૬૫ મે “પચ્ચોધર્યોદકચ્ચેપ”
અને “નખાનનદિશત” શાખદો વીજે તે

બોલે છે. પેહેલા શાખદના અસલથી ચાલતા આવેલા અર્થની સાથે મળતો થઇતે તે “ પેહેલા કાયદાવાલા લોકો ” એવોજ અર્થ કરે છે, પણ ખોજ શાખદે તેને કેટ લોક જાણુવાન્નેગ ખુલાસો કરવાને તક આપી છે. તે આપણને કહે છે કે, અંકવેગીલે “ નખાનનભદ્રિત ” નો અર્થ “ નજીબીકનાં, સગાં ” એવો કરયો છે, અને તે વાજખી રીતે માને છેકે, આ અર્થમાં માત્ર “ નભ દિત ” શાખદનોજ તરજુમો થયો છે, જેનો ખુલાસો નર્યોસંધ “ નીકિત ” શાખદથી કરે છે; પણ “ નખા ” શાખદ જેનો અર્થ નોંધાસંધ “ નવાન્વય ” કરે છે, તે વગર તરજુમો કરવે તેણે રહેવા હીધો છે. હવે આ “ નવાન્વય ” શાખદને પરનુર્ઝ “ નવાં વંશ ” ના અર્થે લે છે, જેથી “ નખાનનભદ્રિત ” નો અર્થ “ ધાર્યોજ નજીબીકનો સંખંધ ધરાવતારાં નવાં વંશના લોકો ” એવો થાય છે, અને તેથી તેમને લગતાઓને તેમના વડીલોની સામે બેલા શકાશો. આ રીતે વડીલો જ્યારે એક પુરાતમ કાયદો ધરાવતા હતા, તથારે નાર્થુશ્ર અનેતેના વખતના લોકો નવો કા

યદો ધરાવતા હતા. ઘરનું વળી ટીકા કરે
છે કે, અગવેહ (એતરેય આલણ)માં ચોકસ
“નાભાનેદિંગ” વીજે બોલવામાં આવે છે.
તેમાં કહે છે કે તે મનુનો છોકરો થતો હતો,
પણ તેને ખાપ તરફના વારસામાંથી ખાતલ
કર્યો હતો. આ ઉપરથી ઘરનું ધારેછે કે, અવ
સ્તાચ્ચે અથવા વેદે આ શાખદાચેક યા ખીજ
માંથી ઉછીનો લોધો છે, કારણું કે આ ખીજના
કોઈથી નાકઘુલ રાખી શકારો નહીં કે,
“ નખાતનજદિરિત ” અને “ નાભાનેદિંગ ”
શાખદો એક ખીજ સાથે તોકિત સંખ્ય
ધ ધરાવે છે, અને તેઓમાં “ નખાતનજદિ
રિત ” રાખદ પ્રથમ નીકલેલો હીસે છે. પણ
“ નાભાનેદિંગ ”ને હુંકુચ્ચો વારસામાંથી ખા
તલ થયતા મનુના હીકરા લેણે સમજે છે,
તે ઉપરથા ઘરનું એમ માને છે કે આ
શાખદનો અરથ “ હુંકુચ્ચોની પડોશમાં વ
સ્તા પણ ધર્મ અને ભાષામાં છુટા પડેલા
લોકો ”ના થાપ છે. આ ઉપરથી એવો સાર
નીકલે છે કે, “ એતરેય-આલણ ” લખાઈ
તે જમાના સુધી એકજ સુળમાંથી નીકલેલા
પણ પાછળથી તેમનાથી છુટા થયતા લોકોની

યાદવાસ્ત અથવા કથા હીં કુચો ધરાવતા હતા. બરનુર્ઝ ધારે છે કે, “પચ્ચેઠ્યદક્ષેપ” લોકો અને “પરધાત” અથવા “પેશાદાદ ધન” લોકો એકજ છે, અને તેઓ હીં કુચો તેમજ ધરાનીઓના સામાન્ય વહીદો થતા હતા.

બરનુર્ઝના આ અભીપ્રાયમાં લાસેન પણ ભાગ પડ્યો હતો, અને તેના Alterthumskunde ની પેહેલી આવૃતીનાં પેહેલાં પુસ્તકને પાને ૫૨૦ મે તે જોવામાં આવરો. તે આમ ધારે છે કે, “નાભાનેદિ ૪” અથવા “નાયાનન્દદિશિત” શાખદનો અર્થ બંને કોમ વાળાઓ “ખરો ધર્મ પાળનાર” એવો સમજતા હતા. તે પુછે છે કે, આનામ ઉપરથી “અસલ ધર્મમાં જુદી જુદી રીતથી ફેરફાર કરી ઉપજવવામાં આવેલા સુધરેલા ધર્મનું નામ શું આપણે મેળવતા નથી?” તે એવું માને છે કે, “ને ધર્મ અને કિયાનાં જુદાં પડવાથી ધરાનીઓ અને હીં કુચો છુટા થયા હતા, તે ધર્મીજ તાજ પીના છે, અને તે મનુથી ઉત્તરો આવેલી બંને કોમો હજ સુધી યાદ રાખે છે.”

પણ પોતાના પુસ્તકના વધારમાં પાને ૮૭
મે લાસેન પછી એક સુશાંકિલીમાં આવી પ
ડે છે. તે કહે છે કે, “‘નાભાનેદિપુ’ તો
આગળા વરણન મજાળે અરે ધર્મ પાણના
દા થાય છે, પણ તેના સંબંધના કરવામાં
આવેલો ખુલાસો અરે હોય તો તેનો અર્થ
ધર્મ વીરુદ્ધ ચાલતારા સોઝોનો થવો નોઈએ”

“એતરેય આહ્લાદુ” નો જે કુંક સાર
કેલખુંકે (પોતાના પણ્ચુટાણ વીપદીના પે
લાલાં પુસ્તકને પાને ૨૫ મે) આપદો છે,
તે જીવાય તે ખાખતમાં વધુ ખખર ખરન
રે દરાવતો ન હતો. ખરું છે કે, લાસેનને
મજારુર ઇકરાનું અસલ લખાણ મળ્યું હતું,
પણ તે કખુલ કરે છે કે, તેને તે ખુલો જ
મજ પડતો નથી. તેનું કારણ આ છે કે, તે
જમાતામાં વેદનો અભયાસ શરૂ થયલો ન
હતો. પાછળથી રાયે “શીંયુ અાવ ધી સો
સાયટી ઓરિએનટલ અાવ જરમની” ના છ
ાં પુસ્તકને પાને ૨૪૩ મે આ ઇકરાની લં
ખાનથી તપાસ કરી ખતાવયું છે કે, “નાભાને
દિપુ” નો અર્થ ખરનુરુદ્ધ ધારે છે તેમ “નવા
વંશ” નો થતો નથી, પણ ધારીજ અતિલ

ગની સગાઈ ધરાવનારું કુદુંખ થાય છે. “ના ભાં” શાખદ જેનો આગળ ખુલાસો કરવામાં આવતો ન હતો, તે “નાભિ” શાખદની જ મી એક વચ્ચન છે, (મયુર અને લડવીંગ “નાભા” ને રૂ લી એક વચ્ચનમાં લેખે છે,) અને વેદમાં તેનો અર્થ “ ધણીજ અ તત્ત્વગની સગાઈ ” થાય છે, એવો ખુલાસો જમજ્જવવામાં આવે છે. રથને આધારે ચાલી ને “ વીષરનો હુંદી અભયાસ ” નામનાં પુસ્તકમાં મેં ખતાવયું છે કે, “નાયાનબદ્ધિત ” નો અર્થ “નવાન્વય, નીકિત ” કરવામાં ન કું વંશ નહીં, પણ નવમી પેહેડીની સગાઈ એલું કહેવા નર્ધોસંધે ધઢયું છે, જે હુંક એના “ સપીડ ” ને લગભગ મલતો ખોલ છે. સાધારણ રીતે પારસીઓ તેનો અર્થ સ ગપણું કરે છે, કે જેમ આકિવેટીલે કર્યો છે. લાસેને પોતાના “ પુરાતમ અભયાસ ” ની બીજી આવૃત્તિમાં પાને ૧,૬૨૪ મે પોતાનો આગળો અભીપ્રાય પાછો એંચી લીધો છે, અને તે કહે છે કે, “ નાભાનેદિષ્ટ ” અને “ નાયાનબદ્ધિત ” નજીદીકની સગાઈ ધ રાતનારા ધાતુમાંથી નીકલેના છે, તો પણ તે

ઓ વચે તવારીખ રૂપી કરો સંખ્યાંધ નથી.
 દુંકમાં જો કે તેઓ બંને એકેજ છે એમ પુનઃ
 રવાર કરવામાં સુશકેલી નહે, તો પણ તે
 ઓ એક બીજી સાથે અતિલગની સગાઈ
 ધરાવતા દીસે છે, તે કોઈ ના પાડશો
 નહીં. બરનુર્ઝનો એવો અભીપ્રાય છે
 કે, બંનેમાંનો ધરાની શાખદ વધારે જુના
 એ, અને તેનો તે અભીપ્રાય તે શાખદના
 બીજી ભાગની બાખતમાં ખરો છે, પણ
 પેહેલા ભાગના સંખ્યાંમાં સુશકેલીઓ નહે
 છે. હીંડુ “નાભા” શાખદની સાથે સરખાવતાં
 “નભા” શાખદમાંનો સ્વર દુંકો થમ ગયલો
 જેવાથી અજયથી ઉપજવી જોઈએ; એજ
 પ્રમાણું “બ્ય” અક્ષર પણ અજયથી ઉપ
 જાવે છે; કારણ કે તેને બદલે છુ (૧) અ
 ક્ષર આવવો જોઈતો હતો; આ રીતે આ શા
 ખદ બીજી ભાગામાંથી લેવાયલો હોય એમ
 દીસે છે. વળી હીંડુ “નાભિ” શાખદને મલ
 તો બોલ દરિની ભાષાએમાં હુયાતી ધરાવતો
 માલમ પડતો નથી; તે ભાષાએમાં આજ
 પરંત જે શાખદ વપરાય છે, તેમાં “બ”ની
 જગાએ “ફ્ય” અક્ષર જેવામાં આવે છે, જે

મ કે “નાઈ”. આ રીતે આ ખંને શાખદો
વચ્ચેનો સંખંધ અનીશચીત રહે છે.

આ પ્રમાણે “નખાનનિદરિત” શાખદના
અર્થ ઉપરથી એમ પુરવાર થઈ શકે નહીં
કે, જરૂરુત્ત્વ અને તેના વખતના લોકો તેમ
ના વડીલોથી જુદોજ મહાજખ ધરાવતા હતા.
“પચ્ચાદ્યાદ્યકચ્છે” શાખદનો અર્થ પણ
અગતનો છે, પણ તેનો ખુલાસો સમજવ
વો વધારે મુશકેલ છે, કારણ કે પારસીઓ
મારી જણુ પ્રમાણે આ શાખદનો કેઠે ખુલા
સો આપતા નથી, અને તેનો અર્થ જે ટેકાણે
તે મળેછે, તે ટેકાણેથી મળતી જુખાની સાથે
ખંધ ઘેસતો નથી. જે આપણે તેના ધાતુ
વીષે વીચાર કર્યે છીયે તો, તેમાંનો “પચ્ચો
દ્ય” શાખદ “પેહુલો” એવો અર્થ ધરા
વે છે, એમાં કાંઈ શક નથી, પણ ખોજ હા
થ ઊપર “દ્યકચ્છે”નો ધાતુ અનીશચીત
છે. તેને ખરનું આગળ જણાવી ચુકો છે તે
મ માત્ર “દ્યકિષ” ધાતુ ઉપરથી કાણાડી શા
કાય, પણ તે ધાતુ કેઠે મળતો નથી, અને
તેથી “દ્યકચ્છે” શાખદ કોઈ પારકી ભાવાનો
નીકુલે એ અશકૃય નથી. પણ આ શાખદ

વધુ પાછળા વખતની ભાષાઓમાં જલવાઈ
રહ્યો છે; આરમીન્યન “ ઐશ, સેત ”
(એટો મહિય)માં આપણને તે મળે છે;
માનોભિરેદમાં “ ક્રૈષ ” શાખદની અછટ
નથી, અને સાધારણ રીતે તેનો અર્થ “ દ
ર્શિન ”થી નર્યોસંધે કર્યો છે; એટલા માટે
તેનો અર્થ “ મત, ” “ ધૂમાત ” થાય
છે. પાંડ શાખદ ક્રૈષમાં આ “ ક્રૈષ ” શાખદ
નો જે અર્થ મળે છે, તે વધુ બોહોલો વપ
રસ ધરાવે છે; તે અર્થ “ હીત ” “ ધર્મ ”
નો છે; આ અર્થનો સાણેતી પાંડ ભાષા
માં ખરા અને એટો મહિયના સંધં
ધમાં આ શાખદ વપરાય છે તે ઉપરથી મ
ળે છે. આટલી ખીના ખુલી છે છે, આ
રમીન્યન ભાષામાં જે અર્થ તે વપરાય છે,
તે અર્થ અવસ્તાને એગાતો છે, કારણ કે
તેમાં “ દક્ષેપ ” શાખદ “ આહુદીરિશ ” વી
શોખણ સાથે જોડાયલો જે ઇકરાઓમાં મળે છે,
તે કાંઈથોડાનથી; દાખાતરીકે જુઓ યજશ
ને હૃપદ મો, ઇકરો દો; આકૃગાન ૧ લુ,
ઇકરો ૧૨ મો. વળી “ આહુદીરિશ દક્ષેપ ”
નો સાથે વારે ઘડ્યે “ આહુદીરિશ દ્રોતો ”

થાને “ હોરમજહી સવાલો ” એ શાખદો
નેવામાં આવે છે. (વીસપ્રેર કરદો ૧ લો,
ફુકરો ૩૦ મો; ક. ૨ નો, ઝ. ૩૨,૩૩; યજ
૧ને હા ૫૬ કરદો ૧૦, ઝ. ૪; હા ૭૦, ઝ.
૫૮ તથા ૫૯) વળી એક ખીન વાક્યમાં
“ જરૂરુશત્રહે વરેનેમચ દક્ષેપેમચ ” (યજ
૧ને હા ૧૭, ઝ. ૧૦ મો) મળે છે. આ સધ
લે ટેકાળો અસલ તરજુમામાં “ દક્ષેપ ”
માટે “ દાદેસ્તાન ” અર્થવા સેમેટીક “ દી
ન ” શાખદ વપરાય છે; નેતો અર્થ ઉનિસારુ
થાય છે. પણ ધર્મ ટેકાળો આ અર્થ પોહુલો
છતાં ઘંધ ઘેસતો નથી, અને તથાં ખીને
જ અર્થ શોધવાની જરૂર પડે છે; સંપ્રચાનાં
નામો “ ત્રણુ ” અને “ ખાંચ ” શાખદો
સાથે જથાં “ દક્ષેપ ” નેડાયલો મળે છે,
તે આ ફુકરાઓ છે: યજ૧ને હા ૧૯, ઝ. ૩૧,
૩૬; હા ૨૦, ઝ. ૬; હા ૨૧, ઝ. ૩. વળી યુ
શ્તીના વીચાર પ્રમાળો ગાહ ૩ ૪ (ઉન્નિર
વન) ના ફુકરા ૭ મામાં પણ એવોજ શાખ
દ મલે છે. આ સધલા ફુકરાઓમાં અસલ ત
રજુમો કરતારાઓ “ દક્ષેપ ” નો અર્થ
“ દાતુખારિ ” કરી ગયા છે, નેતો અર્થ

ન્યાધિ વાક્ય થતો તેઓ સમજતા હતા,
એમ ચન્દ્રશાને હા ૨૦, ઈ. ૬ અને હા
૨૧, ઈ. ૩ ની શરેહ ઉપરથી માલમ પડી
આવે છે, જ્યાં “આયો દક્ષેષ” માટે એ
વો ખુલાસો કરવામાં આવે છે કે, તેમાં ન
ણ વાક્યો (વચ્ચીર) સમાયલા છે. એટલા મા
ટે, તી હાર્દે વાજખી રોતે તેનો અર્થ “વા
ક્ય” કરે છે. વળી નણું ઝડપાયો—ચન્દ્રને
હા ૪૮, ઈ. ૨, ૩ અને હા ૪૯, ઈ. ૩૨ માં
તેનો અર્થ (તેને concrete ના મતરોકે લેધી) “દ!
તુખ્ર” એટલે ન્યાયાધીસ કરવામાં આવે છે,
અને વળી છેલા જણાવેલા ઝડપાયો તો તે અર્થ
જારો હીસે છે.

આ સધલા ઝડપાયોની તપાસ લેતાં
સાધેત થાય છે કે, “દક્ષેષ” અને “દાયે
ન” કાંઈ એકજ અર્થ ધરાવતા શાખદો ન
થી, અને “દક્ષેષ”નો અર્થ ધર્મ નહીં,
પણ ધર્મનો એક બાગ માત્ર છે, કે જેમાં કા
ચદાને લગતાં ઝરમાનો આવેલાં છે. તેનો
સાધે “દાત” અને (હિન્દુ) “દાય” શાખદો
મલતા થાય છે. એટલા માટે “દક્ષેષ”નો
અર્થ હાર્દે કાયદો, કાનુન, ઝરમાન કરે છે,
તે પસંદ કરવા જોગ છે.

વળી વારેધડીએ અવસ્તામાં “દક્ષેપ” શાખદ એક સામારીક શાખદના ખીજ ભાગ તરીકે મળે છે. એવાં એક સમાજ નામમાં “ અહોર્તો-દક્ષેપ,” (વંદીદાદ ઇ ૨૧૨૮ ૧૬, ફેબ્રુઆરી ૪૨ માં) ન્યાયાધીસને કણુલ નહીં રાખનાર અર્થે મળે છે; પણ ધર્મને પરે હેડાળું “ દક્ષેપ” નો અર્થ ફારસી “ ક્રેપ ” ને ખરાખર મલતો ચાને કાયદો, કાનુન થાય છે, જેને લીધે અસલો તરજુમાઓમાં તેનો અર્થ “ દાહેરતાન ” અથવા “ હીતા ” કરી કરવામાં આવ્યો છે, જેમ કે: અન્યો દક્ષેપ, અર્પ-દક્ષેપ, અશવો-દક્ષેપ, અરો-દક્ષેપ. વળી એજ જતના શાખદાની ટ્રીપમાં “ પચ્યોધર્યો-દક્ષેપ ” શાખદ મળે છે, જેનો અર્થ જાળવા માટે આપણે આ સધલી તપાસ ચલાવી છે. મારા તરજુમામાં હું આંકવેટીલ અને ખરનુરૈને આ ધારે તદ્દન ચાહ્યો છું, અને સાધારણ રીતે મેં તેનો અર્થ “ પેહેલા મહિયવાળાઓ ” એવો કર્યો છે. પણ તે સુધારી તેનો અર્થ “ પેહેલા કાયદા (કાનુન)વાળા ” કરવો જેઠ એ છે, અને તે ઊપરથી જરૂરુશ્રતની આગ

મચતો જમાનો, જેને અને “પરવાત”ને ખરનું એકજ ગળો છે, તે જમાનાની હાલ તનો અર્થ નીકલતો કોઈ સમજ શકે એ ઘણુંજ સંભવીત છે. પણ અવસ્તાનો કર્તા આવો અર્થ કરતો હોય તે ઘણુંજ શકમંદ છે. “મેમવાર્સ આઇ ધો લીગવીસ્તીક સોસા યારી”માં પાતે બીજે દારમેસ્તેતર વાજખી રહેતે ટીકા કરે છે કે, ચરત ૧૩ મી, ઇ ૬૦ તથા ૧૪૮ ઉપરથી એવું હીસે છે કે, જરયુંત્ર પૈંતે અને તેના સારોદ્દી “પઓછ્યો—દકાએપ” થી એળખાયલા છે. પણ તે બીજાકાયુલવાથી અવસ્તા સામે એ એકેકથી ઉલટી વાત જણું! વવાનો આરોપ લાગુ પડે છે; કારણ કે યજ રને હા ૮, ફે.૩૨માં કુરેસાસ્પના લાઈઓફિય ને “દકાએપ” તરીકે એળખાયો છે, અને તેથી જે કાયદાના કાનુનો તેના વખતમાં હ સ્તી ધરાવતા ન હોય તો પછી, આ શાયદ તેને લાગુ પાડવાનું કારણ સમજવું મુશ્કેલ થઈ પડે.

આ કારણોથી અમે સાખેત કર્યું છે કે, “પઓછ્યો—દકાએપ” અને “નણાન જાહીત” ને એક બીજની સામે રજુ કરે

વાથી, જરથુશ્ત્ર (અસલી ધરમને) સુધાર નાર હતા એવા વીચારને ટેકો મળતો નથી. વળી પારસીઓનાં પવીત્ર લખાણોના કોઈપણ ભાગમાંથી આ વીચારનો પાણો મળતો નથી. અવસ્તા તેને માનતારાઓને માટે શું છે અને તે કેવા થવા દ્વિષ્ટ છે, તેની પુરતી જુયાની તેમાંથી નીચે પ્રમાણે મળે છે:- તે (અવસ્તા) દ્વિશ્વરનો કલામ છે, જે તે એ જરથુશ્ત્રને પશારતથી કહ્યો હતો, અને તેણે (જરથુશ્ત્રએ) તે માનવીઓને જહેર કર્યા હતો. દ્વિશ્વર ધરીધડી પોતાના વિચારો ખદલતો હતો, એમ તો માની શકાયજ નહીં, અને તેથી તે (જરથુશ્ત્ર)ને સુધાકર લેખાવા નો હક નથી.

ખરુંછે કે જરથુશ્ત્રની આગમચ દ્વિશ્વરને પંસંહ પડે એવી સારી લંદગા ગુજરી ગયત્રાઓનાં નામ અવસ્તા આપેછે; પણ અહુરમજદની પોતાની સાથે સંબંધમાં આ વીને અથવા ખીજ કોઈ ઉપાયથી તેઓ ખરે મારગે ચાલવાને શકતીવાન થતા હતા, તે સાથે જરથુશ્ત્રને માનતારાઓને કાંઈ કામ નથી; દ્વિશ્વરની આજા શું છે તે તેઓ અવસ્તાથા

પોણાણું શક્ષો, અતે તેમાં જગ્યાવેલાં ઈર માનો પ્રમાણેજ તેઓએ પોતાની છંદગી જેગવવાની કોરોશ કરવી જોઈએ છે. અત સ્તામાં કે બીજે કેચે જરૂરુંન (અસલી ધર્મનો) સુધારનાર હતો, એવા અભીપ્રાયનો પાયો જડતો નથી. ખર્દું છે કે, એવા વીચાર ના ટેકામાં આમીઆનસ મારસેલીનસના એક લખાળનો આધા? પકડવામાં આવેછે, કે જેમાં દરીની ધર્મ વીજે તે નીચે પ્રમાણે પોલે છે:-

નામીચા ધર્મો વીજે સૌથી જાણીતો લખનાર ને જેતો, તેણે “માગીયા”નો અર્થ “માખાજસ્તીયા” એવા મારમીક શરૂદથી જગ્યાવયોછે-એટે ઉચ્ચિરી વસ્તુઓની સૌથી નિર્મિત આરાધના. આ ધર્મને લગતાં શાસ્ત્ર માં બાકૃત્રયન જરૂરોરતે ધણા દુરના જમાનામાં ખાલદ્યન લેણીની ધણીક ધૂપી કુયાઓ ઊમેરી હતી. પછી દ્રાયસનો પીતા હીસ્તાસ્પ, ને ધણો ડાહયો રાજ હતો, તેણે કાંઈક ઊમેરયું હતું. આ રાજ જ્યારે ઊત્તર હીંદુસતાનનાં વેરાનોમાં લગાર હીમતથી ફરતો હતો ત્યારે તે આણોથી ઘેરાયલાં ચોક્સ વનમાં જઈ પોહણેયો. તે વનની શાંત ચુપકીદી (ત્યાં વસતા) આલ-

ણાનાં જાચાં મને અહિએ કીવેલી હતી; અને
તેમની શીક્ષાથો દરાયસે આકાશ તથા આકાશી
ગાળાઓની હીલચાલની શીતીઓ તથા ધર્મ
સંખ્યાઓ આરાધનાની નિર્મણ કીયાઓ, ને
દ્વારી મેળવી શકાઈ એટલી શીખી લીધી. ૫
ધી તે ને ને શીખ્યો હતો, તેમાંથી કેરળીક
તેણે માંગી લોકોનાં વાડ્યોમાં જમેરી.

કેરળાં એમ ધારે છે કે, આમીઆન
મને આ ખુલાસો ધરિનીઓને મોહેરેથી મ
ળયો હતો. ને તેમજ હોય તો અવસ્થામાં જ
ખુલાવેલા જેવા દીનદારો તે (ધરિની)ઓ ન હશો,
કારણું કે અવસ્થામાં જખુલાવેલા દીનદારો કદી
પણ એમ કહે નહીં કે, જરૂરુંત્રએ પોતાના
રૂતવા ખાલદયન લોકોની લેહી ઢીયામાંથી
મેળવ્યા હતા, તથા વીરતાસ્પ જેવા પરેહજ
ગાર પાદશાહે જરૂરુંત્રનાં ઝર્માનોમાં આલ
ણાનાં ઉહાપણુંથી વધારો કરાવ્યો હતો- રોમન
શોહેનશાહ જીલયનની દુખદાયક ચહુડાઈમાં
આમીઆનસે જને ભાગ લીધો હોય, તો પણ
તેણે ખુદ ધરિનની લુભી ઉપર્પગવડીક મેલયો
ન હતો; તે ચોકુસ છે. તુરતજીડોઈ એમ વીચાર
કરશો કે તેણે ધરિની ખંદીવાનો સાથે ધરિની
ધર્મ વિંશે વાતચીત કરીને આ પીના મેળવી

હશો પણ તેને તે માટે ભાગ્યેજ વાખત મળ્યો
હશો તર્થા ભાગ્યેજ તેણું ખાહેર બતાવી હ
શો. મને તો કાંઈ પણ શક વીના માલમ પડે
છે કે, જરૂરુશ્ર અને વીરતાસ્પનાં નામથી
રોમન રોહેનરાહુતમાં જે ઘનાવતી દસ્તાવે
જે ફ્રેલાવો પામ્યા હતા, તેના આધારે આ
મીઆનસે લખાણું કર્યું છે; તે દસ્તાવેને માં
આલદ્યનોની લેદી ઢીયા તર્થા આલણું ને
લગતી ખાખત હશો.

આ રીતે આપણી તકરારતું પરીણામ
આ આવે છે કે, ધરાનીઓનાં અને સામાન્ય રીતે પુરાતમ લખાણોમાંથી એક પણ
એવું ચીનહુ મળતું નથી કે, તે ઉપરથી જરૂરુશ્રને એક ધણાજ અસલી મહુજ્યના સુધારક તરીકે લેખી શકાય, જરૂરુશ્રના ધર્મ
વીજે વિચાર ઘાંધવા માટે આ પરીણામ પેહેલી અગતનું છે, કારણ કે અવીષ્યમાં જરૂરુશ્રને અસલી ધર્મનો સુધારો કરતાર તરીકો
લેખાવનારતે, માહોરેથી યોલાતી તવારીખનો
જ નહીં, પણ તેનાજ જેવાં મજ્યુત કારણો
ધરાનીઓનાં ધર્મ સંખંધી લખાણોમાંથી ૨
નું કરવાં પડશો. હવે અવસ્તામાંથી આપણું

ન ધર્મનું જે ધોરણ મળો છે, તે વીણે વીચાર કરીશું તો તેને ખચોત પ્રથમ જમાનાના જેવું આપણે ગણીશું નહીં; પણ રોહોદે તે ના જે એ ભાગ—એક વધારે અસલી અને લાગણીઓથી ઉલો થયલો, તથા ખીજે વધારે પાછળનો અને અલંકારી કૃચાઓ સાથનો—કર્યા છે તે આપણે કચુલ રાખી શકીશું; પણ જરૂર્યોષ્ટી ધર્મનો જે ભાગ લાગણીઓથી વધારે ઉત્પન્ન થયલો છે, તેને મહોમેદન ઇતીહાસ કર્તાઓને આ ધારે, જેમ દનકર હજુ પણ લેખે છે તેમ, કોઈ વધારે જુતા પેગમણ્યરની ઘનાવત ત શેડ લેખીશું નહીં, કારણ કે ચિમ અને અએતઓનની તવારીખ હચ્ચોમના કરતાં વધારે ખરી અમે માનતા નથી.

એક અસલ પેગમણ્યર અને તેના રૂમાનોની જગાએ અમે એક અસલી આર્ય ધર્મને ગણવાને વધારે પણ કર્યે છીએ, જે ધર્મ અસલી વખતમાં હોડુઓ તેમજ ધર્રની ઓછા બેગા પાળતા હતા. આપણને એવું સ્વી કારવાની કરી જરૂર નથી કે, તે પુરાતમ આર્ય ધર્મ સધલી ખાખતોમાં વેદોક ધર્મને

મળતો હતો; સિંહુ નદીની સામી ખાળુએ
વસ્તા આર્ય લોકો (ધરીનીઓ), તેની આ
ખાળુએ વસ્તા વેદીક હીંડુઓથી ધરી બા
ખતોમાં જુદા પડતા હતા, તે બીના સંભ
વીત છે. અવસ્તાનો ધર્મ સધલો અસલ
આર્ય ધર્મમાંથી એમનો એમ નીકદ્યો હતો,
એમ માનવાની આપણને ઝરણ પાડે એવું
કોઈ કારણ નથી; તેમજ એક ખળવંત હૃથ
નહીં માલમ પડે એવી રીતે ઝરણ કરી નવું
ધોરણ રચવાને શક્તિવાન થયો, તે આગ
મચ તેના અસલ અને નવા આકાર વચે
ધરી મેટ્ટી સુદત નીકલી ગઈ હતી, એમ
સવીકારવા સામે આપણને કરો અટકવ
નહતો નથી.

આર્ય જમાનાના વખતમાં ધરીનીઓ
નો ધર્મ અનેક દેવમતો હતો, એમ સવી
કારવાથી આપણે ઠગાવાના નથી. અવસ્તા
તથા વેદમાં જે જુદા જુદા સામાન્ય દેવતા
છે, તે તે વેળાએ લગભગ એકસરખી પંક
તીના લેખાતા હતા. આ દુનીયામાં ભલાં મા
ણસોની જોડે ઘુરાં માણસો પણ હૈયાતી ધ
રાવે છે, તથી જેટલી થારી અજયખી ઉપજે

એટલોજ અજાયથી અનેક દેવમતવાળાને
સારા તેમજ ખુરા દેવતા જોડેનોડ હોવાથી
ઉપજ શકે. મીઠયન વંશની જે તવારીખ આ
પણ ને જણાયકી છે, તે આગમચ ધરાની
ઓએ અસલ આર્થ ધર્મમાં શું ક્રેરહાર ક
રચા હતા, તે આપણે જણુતા નથી. મીઠ
લોકોની ધર્મ કિયા પણ આપણને લગભગ
અનજણું છે, પણ કંતેસ્યાસનાં જણાવવા
પ્રમાણે આસ્ત્યજીસનો ખુખુસુરત છોકરો
સ્વીતમનું નામ ધરાવતો હતો, જે નામથી જર
ખુરન અને તેનું કુકુંખ તે વખતે પ્રખ્યા
ત થઈ ચુકેલું હતું, અને વળી આસ્ત્ય
જીસ પણ તેજ ખાનદાનનો હતો, તે
ઉપર્થી આપણે તેને માટે અનુમાન કરી શ
ક્યે છીયે. લાંઘો વખત થયો એવું અનુમાન
કાહુડવામાં આવ્યું છે કે, એકણતાનાની
સાત દીવાલો ઊપરના જે જુદા જુદા રં
ગો વીષે હેરોદોતસ કહી ગયો છે, તેમને ૫
શ્ક્રિમના લોકોની ગૃહોની બંદગી સાથે સં
ખંધ હતો. (લેનોરમંત, manuel ૨,૩૪૫).
ગમે તે હોય, પણ દરાયસના વખતના દરિ
નીએ અનેક દેવમતી ન હતા; ખીલારોકી

લેખોમાં અહુરમજદને હુનીયાતા વડા તરીકે,
 “આકાશ તથા પૃથિવિને ઉત્પણ કરનાર”
 દાખલ જણાવ્યો છે. અવસ્તા પ્રમાણે એક
 બલો અને એક ઘુરો ઉત્પણ કરનાર છે;
 જેમાનો પેહેલો બલા ચન્દ્રદોની અને ખીંચે
 સધલા દેવોની સરદારી ધરાવે છે. દીર્ઘાન્યો
 તેમજ હુંદુઓનાં અસલ મત જણવા માટે
 આ ક્રેરકાર ધર્મીજ અગતનો છે. આગળ
 જે દેવતાઓ હુયાતી ધરાવતા હતાં તેઓમાં
 થી આ બે-બલો તથા ઘુરો ગેદા કરનાર
 આસ્તે આસ્તે અહૃતી પંક્તીએ પોંડુંચી
 ને ખીંચુંચોથી સેપુથ્યા હતા, કે દીર્ઘાન્યો
 આ બંનેની તદ્દન નવોજ ઉત્પત્તી થઈ હ
 તી, તે સવાલ લગભગ કરી જરૂરનો નથી.
 આ ખીના બનવા જોગ છે કે, દીર્ઘાનના મુલ
 કનો કુદરતી ખાસીઅત ઉપરથી તેમને લગ
 તા વીચારને જનમ મળ્યો હોય; ત્યાં દરેક
 ઠેકાણે થોડી જમીન રસાલ અને થોડી જોજ
 ઈ છે. મેહેનતું ઘેરુતો અને ભરકતા લુટ્રા
 રાંધ્યોની સામસામો ખાસીઅતથી પણ તે નિ
 ચારને જનમ મળ્યો હોય. કોઈ પણ રીતે
 આટલી ખીના કષુલવાની જરૂર છે કે, વિ

ચારોમાં થયલો આ ફેરફાર એકજ કુદ્કાથી
નહીં પણ આસ્તે આસ્તે થતો ગયો હતો.
ઇરાનના પાદશાહી કારોખારની ગોડવળુના ન
મુના ઊપર આકાશી ચીજેને લગતા કેટલા
ક વીચાર બાંધવામાં આવ્યા હતા, એમ
ને આપણે જણાવીશું તો તેથી આપણે ઠ
ગાધશું નહીં. પણ શું ચોકસાધથી કહું શકા
શે કે, પશ્ચિમથી આવેલા પ્રદેશીઓની અ
સરને શરણે જવા વગર, એકલા ઇરાનીઓ
એ પોતેજ પોતાના વિચારોમાં આસ્તે આ
સ્તે આવો ફેરફાર કર્યો હતો? વળો ઇરાની
ધર્મમાં એ આકારો જ્ઞાવામાં આવે છે;-(૧)
ખીલારોકો લેખ્યાવાળો કે જે અહુરમજદુને
આકાશ અને જમીનના પેદા કરનાર તરીકે
પીછાણે છે, અંગ્રો-મધિન્યુશને પીછાણુંતો ન
થી; જે દૂજ અને હશેન જેવાં બુરાં માનવો
એને પીછાણે છે પણ દેવોને પીછાણુંતો ન
થી; અને (૨) અવસ્તાનાં લખાણો વાળો
કે જેમાં સ્પેન્ટો-મધિન્યુશને અંગ્રો-મધિન્યુશા
નો સામે તથા અમેષાસ્પદોને દેવોની સામે
ખતાવ્યા છે. આ બેમાંથી કયા આકારવાળો
ધર્મ પેહેલવેહેલો ઉલો થયો હતો—કુંકમાં ધ

મનો પાદરાહી આકાર (એક ઈશ્વરી વિચાર) એ ઈશ્વરી વિચારનો આગમચ લિલો થયો હતો કે કેમ, તે જાળવાની ધર્ણીજ અગત છે. દ્વારાય અને તેના ગાદી વારેસો એ ઈશ્વરી વિચારવાળા પંથને લગતા ન હતા એ મ કુષુલ રાખ્યે, તો પણ તેથી એમ નક્કી થતું નથી કે, તે વિચાર તે વખતે હસ્તી ધરાવતો ન હતો; તે ઉપરથી એવોજ સાર કાહાડી શકાય કે, તે વેળાએ સધલે હેકાળે તે વિચાર પંથરાયલો ન હતો. પણ મુસ્તકીમ કારણો ઉપરથી હું એમ ધાર્દ્રધ્યું કે, પ્રથમમાં એક પાદરાહ (ઇશ્વર) ના વિચારની સ્થાના થવા વિના એ ઈશ્વરી ભતને જનમ મળી શકેલો હોય નહીં. અનેક દેવમતવાળાઓ પોતાના સંખ્યાબંધ દેવતાઓની સંખ્યા ધરાડીને એનીજ રાખવાને કુષુલ થાય એમ માનવું મુશકેલ છે; પણ સધલાઓને રહ કરી એકનીજ પેદા કરનાર અને સરદાર તરીકે તેઓ કુષુલવાતૈથાર થાય એમ વીચારવું સેહેલું છે. પણ આકાશ તથા જમીનનો પેદા કરનાર એકનીજ છે એમ કુષુલ રાખવા પછી, તુરતજ કે

ઈના પણ મનમાં સવાલ ઉત્પંત થાયછે કે,
 પેદા કરનારની ઈચ્છાઓને તાણે નહીં થ
 નારી ખરાળી આ હુનીયામાં કૃયાંથી આવીછે?
 એટલા માટે આ સવાલનો ઝડપ્યો કરવાને
 જે ધર્મિક જાપેતીઓ જોઈએ છે, તેમાંની
 એક તરીકે એ ઈશ્વરી શક્તિના વિચારને ગ
 ણુવાની જરૂર છે; અને હું માનું છું કે,
 ઈરાની ધર્મમાં એ ઈશ્વરી શક્તિનો જે વિ
 ચાર જોવામાં આવે છે, તે ઈરાનીઓએ આ
 હુનીયા અને તેની હુલત વિષે મેળવેલાં જ્ઞા
 ન ઉપરથી ઉત્પંત થયો હતો. પ્રથમમાં એકે
 મેનીદ (હખમની) પાદશાહોને હુનીયાના એ
 કલા સરવારો તરીકે લેખવામાં આવતા હતા.
 પણ વખત જતાં જણવામાં આવ્યું કે, પૂ
 ર્બ તરફ ખળવંત ચીનાઈશોહેનશાહાત હતું;
 જ્યાંતા શોહેનશાહોને અવસ્તામાં ઝ્રાસ્યા
 નનાં નામથી કદ્પીત ઝ્રપ આપવામાં આ
 વ્યું છે. પૂર્થિવ ઉપર એ હરીરું પાદશાહો
 જોવાથી આકાશમાં એ વિરુદ્ધ પાદશાહ હો
 વાનો વીચાર તેમનામાં દાખલ થયો હતો,
 તે ધર્મોજ સંભવીત ઘનાવ છે. ઈરાની ધર્મના
 મુખ્ય કાનુનોમાંથી અસલ આર્ય વિચારો

પોતાની મેળે નીકલી ગયા હતા, પણ તેમના ઉપર આ વાપ્તમાં પાંચ મના લોડોની અસર થઈ ન હતી, એમ માનવું ભુલ બરે લું છે, કારણું કે ધરીનીઓ ઉપર એકલા એસીધના અને જેણીદોન્યનોજ પારોશી તરીકે અસર ફરવાને રાસ્તિવાન હતા, એમ નથી.

દર્શાનીએનાં મંત્ર અથવા ભાગ્યને અધ્યર્વે વેદમાનાં મંત્રો સાથે દનફરે સરખાવયાં છે, પણ એસીયા તથા એખીલોન્યાના પીલારેકી લેખોમાં જે મંત્ર આપણે જોઈ એ છીયે તેમની સાથે તે વધારે મજબૂતીથી મલતાં ઊતરે છે.

ઇજીટના લોકોએ પહું દરાનીએ ઉ
પર અસર કરી હતી, તે ખોનાની સાણેતી મુ
શ્વાય ખાતેના જણીતા કુર્ઝ (Kyros)
ના ચીતાર ઉપરથી તેમજ ગુજરેલાં આદમી
ઓના પેલી હુન્યામાં થતા દિનસારું વિષે
દરાનીએ પાસેથી ફનકરે મેળવેલી વી
ગતો ઉપરથી મળે છે, કે જે જતના ચી
તાર અને વીગતો ઇજીટમાંથી મળે છે.
આર્થિક જમાનાની શરૂઆત તેમજ દરા

ની ધર્મના જન્મનો વખત ધરોજ પુરુતમ
છે, એમ ચોકસ જુખાનીઓને આધારે ક
યુલ રખાતું આવ્યું છે. આ જુખાનીઓ
ઇતીહાસને લગતો માનવામાં આવે છે, પણ
તે ખરેખરી તેવી નથી. દરીનીઓના સુધા
રામાં જરૂરુન્તરનો હાથ કેટલો હતો, તે બી
ના એવી છે, કે નેતો ફરજી કદાચ કરી થ
વાનો નથી.

જરૂરુન્તરનાં તરીકે કેહેવામાં આપતાં
લખાણો, ઉપરથી એ શક્તિઓવાળા વિચાર
ના કર્તાં તરીકે તને લેખવાની જરૂર છે, પણ
તે મજા છે કે નહીં તે નકી કરવા માટે જરૂરુ
ન્તરના જમાના, જન્મ ભુમી અને લંદંગી
વિષે હુલ જે ખર્ખર આપણે ધરાવ્યે છિયે,
તે કરતાં વધારે ચોકસ અને વધારે ખાતરી
લરો ખર્ખર આપણને મળવી નેધયે છે.

કહીમ ધરાનમાં ક્રવષિયોના આરાધના.

એથા તથા યુરોપમાં, ગંગા નહીથી આધિસલેંદના કોસ્તા સુધોમાં વસતારી પ્રજાઓના ધળા મોટા ભાગ વર્ચ્યેનો નિકટ સંખંધ, ભાષાઓ વર્ચ્યે સરખામળું ચલાવવાની વિધા માર્કિટે કાંઈ પણ શક વિના સાયેત કરવામાં આવ્યો, અને આપળુંથી જે ધળાજ દૂરના જમાના વિષે ખીજાં કાંઈ લખાળુંથી સમજ મળી નહીં શકે, તે જમાનામાં તેઓ વર્ચ્યેનો સંખંધ કેવો હતો, તેની ઘયર આ રીતથી ધતીહાસકર્તાઓ મેળવી શક્યા, ત્યારે સ્વભાવીક રીતે એવું અનુમાન કરી શકાય કે, આ સધળી પ્રજા એ પ્રથમમાં એકજ પ્રમાણમાં કેળવળું ધરાવતી હતી, તથા તેઓ એકજ ધર્મ પાળતી હતી. અને વધુ શોધ ચલાવતાં આ એ ટકોની પુરવારી જટ મેળવી શકાઈ હતી. તે ઉપરથી સાયેત થયું કે, આર્ય લોકોની શરૂ આતની ભાષાના વખતમાં કુદરતના પ્રકારીત, સ્વર્ણ અને સૂર્યના જેવા દેખાવોમાં,

તેઓ દુર્ઘરની હજરી કષુલ રાખતા હતા.
 એટલા માટે તેઓ જાયુરા રંગનાં આકા
 શા, રસાળ જમીન, ગરમી આપનાર અગિન,
 પ્રકારીત હિવસ, સોનેરી રંગની ખામદાદ,
 અને વસંત ઝતુના શરૂઆતના વખતને
 પોતાના હેવો અથવા પ્રકારીત દૃશ્યરોનાં
 નામથી ઓળખતા હતા, કે જેઓ હિવસ તથા
 રાતની, તેમજ વખત અને જંદગીની ગતિ,
 સૂર્ય તથા ચંદ્રના ચંકાવાઓના અચળ કાય
 દાઓથી રાખતા હતા, તથા તેઓજ સાચા
 અને નીતિના કાયદાને જન્મ આપનારહોવા
 થી, તેમને પવિત્ર લેખવામાં આવતા હતા.^૧
 દુંડો-જમીન પ્રજનના આ પ્રથમ જમાનામાં
 પણ માણુસો કુદરત સાથે નિકટ અને ચાલુ
 સમાગમમાં રહેતા હતા, અને કુદરતના દેખા
 વો આગળ તેઓ પોતાની નથ્યલાઈ અને લા
 ચારી જેઠ શકતા હતા. તેઓ તેમને મા-
 ણુસના જેવો આકાર અને રૂપ આપ-
 તા, પણ તેમને તેમની કુદરતી અને મન-
 ની શક્તિના સંખ્યામાં માણુસો કરતાં ઘણુ-

૧. જુઓ રપીગલનું આર્ય જમાના વિ
 ષેનું પુસ્તક પાનું ૧૨૭-૧૪૨.

૭ શ્રેષ્ઠ ગણુતા હતા. તેઓ રક્ષણ તથા મ-
દ્દ આપીને તેમજ ધર્મ અને નારી કરીને
માળુસોની છંદગીની વર્ચયે આવે છે, એમ
માનવામાં આવતું હતું. હિંદુસતાનના સાહિ-
ત્યના ઘણાજ અસલી હસ્તાવેન્દેમાંથી આ
જતનો ધર્મ આપણે શોધી કાહુડી શક્યે
છીયે; અને ધરીનમાં તો તે વધારે સારી રીતે
ખીલેલો આપણને મળે છે.^૨ કારણકે વે-
રાન અને રસાળ જમીનો, ઉછવતાં પાણી-
ના જરાઓ અને નહીંઓ તથા રેતાળ
પીણાયાન, તાજગી આપનારી પહુંચી હવા
અને માચાળુ નાતુ, અકળાવી નાખે એવા
ઉત્તર તરફના પવન અને ખાળી નાખે
એવા ઉકલાત વર્ચયેના એટલા બધા તરફ
વતો ધરાન દેશમાં મળી આવે છે, કે જેવા
હુનોચાના પરીજન ક્રેદ્ધ દેશમાં મળતા નથી. કુદ
રતની શક્તિએને અપાયલાં આ રૂપો પ્રજ્ઞ
ના લોકોના સધલા વિચારો સાથે એટલો તો
નિકિર સંખ્યા રાખતાં હતાં કે, એક નવો

૨ જુઓ ૨૫૦ગલનું કદીમ ધરીની અ-
ભ્યાસનું પુસ્તક, ભાગ ૨ જો, પાનું ૮૧ વગે-
રે, તથા ૧૨૬, ૧૩૬ વગેરે.

અને મુખ્ય ઘાયતોમાં તદ્દન જુદાજ પકડા
રનો ધર્મ ધરાવવા છતાં, હાલ જમાનાના
આર્થ લોકોએ તેમને, હજરો વરસ થવા
છતાં, જળવી રાખ્યા છે. જર્મન કેમની
જુદી જુદી પ્રજાઓમાં હાલ પણ, પરોપ
કારો પરિઓ, દરીઓમાં રેહેનારી દેવીઓ,
પહુંડોમાં વસનારા ભૂતો, વગેરે વિષેનું ચકીન
નેવામાં આવે છે. જુદી જુદી પ્રજાઓની
મન શક્તિ, તેમના દેશોની કુદરતી હાલત
અને તેમની પોતાનો કેલવણીનાં પ્રમાણ
પ્રમાણે, તેઓમાં ધર્મ સંખ્યાંધી વિચારો
જુદી જુદી રીતે ખીલવાવા નેદિએ, તે બી
ના સેહેલથી સમજ શકાશો. ખાસ કરીને
આવો મામદો આપણે અનહિઠ ફરેશ્તા
એના વિષેનાં ચકીનના ઘાયમાં નેદિએ છીયે,
કે નેઓ માણસ જનતાનાં કટ્યાણ અને સંક
ર્મ માટે હાલજ ધરાવે છે. પોતાનાં અસલ
રેહેણાણમાંથી મળેલા વારસા દાખલ આ
ચકીનને લે પ્રજાઓએ ખરાખર જળવી
રાખ્યું છે, તેઓમાં પણ-દાખલા તરીકે રૈ
મનો અને વ્રીકોમાં-તે વિષે મોટા ફેરફાર
થયલા નેવામાં આવે છે.

થેસ ની આચોન્યન ફીલસુઝીમાં અ-
ભજાનો હુનીઆના આત્મા તરીકે, જીનો
(demons) ને તેનો ગતોના કારણ અને
પેહેલવાનોને મરણ પામેલા મરદોના ભૂત
તરીકે લેખવામાં આવ્યા છે, અને વળી લેતો
હુનીઆની વ્યુતપ્તિના પોતાના હેવાલમાં
એવું અનુમાન કરે છે કે, દેખ્ટિની ભવીષ્ય
વાણી કહેનાર દેવીએ જગ્યાવેલી દેવતાએ
ની આરાધના ધર્મરો શક્તિના આ ગ્રણ જુ
દા જુદા પ્રકારો પ્રમાણે કરવી જોઈએ, ત્યારે
થીક દંતકથાના મુખ્ય ઉત્પત્ત કર્તાએ-હો
મર તથા હેઠયદ, આ શક્તિએની હૃદ અને
તેમના અર્થ વિષે વારેધડીએ આપણને શ
કમાં નાણે છે. હોમરના દરેક દેવતાને જીન
(demon) ગણવામાં આવે છે, પણ તે
જીનો પોતાની સત્તા દેખાડવાની અર્થવા
ઓલિમ્પિક દેવતાએથી પોતાને સ્વતંત્ર બ
તાવવાની હીમત કરતા નથી. હેઠયદમાં આ
પણે તેથી ઉલટુંજ જોઈએ છીએ. તે આપ
ણુંને દેવતાએ અને માણસોની વરચે કાસ
હો તરીકે કામ કરતારા તમામ પ્રકારના જ-

૩. જુએ એથેનેગારાસ.

નો-સંપ્રયાપંધ અમર્ગ પ્રાણીએ વિષે જ.
હુંવે છે. માણસજીતનાં કામે! તથા હાજ્રતોથી
વાકેરુગારી ધરાવનારા, માણસજીતનું રક્ષણ
તથા ઝાયદો કરતારા, હેઝયદના આ જીનો
આ તેમજ પેલી દુનીઆ વચ્ચે, હોમરે જ
હુંવેલા પેહેલવાનોની પણ લાંઘો વખત અ
ગાઉ, જીયુસના ઠરાવ પછી નાયુદ થયલા
એક સોનેરી જમાનાના ખાકી રહેલા લોકો
મિસાલે તરતા ઈરે છે. પાછળા વખતમાં હે
જયદનો દાખલો પકડીને ઉત્તરતી પંક્તીના
દેવતાએ^૪ તરીકે જીનોની આરાધના થવા
માડી હતી, તથા હવામાં રેહેનારા સધલા ભૂ
તો તથા જે કાંઈ ચીજ માણસોને નહીં સમ
જ પડે એવી દૃશ્યરી અસર ધરાવનારી લા
ગતી હતી, તે જીને લગતી ગણ્યાવા માંડી
હતી, ત્યારે હવાના જીનો, દેવતાઈ જીનો તથા
માણસાધ જીનો એવા નણ વર્ગાતેમના કરવામાં
આવ્યા હતા. માણસના આ જન (demon) ને
શ્રીસદેશમાં કેટલી મોટી અગત લાગુ પાડવામાં

૪. મેડ્સીમસ તાઈર્યસ દૃશ્યરની જાયે રે
હેનારા ખીજન વર્ગના દેવતાએને *theoi*
deuteroi કહે છે.

આવતી હતી, તે સાંકેટિસના દાખલા ઉપરથી
માલમ પડે છે. પણ થીક લોકોમાં ગણુતો
આવેલો માણુસનો આ જન (demon)
આપણું માટે એટલા માટે વધારે અગતનો
છે કે, તે રોમન લોકોમાં વપરાતા genius
(જન) સાથે ભાવા શાસ્ત્રના કાયદા પ્રમાણું
ખરાળર બંધ બેસે છે. એટલું છતાં રોમ
નોનો genius શાળ ખુદ ધ્યાલીમાંજ
ઉત્પંત થયદો છે, અને તે હેઝયદના તથા
થીક દંત કથાના જનોથી તદ્દન સ્વતંત્ર છે.
હેઝયદમાં જણાવેલો જન કુદરતની એક
શક્તિ જેવો છે, અને તે હવામાં હેખાવ આ
પે છે, ત્યારે રોમનોના genius શાળનો
પેહુલો અર્થ માણુસની જંદગીનોજ માત્ર
થાય છે. genius (જન) શાળ gan અ
ધાતુ ઉપરથી નિકળ્યો છે, જે ધાતુ હજ પણ
gigno, genitor, genialis શાળમાં જો
વામાં આવે છે, અને તે જનમ આપવાનો
અથવા અંદર વાસો કરનારા હેવનો અર્થ
ધરાવે છે. તે ધાળોજ નિકટ સંબંધ ખતાવે

પસંસ્કૃત જન, અવસ્તા જું પેહુલવા
જું અને કાર્સિ જું

છે, અને કવિ વર્ણલનાં લખાણોનો એક જુનો શરેહ કરનાર *genius* નો અર્થ દરેક જગ્યા, દરેક ચીજા અને દરેક પુરુષમાં રહેતે નારી ધ્યાનિ શક્તિ કરે છે. ^૧ આ અર્થ, જે માં ચીજેના જીન (*genius*) નો પણ સ માવેસ થવાથી પ્રથમ આપણને અજાઓઘી પમાડે છે, તે ધર્માજ બોલોલો માલમ પડેછે; પણ તે છતાં જો તેને દરેક માણસ, માણસ ના જેવું રૂપ ધરાવતાનાર દરેક ચીજ, અને ખુદ ધ્યાન સાથ સંખ્યાંધ ધરાવતો ગણુવામાં આવે નહીં તો, તેનો અર્થ સંપૂર્ણતાથી સમજ શકવાનો નથી. બીજ દેવોના જીનવિષે બોલવા નું હાલ તુરત પડતું મેળી માત્ર જુપિતર દેવના જીન^૨ વિષેજ આપણો બોલીશું, કે જે કુદુંખને લગતા દેવો (*Penates*)^૩ માનો

૬. વર્ણલની કવિતા *Georgic* ૧,૩૦૨ વીજે લખતાં ટીડાકાર સંખ્યાં જણાવે છે કે, કે ઈ પણ જગ્યા, ચીજ અથવા માણસના કુદરતી દેવને અસલી લોદો *genius* (જીન) કહેતા હતા.

૭ લાઠીન લેખામાં, “ જુપિતર જીન ” એવા શબ્દો મળો છે.

૮ અરનોંયસનાં પુસ્તકમાં જુપિતર, ભાગ્યદેવી, જમીન, *Pales* (મદાઓની દેવી)

એક ગણોતો હતો, અને શેમન શાળન
Genius માં ઉત્પાન્ત કરવાની શક્તિનો જો
 અર્થ છે, તે ધાતુ સાંખીત શાળનો, જેવા કે
Dii Geniales અને *Lectus Geniales*^{૧૦} (નવાં પરણેલાં જેહાંનું બીજાણું)
 માં દેખાઈ આવે છે.

ના જીને કુદુંઘને લગતા જીન તરફિ ઓણ
 આવ્યા છે.

૮ પોલસ ડાયાનિસ પોતાનાં પુસ્તક
 ના ૭૦ માં પાનામાં કહે છે કે: પાણી, જમીન,
 અભિને તેઓ જીન દેવતા કહેતા હતા, કારણું
 તેઓ સધલી ચીજેનાં તોખમા છે. વળી આ
 પણામાં ગૃહુમંડળની ૧૨ રાસીઓ, સૂર્ય તથા
 અંદ્રને દેવતા તરફિ દેખવામાં આવે છે. તેઓ
 ઊત્પાન્ત કરવાની ધણી શક્તિ ધરાવતા હોવાયી,
 તેમને *geniales* કરી કહેવામાં આવતા હતા.

૧૦. ઈસ્ટિદારસ હીસ્પલ પોતાનાં પુસ્ત
 કમાં જણાવે છે કે: છોકરાં જણીને પેદા કરવા
 ની શક્તિને પણ જીન કહેવામાં આવતો હતો,
 અને તેથી એક નવા ભરયાર માટે બીજાવિલાં
 બીજાણું પણ *geniales* નામથી ઓળખ
 વામાં આવતું હતું. સીસરા પોતાનાં એક લ
 જ્યાણમાં જણાવે છે કે, “તેણીએ લગતના હુક

પણ રોમનો એટલા માંજ અરુદ્ધા ન
હતા. પાછળા વખતમાં તેઓ Genius શા
ખ માણસોનાં મંહલોને ૧૧ લાગુ પાડતા
હતા, કારણકે તેઓ એવું માનતા હતા કે,
રાજકૃતારી મંહલીઓ તેમજ દરેક માણસો
માં જુસ્સા ઉત્પંન કરતાર કોઈ દેવ છે; રોમ
ન પ્રજ્ઞ, લશકરઅને શોહેનશાહુના પણ જીન
ગણવામાં આવતા હતા. રોમનો પોતાના
તેમજ પોતાના જીન^{૧૨}ના, એટલે કે

ભાગવવાનું ને બીજાયું (lectus geniales)
એ વરસ અગાઉ તેણીની દીકરી પરણી તે વે
ળાએ તેણી માટે તૈયાર કર્યું હતું, તે તેણીએ
પોતાની દીકરીને હાંકી મેલવા પછી તેજ ધરમાં
પોતાને માટે તૈયાર કરાયું તથા સીંગા
રાયું હતું.

૧૧. રોમન સીક્ઝાઓ ઊપર આપણે
વારે ધરીએ G. P. R. અક્ષરો વાંચ્યે ધીયે,
નેનો અર્થ રોમન પ્રજનો જીન થાય છે; તે
ઊપરાંત “સંસ્થાનોના જીન,” “શોહેરી” કારો
ખારના જીન,” “લશકરના જીન,” “પેદલ
લશકરના જીન,” “શોહેનશાહુના જીન,” “ની
રોનો જીન,” વગેરે મળી આવે છે.

૧૨. હોરેસ કવિ એક ટેકાળે જણાવે છે
કે “હું તમોને જીનના, જમના હાથના અને

પોતાનાં શરીરને ઉત્પંન કરનાર જીનના
સોગંદલેતાહુતા, કે ને જુપિતરથી ઉત્તરી આ
વેલો હતો. ક્યસરના એટલે કે રોહેનશાહના
જીન^{૧૩}ની આરાધના કરવાથી, તેઓએ ઘ
રોજ મોટો ભક્તિભાવ કરેલો ગણુતો હતો.
આવી જતનાં યકીનને લીધેજ એક ખુશા
મતીઆ પણ તીક્ષણ વિચારશક્તિ ધરાવ
નારા જમાનામાં ક્યસરો (શોહેનશાહો) ધીંખર
અવતારના લેખાવા લાગ્યા હતા. માણુસના
પોતાના જીનનું^{૧૪} મૂળ પણ એજ રીતે રો!

કુદુંબના જોનાના સોગંદ આપી અરજ કર
છું તથા વીનડું છું કે, મને તે પાછું તેની અ
સલ હાલતમાં મેળવી આપો.”

૧૩. વર્જલ, સ્વેતોન્યસ અને ઉલ્પયાન
સનાં પુસ્તકોમાં જણાવવામાં આવે છે કે, અગ્ર
ને કોઈ નાણાંની લેવડેવડના સંબંધમાં શેહે
નશાહના જીનના જોયા સોગંદ આય તો, શેહે
નશાહ પોતે તે કરજ અદા કરતો, અને તે જોયા
સોગંદ આનારને ડિગોલાંથી માર મરાવી હાંકો
મેલાવતો હતો.

૧૪. સેનસોરીનસ કહે છે કે, “આપણા
જીનને આપણી જાહૂડ સંભાલ લેવા નેમેલો
હોય છે, નેથી સેહેજ પણ વખત તે આપણને

ધી રાકારો. ખુદ માણસની અંદર તેનું રક્ષણ કરતારી ને રહિત છે, તેને કુદુંખના દેવતા તરીકે ધરાલીમાં આરાધવામાં આવતી હતી, તથા જન્મગાંઠને દીવસે ભોગ આપવા માં આવતા હતા.^{૧૫} માણસ જન્મે તે વેળાએજ તેની સાથે છુન બેદાયલો વેમ માનવિમાં આવે છે, તેજ પ્રમાણે તેનાં મરણ પછીની દુલત સાથે પણ તે બેદાયલો રહેલો ગણ્યાય છે. માણસનો ઝડપ હુનીઆતા ઝડપ સાથે પાછો મળી જય છે, એવો વિચાર રદ કરવા વિના, રોમનો તેમજ અસલી વખતના તમામ લોકોનાં લખાણોમાં એવો અભીપ્રાય ચાલતો બેવામાં આવે છે

છોડી જતો નથી, પણ આપણી માતાનાં ગર્ભ સ્થાનમાંથી આપણે આ હુનીયામાં પાણાર. આ હેઠળે ત્યારથી તે સેવણની ઘરી સુંધી આ પણી સાથેને સાથેજ રહે છે.” સર્વ્યસ કહે છે કે, “તેમને છુન કરેવામાં આવે છે તે ઓકુંનથી, કારણે માણસ જન્મે ત્યારથી તેની જીબાન લેવા અર્થે તેમને મોદલવામાં આવે છે.”

૧૫. સંનસોર્યસ કહે છે કે: દર વરસે આપણી છંદગીને લગતા અગતના પ્રસ્તુતોએ, એવા માર્ગ, આપણે મોગો અપૈણ કર્યે ધીમે.

કે, માણસનો જીતન (રહે) તેના શરીર કરતાં
વધારે વખત કાણાડે છે. ગુજરેલાં માણસોના
ના જે ભૂતો, માણસની જંદગીમાં ભાગ લે
છે, અથવા જેમને માણસો તરફથી આરાધ
વામાં આવે છે, તેમને લગતો કથાઓ શા
રીર રેના થવા છતાં તેમાંનો રહે (જીતન) હૈ
યાતી લોગવે છે, એવા પ્રકારના આ વિચાર
ઉપર રચાઇ છે, કે જેમને રોમનો લેરિસ
(Lares) અથવા મેનિસ (Manes) નાં ના
મથી ઓળખતા હતા.

ધર્મી પ્રકારે રોમનોને મલતીજ જ
નોની આરાધના કદ્મીમ દર્શિન દેશમાં ચાલતી
હતી, અને ત્યાં મારું અભીપ્રાય મુજબ,
આ આરાધનાનો કાનુન પુરતો ઘીલવવામાં
આવ્યો હતો. નીચ્યાં સર્કાર્યામાં એનું દુંક
વર્ણન આપવાની હું કેરોશા કરીશા.

પૂર્વ દરાનમાં જીતને ગ્રૂપ્પુલ (ગ્રૂપ)
(ફ્રેન્ચ) શબ્દથી ઓળખતામાં આવતો હ
તો; સાસાન્યન લોકોની ભાષા પેહેલવીમાં
તેને જીતન, જીતના અથ

૧૬. જુઓ વેસ્ત-હાગિગનો બનાવેલો
અંદાવીરાઝ-નામેહ દત્યાર્દીનો શબ્દકોથ, પાનું
૧૦૦.

વા ૧૮૦૫૦૧૫૨૫૧ કહીમ ઝાસમાં ૧૭ (ઇ
રોહર) અતે નવી ઝાસમાં ૧૮ (ઇવ્ય
૨) કહે છે. એકેમેનિંદ લોકોના ખીલા
રોકી હુરણોના જે જુજ લેખો રહ્યા છે, તેમાં
આ નામ મલતું નથી, પણ આપણે પુરતી
સલામતી સાથે કહી શકીશું કે, પશ્ચિમ ધરા
નના લોકો તેને ક્રવષિ કહેતા હતા, કારણ
કે તેમના એક પાદશાહનું નામ ક્રવરતિસ
મળે છે, જેને થીકો ક્રાઓટિસ નામથી એં
ગઢે છે. આ શાખનો અર્થ ૨૬૩ કર્તા ૧૯
થાય છે.

૧૭. જુઓ રૂપીગલનું પારસીઓની
દંતકથાનું પુસ્તક ભાગ ૨ ને પાનું ૪૧૮.

૧૮. જોકે વુલેસે ફરૂરૂ શબ્દ પોતાના કે શમાં દાખલ કર્યો છે, તો પણ મને તે માટે શક છે. મહોમેદનોનાં લખાણુમાં તો તે ખરચીત આવેજ નહીં, અને પારસીઓનાં લખાણુમાં તો મેરુરૂરૂ જ જોયો છે. હું માનું છું કલુકરે આ શબ્દ જોડી કાણાડ્યો છે, ને આંકવેટીલી જણાવેલા “કેરાયર” ને “કરવેર” શબ્દથી મોળખાવે છે.

૧૮. ક્વાણ અને કોહર શબ્દો ક્વાપિમાંથી
કેમ ઉત્પન્ન થયા, તે છરાની ભાપા શાસ્ત્રના।

કદ્વીમ ધરાતીએ તેમના જનો વિષે
શું વિચાર ધરાવતા હતા, અને કેવી રીતે
તેઓ તેમની આરાધના કરતા હતા, તે વિ-
ષેની આપણી ખર્ખરોનો આધાર અવસ્તા

કાનુન બીજાથી પુરતી રીતે સમજ પડે એમ છે,
તાપણ કૃવિ શબ્દના ધાતુ માટે ધણીજ સુશ
કુલી નડે છે. પેહેલી નજરે તે શબ્દયોગી
અંધ્ય કું અને ધાતુ વપું કે નેને વક્ષા=ગીગવું,
માટે વાપરી શકાય, તે બીજાથી નીકલેલો લાગે
છે. બરનું પોતાની “યજરને ઉપરની સરેહ”
માં એમજ અનુમાન કરે છે. અને તેના અર્થ
માટે નૈર્યાસંધ સાથે મળતો થાય છે, ને તેના
અર્થ વૃક્ષ કરે છે. બર્નું, અજાએબ નેવી રીતે,
પોતાનો ધાતુ આ બનાવ ઉપરથી સાખેત થતો
માને છે કે, પર્સેપોલીસના સ્થાનો ઉપર મળી
આવતો એક ચીતાર, ને એક કૃવિનો આડાર
હોય એમ માનવામાં આવે છે, તે રાજનાં
માયાં ઉપર ગીગતો હોય એમ લાગે છે. પણ
વળી વપું ધાતુ વત્ત=પોલવુંનો બીજો આડાર
હોઈ શકે; સ્લાતમેન “ન્યું” વીપેની પોતા
ની સરેહમાં એવો અભિપ્રાય આપે છે; અને
બે તેમ હોય તો કૃવિ શબ્દ સંસ્કૃત
પ્રવક્તિ=ગીતચાર કરવો સાથે મળી શકે. પણ આ
ઘુલાસાને અસલી લખાણાથી કશો ટેઢો મળ

ઉપર, મુખ્ય કરી તેના વધુ પાછલા વખત
ના ભાગો ઉપર છે; અવસ્તાના સર્વેદી પુરા
તમ ભાગમાં—યજ્વરનેના ઘીણ ભાગમાં ક્રીબ

તો નથી એટલુંજ નહીં, પણ ક્રીબિની ને
આસ્પત્ર તથા કામો અવસ્તામાંથી આપણુંને
મળે છે, તેની સાથે તેને કશો સંબંધ જણુંતો
નથી. પુરિત એમ ધારેછેકે, ક્રીબિ રાષ્ટ્ર કું અને
ધાતુ વર્તેં ઉપરથી નીકળ્યો છે. આ ધાતુ વર્તેં
ત=(સંસ્કૃત) વૃત્ત, નેનો અર્થ જંદમાં તેમજ
સંસ્કૃતમાં વળ આપવો, કરવું, ઝડપથી જવું
થાય છે, તેને તે વધારે સામાન્ય અર્થ “દૈવ”
લાગુ પાડે છે, અને જણાવે છેકે, ક્રીબિનો
અર્થ “આગમચ્યથી હૈયાતી ધરાવતુ” એવો
થાય છે, ને અર્થ તેને જ્ઞાતોના Idea ને મળતો
લાગે છે, કે ને માણુસની હૈયાતીની આગમ
ચ્યથી બનેલા હતા. આપર્ત (નેની સાથે હાઉગ
મળતો થાય છે) પરસેપોલીસના ઓલારોડી લે
ઓમાં મળતાં પાદશાહ ક્રીબિશનાં નામને અને
ક્રીબિને એકજ ગણે છે. આપર્તના વિચાર પ્રમા
ળો એનો અર્થ પોષણ આપનાર અને હાઉગના
વિચાર પ્રમાળે રક્ષણ કર્તા થાય છે. હું માનું
છુંકે, આ રાષ્ટ્ર “કુ, વર્ત, તિ” ઉપરથી
નિકળ્યો છે. “વર્ત”નો અર્થ વેદમાં તેમજ અ-
વસ્તામાં ધાંકવું, રક્ષણ કરવું થાય છે. અજ-

બિંદો વિંદે માત્ર એકજ વપ્પત^{૨૦} ખોલવામાં આવ્યું છે, અને વન્દિદાદમાં પણ તેમ નું નામ જવલેજ મળે છે; પણ યજી રનેના ક્રિયાને લગતા ભાગોમાં તેમની આરાધના ધર્મીવાર મળે છે. ખોંદુ-અવસ્તા (કે જેમાં અહુરમજીદ, અમે પાસપંદો, મિશ્ર તથા પીજા ફરેસ્તાઓની

સ્તાનો “પ” કદીમ ફાર્સીમાં “ત” ને મલતો હોય છે, ને નીચ્ચા દાખલાઓથી પુરવાર થાય છે: કદીમ ફાર્સી “આર્ત”=(અવસ્તા) “આપ”=(સંસ્કૃત) “ત”; (અવસ્તા) “આમ્પ”-(સંસ્કૃત) “આર્ત”; (આર્ત) “માર્પિ”=(૩૦ ફાર્સી) “મર્તિય”=(સ) મર્યા. એક પ્રમાણે “કુવપિ”=“કુવર્તિ”. (કુવપિઓની આરયત બાબે જુઓ શ્વીગરનો કદીમ ધરાની અભયાસ ભાગ ૨ જો પાનાં ૬૧-૬૮.)

૨૦ જુઓ યજરને હા ૩૭, ફકરો ૩ નો: સાતુરીયા અ-લ્લુસ(સી) ફાયા ફાયા. અનુભૂતિનું સાતુરીયા, આ ઊપરથી આપણે ખરચીત એવું અનુમાન ડાણડી શક્યે છે, ગાથાના કર્તાઓ “કુવપિ” વિષે ખખર ધરાવતા હતા.

વખાળુના ગાયણોને સંચરણ આવેલો છે),
અને પાસિએની દંતકથાને લગતી ચોપડી
એમાંથી તેમને વિષેની વધારે પુરતી ખખ
રો મળી શકે છે.

આ લખાળોમાં ઝેવષિયોને ધારું
કરીને “અરો માણુસોની ઝેવષિયો” ૨૧ અથવા “અરો માણુસોની ભલી, પવિત્ર ઝેવષિયો”, ૨૨ “નેચ્યો ભલાં માણુસોનાં
રક્ષણું માટે જોગવું અને બળવંત છે,” ૨૩

૨૧. જુઓ યજરને હા ૫, કો ૧૬:
 સાચુસ ગતાદ્વારીસીંગુલું ગતાદ્વારીસીંગુલું
 કોણ ગાંધુસ પીઠીથાં; વાસ્પરે કરેદો ૭
 મો કુકરે ૨; કરેદો ૧૬ કુકરે ૨; કરેદો ૨૧,
 કુકરે ૧; યજરને હા ૨૬, કુકરે ૧,૩,૬, ૭-૧૧,
 ૨૨. જુઓ યજરને હા ૧૬ કુકરે ૫

૨૩. જુઓ ધજનેનો હા ૪, કડરો ૬:

એવાં વિરોધપણોથી એળખવામાં આવી છે.
આ ક્રવચિઓ દોણું છે? આપણું જે લ
ખાગુનો આધાર પકડ્યો છે, તેઓ તે
વિષે ભર્તસા ભરી ખખર આપે છે. પ્રથમમાં
તેમને માત્ર મિનોધ ઇરેસ્તાઓ દાખલ આ
રાધવામાં આવતા હતા, તે દેખીતું છે. અવ
સ્તાના બે ઇકરાઓમાં ^{૨૪} ક્રવચિઓને મા
ળુસના આત્માના એક ભાગ તરીકે, આ
ત્મા અને શરિરની વર્ચ્યે રહેનાર, પણ ખા
સ કરી શરીરથી સ્વતંત્ર લેખવામાં આવી
છે. ^{૨૫} વંધુ પાછલા વખતની દંતકથાની ચો
પડી સહર યુનદેશમાં તેની જોડે આત્મા

શ્રી અનુદ્દ્દીપિઠુંશ્રી અનુદ્દ્દીપ ૧૩૮
અનુદ્દીપ ૬૩/૮૮ વીસ્પૃદ્ધ ૪૨૬ ૧૧
કૃત્રી ૧૫.

૨૪. જુઓ યજશને હા ૫૫, કૃત્રી ૧,
હા ૬૩ કૃત્રી ૩.

૨૫. જુઓ રપીગલની “પારમીઓની દંતકથાની” ચોપડી ભાગ રંજે પાને ૧૭૨માં આ
પેલા દીયાચામાં આવેલો સહર યુનદેશનો કૃત્રી:
“ઝરાહરને માણસોનો જોરાક ખરાખર પાચન
થાય અને વંધુ ભારી ભાગો ખાડાર નાખી હે
વામાં તથા દુર કરવામાં આવે તેની સંભાળ લે
વાનું કામ સોંપવામાં આયું છે.”

નો બીજુ શક્તિઓ વિષે જગ્યાવવામાં આ
વ્યું છે; જેમ કે, લંદગોનું કૈવત,^{૨૫} અં
તઃકરન,^{૨૭} આત્મા,^{૨૮} સુદ્ધી.^{૨૯} આ ત
શીવતો સામાન્ય રીતે અવસ્તા સાથે મળતા
થાય છે. લંદગોનું કૈવત શરીર સાથે નિકટ
સંખ્યાંધ ધરવે છે, અને તે જતું રેહેવા માંડે
છે એટલે શરીર નાશ પામવા માંડે છે, અને
તે વખતે આત્માની બીજુ શક્તિઓ શરીર
છોડી જાય છે: અંતઃકરન સીધું એહેરતમાં
જાય છે, પણ આત્મા, સુદ્ધી અને દ્રવધિ
સાથેજ રહી ^{૩૦} માણુસોનાં કામોનો હીસાધ
આપે છે, અને તે પ્રમાણે તે બદલો અથવા
મન મેળવે છે. ^{૩૧} દ્રવધિ આ રીતે આત્મા

-
૨૬. જાન (જન). ૨૭ દ્વા (અભા).
૨૮ રૂપ (રવાન). ૨૯ બ્રિ (ભાઈ).
૩૦. જુઓ રૂપીગલની ઉપલોજ ચોપડ
પાનું ૧૭૩:

“આત્મા, સુદ્ધીઅને ફરોહર સાથે મળી
જાય છે, અને તેમને હીસાધ આપવો પડે છે.”

૩૧. જુઓ રૂપીગલની ઉપલોજ ચે
પડી:-“નો તેમનું બાળોલું તેમજ કામો
ભલાં હોય છે તો તેઓ એહેરતમાં દાખલ
થાય છે; પણ નોતેઓએ ખાડું કરું, બાલ્યં,

ને લગતો એક અમર્ગ ભાગ છે, અને કૃયાં
મતને દીવસે ધનસારું થતાં આત્મા જે ખ
દલો અથવા સજી પામે છે, તેમાં તે ભાગ
પડે છે. પણ શ્રવણિઓ માત્ર આત્માની અં
દરની રેહેતી નથી. મીનોઝ હુનીઆ ઉત્પંન
કરવામાં આવી ત્યાર્થી તે હુચાતી ધરાવતી
આવી છે, અને ભલા મિનો અહુરમજદની
દરેક પેદાઅશની માર્ક અમર્ગ રહે છે. મા
ણુસનો તે દૃષ્ટિ અંશ ધરાવનારો ભાગ

અથવા વિચારું હોય છે, તો તેઓ દોજખમાં
જય છે.” આ જતનો વીભાગ ધણોખરે
અવસ્થામાંથી પણ મળે છે, ને ધજશનેના ૨૬ માં
હાના ૫ મા ફકરા ઉપરથી સાયેત થાય છે:

છે; તે તમામ જમાતાઓ સુધી હૈયાતી ધરવે છે, પણ થોડો વખત માણસનાં શરીર સાથે સંખ્યા રહે છે.

યુનદેહેશમાં જળાવવા પ્રમાણે, અહું રમજદાએ તેમને માણસની યુદ્ધિ સાથે ઉત્પન્ન કરી હતી, ^{૩૨} અને તેઓ માણસનાં શરીરમાં દાખલ થઈને દ્રુજાએ ચાને જ્ઞાનું બોલનારા અને ઠગાઈ કરનારા હેવો સાથે લડવા તથા ઘટીને નાશ થવા પછી પાછું અમર્ગ થવાનું કે, સ્વર્ગમાં રહીને હુંમેશા ગી સુધી ઘટી સાથે લડયા કરવાનું પસંદ કરે છે, તે વિષે તેમને પૂછવા પછી, આ કનીઆમાં તેમને મોકલી આપી હતી. એ વષિષ્યોએ થોડો વખત સુધી આ ઝાંની હુનીઆમાં દાખલ થવા કાયુછ્યું હતું. વળી જે ક્રવષિષ્યો હુનીઆમાં રહે છે, તેઓ ઉપરાત કેટલીક સ્વર્ગમાં રહે છે, જેઓ ભનિષ્યમાં આ હુનીઆમાં આવશે, તથા બીજી કેટલીકો ભલા મરદોનાં રવાન તરીકે તેમની હુનીઆધ લંદગીમાંથી ત્યાં પાછી ફરેલી હોય છે. આ

૩૨ જુઓ યુનદેહેશ (૪૨તીની) પ્રકરણ
૭ ફેબ્રુઆરી ૧૩-૧૫.

ત્રણે પ્રકારની ક્રવિષિયોને વારેધણ્યે સાથે આરાધવામાં આવે છે. દાખલા તરીકે, એક કીર્તન ૩૩ નીચે પ્રમાણેનું, મળે છે:- મરણું પામેલા અરો મરદોની, જીવતા અરો મર દોની, અને જેઓ હજુ જનમ્યા નથી તેમ ની પવિત્ર ક્રવિષિયોને અમે વખાળ્યે છીયે. સર્વેધી છેદ્ધી લોકુંથી “મિનોખિરેદ” માં ૩૪ માણસની નજરે પડતા સધલા સંખ્ય

૩૪. જુઓ મિનેઅિરેદ, પ્રકરણ ૪૫
કૃતી ૨૩.

ખંડ તારાઓને માણસોની દ્રોવિઓ તરીકે
ઓળખાવવામાં આવે છે, જેઓ સ્વર્ગમાંથી
તેમને ખતાવવામાં આવતા માર્ગ પ્રમાણે
આકાશમાં ફરે છે. દેવદૂજને સામે લડવા
માટેના લશકર જેવા તેઓ છે, અને મિનો
ઇ હુનીઓનો યુરા મિનોઓના ધસારા સામે
ખચાવ કરે છે.

દરેક લુચતું પ્રાણી આ તેમજ પેલી
હુનીઓમાં પોતાને માટે એક રક્ષણ કર્તા ધ
રાવે છે. પેદા કરતાર હુનીઓના સાહેય
અહૃતમજદનો પણ અપવાહ હોતો નથી;
તેના દ્રોવિઓને પણ ધણીવાર આરાધ
વામાં^{૩૪} આવે છે; વળી તેટલીજ વખ્ય
ત અહૃતમજદનાં તખતની આસપાસ લે
ગા મળેલા અમેષાસ્પદન્તો તથા ઘોંઝ યજ્ઞ
ની ક્રિયાને લાયકનાઓની^{૩૫} દ્રોવિઓને
આરાધવામાં આવે છે. એજ પ્રમાણે વંદી

૩૫. વંદિદાદ ઈંડે ૧૬ ફક્રો ૧૪:
અરૂપી પીઠાદુર્ભીપ્ર ૨૧૦ અરૂપુનુદુર્ભીપ્ર
પ્રાણ મળુપીલુપ્ર અરૂપુનુદુર્ભીપ્ર
૧૦૩.

૩૬. યજ્ઞનેનો હા ૨૩, ફક્રો ૨ નો;
યરત ૧૩ મી ફક્રો ૮૨.

દાદમાં જરથુશ્તને અહુરમજદની ઝ્રવધિને
આરાધવા જણાવી છે, કે જે (અહુરમજદ)
નો પવિત્ર કાયદો લંદગીનું તત્ત્વ છે.^{૩૭}
વળી એક ખોજા ઇકરામાં^{૩૮} જણાવે છે કે,
અહુરમજદની ઝ્રવધિને અમે વખાળ્યે છી
યે, કે જેનો આતમા પવિત્ર કલામ છે. રોમ
નો એજ રીતે જુપિતર અને ખોજ દેવ
તાચ્છોના લુનને આરાધતા હતા. પણ જર
થુશ્ત અને તેણે ક્રીલાવેલો દીન આગમચ
થઈ ગયલા ભલા લોકોની ઝ્રવધીઓ ઘણી
વખત આરાધવામાં આવતી હતી, અને
સાધારણ રીતે તેમની જોડે ભણનારના નજ
દીકના એશ્રોચ્છોની તથા પોતાની ઝ્રવધીઓ
ને^{૩૯} આરાધવામાં આવતી હતી, અને

૩૭. ડી હર્લીં એજ પ્રમાણે વંદિદાદ કુ
ર્ગ્રેદ ૧૯ ઈકરા ૧૪ ના નીચના શબ્દોનો તર
જુમો કરે છે: ગ્રુ-ચ્છોઠ્રુમ્ભ સ્વરી પણાખા
માઠ્રુદ ૨૫૧ગલ તથા દાર્મિસ્તેતર તેનો અર્થ
નીચે પ્રમાણે કરેછે: જેનો આતમા પવિત્ર ક
લામ છે.

૩૮ યસ્ત ૧૩ મી ઈકરા ૮૦.

૩૯ યજશને હા ૧ લો ઈકરા ૧૮:
શ્રુત પ્રાચીન્યાચીન્યાસ્તુ-સ્તુ-ગ
ગ્રાચીન્યાસ્તુ-ગ્રાચીન્યાસ્તુ-ગ

ક્રવષિયોનાં નામથીજ રેમનો પેટે દરાની
ઓ સોગંદ લેતા હતા. આ અરો મરદોની
તથા હજ જનમનારાયોની ક્રવષિયો, જીવ
તાંયોની ક્રવષિયો કરતાં તેમજ ગુજરેલાં
ઓની ક્રવષિયો કરતાં વધારે ખળવંત હોય
છે. ^{૪૦} આ ખીના પણ આપણને રેમનો
માં આવતી જનોની આરાધનાની ચાદ આ
પે છે, કે જેમાં કુદુંઘના વડીલોના જનો
“લેરિસ” (Lares) ને, દરેક માણસના
પોતાના જનથી જુદા પાઠવામાં આવતા હ
તા. દરાનમાં પણ “લેરિસ,” “મેનિસ” અ
ને પેહેલવાનોની આરાધના ચાલેલી આપણે
લેઈએ છીયે. કુદુંઘ અને ટોળાના વડીલો

ગુજરાતી કાણાંધૂ (કાણાંધૂસુરાંધૂ) કાણાંધૂ
સુરાંધૂ (કાણાંધૂસુરાંધૂ) કાણાંધૂ
સુરાંધૂ (કાણાંધૂસુરાંધૂ)

૧૫૫૭

જુયો વળી યનશને નો હા ૨૨ કંડરો
૨૭; હા ૨૩, કંડરો ૪; યશત ૧૩ કંડરો ૧૪૫.
૪૦. જુયો યરત ૧૩ મી કંડરો ૧૭ મો:

કાણાંધૂસુરાંધૂ (કાણાંધૂસુરાંધૂ)

તો ક્રવષિયોને, તેમનાં કુદુંખ અને ટોળાને
તેઓ મદ્દ અને રક્ષણ આપે એટલા માટે,
આરધવામાં આવતી હતી.^{૪૧} આ આરા
ધના ધણા પુરાતમ વખતની છે તેની સાથે
તી એટલા ઊપરથી મળે છે કે, હોંડ સાહી
ત્યના જે જુનામાં જુનાં લખાણો બાકી
રહ્યાં છે, તેમાં પહુંચે મળે છે:^{૪૨} અસલી હો

શ્રીમતી પ્રભુજીની પ્રાણી દ્વારા લખાયેલું હશે
શ્રીમતી પ્રભુજીની દર્શાની પ્રાણી દ્વારા લખાયેલું હશે

૪૧. યજશને હા ૨૬ ફક્રો ૧; યસ્ત ૧૩;
મી ફક્રો ૧૪૮-૧૫૧; યજશને હા ૨૩, ફક્રો
૪, હા ૨૬ ફક્રો ૬, ૭, ૮.

૪૨. જુઓ ગાધગરનું “અસલ ધરા
નમાં પૂર્વ તરફનો સુધારો,” પાનું ૨૮૮.

હુંઓ એવું માનતા હતા કે, ગુજરેલા વડી
લોના આતમા સ્વર્ગમાં દેવતાઓના સાથી
તરીકે રહે છે, અને તેથોજ તેઓ ઋગ્વેદમાં
જગ્યાવ્યા પ્રમાણેની^{૪૩} અજાયેણ જેવી
શક્તિ ધરાવે છે. તેમાં કહે છે કે, તેઓએ
આકાશને તારાઓથી સૌંગાર્યું છે, રાતને અં
ધારું અને દ્વિવસને રોશની આપી છે, તેઓએ
એ છુપી રોશની મેળવી છે અને સવારનાં
જર્જરુલાંની લાલ રોશની ઊત્પંન કરી છે.^{૪૪}
જીવતાંઓ એજ જીતની ખદ્દેસો અને શા
કિતાંઓ તેમના વડીલોતી નેકીના ખદ્દામાં
મળેલી જેવા ધર્યાછી હતા.

“ વળો જે ભલા મરદો પેગમણરને
તજરે નજર જેવાને, તેના ફૂત્વાઓ તેનેજ
મોહુદેથી સાંભળવાને અને તેનેજ હાથે શિ
ખવાને લાયક થયા હતા, તેમની ઋવપિતો

૪૩. જુઓ ઋગ્વેદ ૧, ૧૬૪, ૩૦; ૧૦,
૧૫, ૨-૬; ૧૦, ૧૬, ૧૧; ૧૦, ૧૫૪, ૩૦;
૬, ૭૫, ૮-૧૦.

૪૪. ઋગ્વેદ ૭, ૧૬, ૪; ૧૦, ૬૮, ૧૧;
૧૦, ૧૫૪, ૫ સત્પથ આજ્ઞાણ ૬, ૫, ૪, ૮;
૧, ૮, ૩, ૧૦.

આસ જગા ધરાવે છે. જાર્યુંત્રના જમાના
ના અને તેના પેહેલા સાગેદોની આ કુ
વધિએછે. તેમની બેઠે અહુરમજીદની ભ
કૃતિ કરનારા તથા રેખનીતા ઈંવરના ધર્મ
પ્રમાણે ચાલનારા સધલા લોકોની કુવધિએ
ને આરાધવામાં આવે છે.”^{૪૫}

ક્રવધિયોની ખાંચત વર્ણવવાની અ
મે ઉપર કોશોશ કરો છે, અને હવે સવા
લ આ ઉલો થાય છે કે, જુદી જુદી પ્રકારની
ક્રવધિયો જેમની અસર ભલા મિનોની તમા
મ પેટાએશ ઉપર ફેલાએ છે, ^{૪૯} એમ અસ
લી દૃશનાનીયો માનતા હતા, તેઓ દરેકની
કામ લેવાની ખાસ રૂઢી કેવા પ્રકારની હતી ?
આ ખાંચત વિષે પણ અવસ્તા આપણને
પુરતી ખાંચત આપે છે.

૪૫. જુલૈ ગાંધીજિ, પાનું ૨૬૧. ૫૨ત
 ૧૩મી કૃતરો ૧૪૮:- દાદોસા ફરારીએ કૃત્તિમાન
 શ્રીમતી રામનાન વિસુવાન થાયું
 અને અને કૃત્તિમાન વિસુવાન થાયું
 અને અને કૃત્તિમાન વિસુવાન થાયું

૪૬. પરત ૧૩મી કુકરો રણે: ગાઠગિર
પ્રમાણે ખીણે ખાલુ કાડાડી નાખીને તેને ની-
ચે પ્રમાણે કવિતાની રાહમાં લાવી શકાશે:-

ચંદ્ર અને તારાઓ આકાશમાં તેમને માટે હરવેલા અહૃપથ (Orbit) માં રહેતો તેઓ પોતાનાં ઓરેહ તથા નુરથી સંભાળ રહ્યે છે; હવામાંના વાદળાં તેઓ હંકી કાહાડે છે, પવન કુંકાવે છે અને નહીંઓને વેહેવારે છે; રસાલ અને રૂલ ઉત્પંત કરનારાં જારો તેમનાથીજ તે કામ કરે છે. ઉપયોગી ભારણરદારી જનાવરોની તેઓજ ઉત્તમ રક્ષણ કર્તાં છે, જેઓ માણ

અમૃતાદીપમ પ્રાણી એમણિ

અમૃતાદીપ (અમૃતાદીપ)

અમૃત નામ દિપાળિ એ

[નામ] અમૃતાદીપાઠીનાનુસારી

એમ એમ

અમૃતાદીપ અમૃત

દોર્મિસ્ટેટર આનો અર્થ નીચે પ્રમાણે કરે છે: “તેમનાં ઓરેહ તથા નુરને લીધે, ઓ નજરથુરત! પેલું છાયે આવેલું પ્રકાશીત અને દુરથી હેખાતું તથા આ આખી દુનીઆની આસપાસ સધારી તરફથી વીંલાયલું આકાશ હું નીભાવું છું.

સોનો ખુશીથી નોકરી કરે છે, અને રક્ષણ તથા આખાડી તેચોથીજ મેળવાય છે; ત્થામ હુનોઆ અને આકારા પણ તેમનેથી જ રક્ષણ પામે છે.^{૪૭} દરેક ચીજ તેમની જ મદદથી પોતાની નેમ પાર ઉતારી શકે છે, તથા પોતાને હેકાળે જઈ શકે છે.

તેચો અહુરમજ્જુના સાથીએ તથા મદદગારો છે, અને તે તેમનાં ઓરેહ તથા નુરને લીધે જમીનનું રક્ષણ કરે છે. પણ તેચો ધર્માનીકર સંખ્યાં માણસો સાથે રાખે છે, જેમને તે ફ્રવિષિઓ મિત્રો તથા રક્ષણ કર્તાં તરીકે મળેલી હોય છે,^{૪૮} જેમનાં શરીરનાં રક્ષણાર્થે, દુનીઆધ ન્યામતોની તેચો ડાપણથી વેંઢેચણી કરે છે,^{૪૯} તથા બુરા મિત્રોએ ઉત્પન્ત કરેલી સધલી ધાર્સ્તીએ તથા કંગાદ્યતપણાંનો અટકાવ

૪૭. યરત ૧૩ ઈકરા ૧૯, ૫૭; યરત ૧૩ ઈકરા ૧૪, ૫૩; યરત ૧૩ ઈકરા ૧૪, ૪૩, ૪૪; યરત ૧૩, ઈકરા ૨.

૪૮. યરત ૧૩ ઈકરા ૮-૧૨, ૧૫-૧૬.

૪૯. યરત ૧૩ ઈકરા ૧૮, ૨૨-૨૪, ૨૭, ૩૦, ૪૦-૪૨, ૫૧-૫૫.

કરે છે. ૫૦ એટલા માટેજ ખેડુતો ૯
ચારે તેમનાં ખેતરમાંનો પાક વરસાદ
ની તંગીથી નારા પામતો જ્ઞેય છે, ૫૧
ત્યારે તેમની આરાધના કરે છે, તથા
લહાધને દરમીયાન રાજીએણો તથા પેહેલવાનો
ઇતોહ મેળવવા માટે તેમની મદદ માગે છે. ૫૨
ત્યારે તેઓ રક્ષણ આપવા આવે છે
અને જેઓ તેમને બોલાવે છે તેમનાં હથી
આર અને ટેકો તેઓ થઈ પડે છે. ૫૩ ૫
એ તેમની નેમ કાંઈ માત્ર જેમને તેઓ ટેકો
આપવા આવે છે, તેમનાં શરિરનાં કદ્યાણુ
ગ્રાપરજ દ્વારા આપવાની હોતી નથી; તેમ
ની મુખ્ય આતુરતા ધમકી આપનારી ધા
ર્સીએમાંથી આત્માને સુકૃત કરવાની હોય
છે, અને તેથીજ તેમની જે આરાધના કર
વામાં આવે છે, તેમાં તેમને ભલા વિચારો

૫૦. યરત ૧૩ ફેફરા ૨૦, ૩૩, ૩૮,
૭૦-૭૨, ૭૮, ૧૩૧, ૧૩૬-૧૩૮.

૫૧. યરત ૧૩ ફ. ૬૬, ૬૮.

૫૨. યરત ૧૩ ફ. ૧૭, ૩૦, ૩૧, ૩૪,
૩૭-૩૮, ૬૬-૬૭.

૫૩. યરત ૧૩ ફ. ૬૯-૭૨.

અને લાગળીએ આત્મામાં ઉત્પંત કરવા
માટે વિનવામાં આવે છે, અને તેઓ તે
ઉપરથી આત્માને જોઈતું વાજળ્યું અને
શાયદીકારક પોપળું આપે છે.^{૫૦} માણસ
જ્યારે મરણ પામે છે, ત્યારે તેની ઝ્રવષિ તે
ની તરફથી બચાવ કરવા માટે અહુરમજદના
તપ્ત આગળ જય છે.^{૫૧} ઈશ્વરના ઘળવંત
મદદગારો તરીકેના ઝ્રવષિએના આવા લાગવ
ગ વિષે ઈશાનીએ કે વિચાર ધરાવતા હતા
તેને લીધે તેઓ ઊચામાં ઊચી આરાવતાને
લાયક ગણુંતો હતી; તેમને માટે ખાસ
ખંડગી રચાઈ હતી; તેમનું ભજન તથા
કીર્તિ ગવાતો હતી; અને ઈશ્વરની પેઠે
તેમની પણ ચજની ઢિયા થતી હતી.^{૫૨}
જરૂરયુદ્ધનાં ફર્માનો પ્રમાણે ઝ્રવષિએની આ

૫૪. પરત ૧૩ ઈ. ૨૫, ૩૦ ૩૬, ૪૨
૮૮-૯૪.

૫૫. જુનો ભિનો જિરેદ, ખાખ ૨ લે
કંકરો ૧૧૧ દિત્યાદી. ૨૫ીગલનો કદીમ છરાનો
અભ્યાસ ભાગ ૨ લે પાનું ૧૪૯-૧૫૧. ગાંધ
ગરનો “અએગેમદએચ્યા” ૮-૧૧; પરત ૨૨.

૫૬. જુએ ૨૫ીગલના અવરતા ભાગ
ખીજો પાનું ૧૦૧ તથા પાનું ૩૨.

રાધના ઘટતી રીતે કરવાની મોટી અગત છે, ૫૭ કારણ કે તેમનાં ખળ અને કામને તેમની આરાધનાથી મજબ્બુતી મળે છે. દર મહીનાને ૧૯ મે દિવસે ધાર્યું કરીને તેમની આરાધના થતી, પણ તેમનો મુખ્ય તેહેવાર, જમીન પોતાની શ્યાલાની ઓધમાંથી, જગત થાય છે અને કુદરતને ગોયા નવી છંદુંગી મળે છે, તે વેળાએ પડે છે. તે વેળાએ દ્રવ ષિંઘેં જમીન ઊપર આવે છે, અને દરશ રતો સુધી અહીં રહે છે. લોજન અને પોશાક સાથની ઘટતી લેટોથી તેઓ પોતાની આરાધના થવાની વડી રહે છે. ૫૮ તે ઈન્દ્રજ ખજા લાવવા માટે કે

୫୭. ଯେତେ ହୁଏ କେବଳ ୨୧, ୪୮-୫୨, ୭୩,

५८. यरत १३ ई. ४८-५०

વધિયોનાં માનમાં ખાણાં અપાય છે, તથા
ધર્મગુરુઓ અને ગરીબ લોકોને પોરાડોની
લેટ અપાય છે. ૫૯

અવસ્તા પ્રમાણે ક્રવધિયો!નું કામ
આ જાતનું હતું, અને એજ રીતે પૂર્વ તર
ફના દશનીયો તેમની આરાધના કરતા હતા.
પશ્ચિમ ધરણનાં લખાણોમાં તેમને તેમનાં
નામથી એળખવામાં આવતી નથી, પણ તે
છતાં તેમને ક્રવધિયોનાં નામથી પીછાણુવા
માં તથા આરાધવામાં આવતી હતી, એમાં
શક નથી. મેસ્ટીદોન્યાના રાજ ઝીલીપસનાં
વખતમાં થઈ ગયલો ધતીહસ કર્તા થીએ.

“નેચો હુમણેસપથમએધનેવખતે માણેલા
માં આવે છે તથા પસાર થાય છે; તેએ તેમાં
દશ રાત પસાર કરે છે અને આ રીતે મદદ મે
ળવવાની માગણી કરે છે: કોણ અમને વખા
ણશે? કોણ અમારી આરાધના કરશે? કોણ
અમને યાદ કરશે? કોણ અમને દુવા દેશે? કો
ણ અમને જોજન તથા પોણાક ડાયમાં રાખીને
તથા આશીર્વાદાર્થક બંદગી સાથે અમને આ
વડાર દેશે?” (દામેસ્તેતગ). જુએ ગાઠગર,
પાંતુ. ૨૮૮.

પદ. જુએ રપીગલનો અવસ્તા અ
ભ્યાસ અને પારસ્સીએની દંત કથા.

પોમ્પસ : એક થીક માટે કહે છે કે, ધરાનતા રાજની ખુશામદ કરવા માટે, ધરાની ઉમરાવેના રેવાજ પ્રમાણે, રાજના જીન માટે, જ્યારે તે ખાવા એસતો, ત્યારે ખાણાં ની એક ટેખલ બીજાવતો હતો. હેરોદોતસ ના જગ્યાંથા પ્રમાણે^૧ રાજ કર્યાછિસીસે મરતી વેળાએ પોતાના બીજાણાં આગલ લેગાં મળેલાએને, અને સુખ્ય કરીને તેઓ માંના એકેમેનિદ્રા (હૃષમનીએ)ને “ખાદ શાહી દેવતાએ” ના સપત આપયા હતા કે, તે ઓએ મિદ લોકોના હૃથમાં પાદશાહી જવા

૧૦. થીએપોમ્પસ, ચોપડી ૧૮ મી.
એથેનેગોરાસ, ચોપડી ૬ ડી પાનું ૨૫૨
A. B. C.

૧૧. હેરોદોતસ, ચોપડી ૩ લ ફકરૈ ૬૫ : “ઓ ધરાનીએ! મારાં મરણું પઢી તમારે શું કરવું, તે બાએની મારી ખાહેશ મારે તમને જગ્યાવવી જોઈએ—રાજનીએ. ઉપર નીગેડુલાની રાખનારા દેવતાએ (રાજનીએ ફવિષએ) ના સપત તમે સંઘલાએને આપી. તમને સંઘલાએને અને સુખ્ય કરી તમારામાંના લેએઓ એકેમેનિદ્ર ઓલાદના છે, તેમને વિનવું છુંકે, તમારે આ શ્રોહેનશાહુત મિદ લોકોના હૃથમાં જવા દેવું નહીં.”

દેવી નહીં, તથા તેજ દેવતાઓના સપત લેઈ
હિસ્તીયસે જણાવ્યું હતું કે, ^{૧૨} સાર્વિનીયાને
ખંડ્યું રાજ્ય બનાવવા વિના હું મારો લશ
કરો પોશાક કાહુડનાર નથી. તે બીજા સા
યેત કરે છે કે, પેહેલા ધરીની રાજ્યાના
અમલમાં પણ ક્રવિચ્છોની આરાધના થતી
હતી. પણ આ તેમજ બોજન ઇકરાઓ ઉ
પર્યથી આપણે જોઇએ છીયે કે, ધરીનીઓ
પોતાનીજ ક્રવિને નહીં, પણ તે જોડે પોતા
નાં તમામ કુદુર્યની, રાજ્યની, અને તમામ
એકેમેનિંદ વંશની આરાધના કરતા હતા,
કે જે વંશને લગતો દરાયસ રાજ હુંતો. અ
ને તેથી જેનોઝ્ઞાનના જણાવ્યા પ્રમાણે, ^{૧૩}

૬૨. હુરેદોતસ, ચોપડી ૫ મી, ઇકરો
૧૦૬: “પ્રથમમાં આ કરવા પણી, આડાશી
દેવતાઓના સપત લેઈને હું જણાવું છું કે,
આયો-યામાં જે પોશાક સાથે હું દાખલ થઈયા,
તે પોશાક સાર્વિનીયાના મોગા રાયુને તમારું
ખંડ્યું રાજ્ય બનાવવા વિના હું બદલીય
નહીં.”

૬૩. જેનોઝ્ઞાનનો હુરોપીઠ્યા, ચોપડી ૮
મી પ્રકરણ ૭ મું ઇકરો ૧૭ મો.—સેઠલા મારે,

વડીલોના અથવા કુકુંખના જે દેવતાઓ
ના સપત પોતાના દીકરાઓને પાદશાહ કુર
સે મરતી વેળાએ આપીને, પોતાનાં મરણ
પછી સંપીને ચાલવા રેરમાંયું હતું, તે
ખરચીત રેવિષિયો હતા. એક આખા ટે
લાની રેવિ તે ટેલાના દરેક માણસ ઉપર
પણ રેદેદારી રાખતી હતી. અવસ્તામાં રે
તેમજ દરાયસના ખીલારોકી લેખોમાં રે આ
ખા ટેલાની રેવિષિયોને પણ કેટલોક વાર
આરાધવામાં આવે છે.

વડીલોનું રક્ષણ કરનારા દેવતાઓનાં નામથી
મારા દીકરાઓ, હું તમને સપત આપું છું કે,
તમે એક બીજાને, જો તમે મને મુશી જપને
અવું કરવા માગતા હેવિએ તો, માન આપતા રે
હંજો. મારી આતરી છેકે, તમે એમ તો ધારણા
જ નહીં કે, માણસ તરીકેની મારો જંદગી રે
તમ કરવા પછી હું સુદૃઢ હૈયાતી ધરાવીશ નહીં;
કારણ કે તમે અત્યાર સુધી મારા આત્માને દી
હો નથી, પણ તે ને કાંઈ કામ કરતો, તે ઉપર
થી તમે તેની હૈયાતી પીંઘાણી શકતા હતા.”

૬૪. યશ્ત ૧૩ મો ઇકરા ૨૧, ૬૬. ૬૮,
૧૫૦, ૧૫૧.

૬૫ જુઓ શ્વીગરના કદીમ દરાનના
ખીલારોકી લેખોનો અભ્યાસ, આવૃત્તિ ૨૭
પાનુ ૧૦૭ સું.

આપણે જોઇએ છીએ કે, દ્વરાનીઓ
પોતાની, પોતાનાં કુદુંખની, ટેળાની અને
ઓલાદની ઝ્રવિષ્યોને પીઠાણતા હતા. આ
સધલી ઝ્રવિષ્યો ખાનગીમાં તથા જલેરમાં
ચોક્સ દરજનોની આરાધના મેલવવાનો હડે
ધરાવતી હતો, કારણ કે દ્વરાનીઓ પોતાનાં
માત પીતા માટે ને ધાયું ઊચ્ચું માત ધરાવ
તા હતા, તેને લીધે એક કુદુંખ અથવા એંબો
લાદના માણસો વચ્ચેની કુદરતો સગાઈને તે
એંબો ધળો કીમતી ગણતા હતા. સાલગરેહનો
દીવસ રૂપ અદનાથી આલા સરવે દ્વરાનીઓ
મોજમજામાં ગુજરતા હતા, પણ તેઓ તે

૧૧. હૈરોદિતસ, ચોપડી ૧ લી ફરે
૧૩૩. જીઓ શાલીનસનતી હૈરોદિતસની ત
વારીએ, ભાગ ૧ લો પાનુ ૨૧૮ મું: “વરસના
સધના દિવસોમાં ને દિવસ તેઓ ધાણી ધામદુમ
થી પસાર કરે છે, તે તેમની સાલગરેહનો છે.
તે દિવસે સરેસતા કરતાં ભોજન વંધારે પીરસ
વામાં આવે છે. માતાપર દ્વરાનીઓ એક ખલ
દ, એક ઘોડા, એક ઉઠ અને એક ધધેણાને
આપાને આપા લુંજવે છે, અને તેનું ભોજન
કરે છે; ગરીબ વરગના દ્વરાનીઓ વંધારે
નાનાં કદનાં દોરેનું ભોજન કરે છે.”

દીવસે પોતાની જંદગીનું રક્ષણ કરનારી તથા કલ્યાણ કરનારી એવખિયોની આરાધના કરવા તથા તેમને લેટો અરપણ કરવાને કહી ચુક્તા નહીં હતા. હેરોદાતસ^{૧૭} તથા લેતો^{૧૮} એક એવા રેવાજની સાધેતી આપે છે કે, જ્યારે એક ગાહી વારેસનો જન્મ થતો, ત્યારે રાજનું

૬૭. હેરોદાતસ, ચ્યાપડી ૬ મી ફૂડરો ૧૧૦; રાલીનસનનો તરજુમો ભાગ ૪ થો, પાનું ૩૮૧-૮૨: રાજયોની સાલગરેહની ખુશાલીમાં ૬૨ વરસે અપાતાં બાદશાહી આનાંનો વખત-નેને ધરાની ભાપામાં “પુક્ત” અને આપણી ભાપામાં “સંપૂર્ણ” કરી કહે છે તે વખત-આવવા સુધી તેણી ડોબી-અને એજ દિવસે રાજ પોતાનાં માથાને સરીંગારે છે, તથા ધરાનીયોમાં ખક્ષીસો વેણુંચે છે.”

૬૮. લેતો-આલિસખાયેદિસ પુસ્તક ૧ લું ફૂડરો ૧૨૧: “વળી જ્યારે તેનો વણો છોક રો જન્મે છે ત્યારે રાજના મેહુલમાંનાં સઘલાં લોડાને એક જાનું અપાય છે, અને તે પછી બીજે વખતે રાજની સાલગરેહને દિવસે આ ખાં એશીયાની પ્રજા યજની કૃયા કરે છે તથા તેને એક જાનું અપાય છે.”

આખું કુદુંઘ તે દિવસને તેહેવાર તરીકે પાળતું, પણ જયારે તે પોતે રાજ થતો, ત્યારે તેના સાલગરેહનો દીવસ ગંભીર આરાવના એ તેમજ સધલી પ્રકારની મોજમજાથી, આખાં એશીયામાં ગુજરવામાં આવતો હતો. પાછળા વખતમાં આર્તાજક્ષિસની બાહુદૂરી થી દ્રશીની શોહેનશાહીત પાછું સ્થાપન થયું, ત્યારે પણ આ રેવાજ લુલી જવાયો ન હતો. સીકન્ડરનાં મરણ પછી એશીઓમાંના થીક રાજયોની સાલગરેહના દિવસો ઉપર તેમના જીવાયોમાં ધામધુમ કરવામાં આવતી હતી. આ રીતે રાજ્યના વડાયો તથા પ્રજનામાં સુખની સંભાલ રાખનારાયોને, તેમની વરસગાંઠનો દિવસ ધામધુમથી ગુજરી ને પ્રાચીનકાળમાં માન આપવામાં આવતું હતું. આ પવીત રેવાજ આજ પરંતુ ચાલુ રહ્યો છે, તથા એક વહુલા રાજની જનમગાંઠ જાહેર ધામધુમથી પસાર કરીને, તથા તેની ક્રવણિને આપણી સરવેથી સરસ હુવા દૂર્બળીને, તથા તેની આરાવના કરીને, આપણે તેની નકલ કર્યે છીયે.

અહુનવધ્યંતા અર્થં વિષે ચાલતો
મતબેદ-તેના અર્થી કરવા માટે એટ
કલો નહીં કરતાં તથા સંરકૃતનો
આધાર નહીં પડુતાં ખુદ અવસ્તા
અને પેહેલવી લખાણોજ આવાર
પડુવાની જરૂર.

અહુનવધ્યંતા નણું સાદ્ય રહેણો, સંઘળાચ્છોનો સંમતી મેળવે એવો અર્થ હજુ
ધરાવી શક્યા નથી, ત્યારે અવસ્તા માટે તરે
હવાર મતબેદ ચાલે, તેમાં અજાએથ થવા
જેવું કાંઈ નથી. તેના (અહુનવધ્યંતા) અર્થ
આપણને અનુકૂળે પારસીએ, આકુંઈલ
ચ્છાપતી, શ્વોગલ, કાસોવીકસ, યુશિત, રોથ
અને હાઉિગ, તેમજ માર્ણે તરફથી અને તે
પછી ગેંદફનર તરફથી મળ્યા છે. પણ આ
સંઘલાચ્છો પછી રોથે Zeitschr. D. M. G.
માં તે બાયત નવો વધારો કર્યો છે.

આ તરફનુભાચ્છોમાંના ધર્માખરાચ્છો
વિષે અમને કશું દેહેનું નથી; કારણકે તે
હવે નકામા ફર્યા છે, અથવા અગતની ખાય

तोमां तेच्यो वचे तझावत नथी. शये पेहेली
वार प्रगट करेला तरजुमाने पण एकसरभी
चुपकोहीथी पसार करी शकारो; पण तेणु पो
ताना नवा तरजुमामां अंदगीनी भतलध
अने तेना शप्दोनो अर्थ एटलां अधां क्वैर
वी नाख्यां छे के, ते तरजुमो तेना पेहेला
तरजुमाथा सदनतर जुदो अलडे उल्टोज
मालम पडेछे.

राथनो तरजुमो सामरी रीते लेतां
गंदनरना तरजुमाना जेवोज लगलग होवा
थी, आपणे ते अंनेनी लेगी तपास चलावी
शुं. ते सदनतर नवीज ४५नोछे. प्रथम आ
पणु अहुतवर्धित्यनुं असल लभाशुं शुं छे,
ते याद करवुं जोध्ये. ते नीचे प्रभागे छे:-
यथा अहु वर्षां अथा रुक्ष अपात सीत
ह्या

वंडेशु दज्जा मनाहे रक्षयेऽथनाम अहुशु
मजार्दा

क्षमया अहुरात् आ यिम् द्रेवेऽणीशु दृष्ट
वास्तारेम्

गंदनर अने राथना तरजुमा आ-
हार आव्या त्यां सुधो आ इकरानी अने सु-
ध्यकरी तेना शप्दोनी भतलध विषे लगल-

ગ સધલાએ મલતા થયલા હતા; માત્ર તે શખ્દોને જુહી શીતે પંધ યેસાહવામાં આવતા હતા, અને તેઠલાજ ઉપરથી તેઓ વરચે મતલેંદ જોવામાં આવતો હતો. એકલા હુડી ગે “અહુ” નો અર્થ રક્ષાળ કરનાર ઈરેશાતા (ઈરોહર) અને “રતુશ” નો અર્થ દીનદારોનો માર્ગ પતાવનાર દસ્તુરનો કર્યો હતો, કે ને (દસ્તુર) ને દરેક દીનદાર જાર્થોશીએ પોતાની જાંદગીના ચોકસ પ્રસંગે પોતાને માટે પ્રસંદ કરી રાખવો જોઈએ છે.

“આ ચિમુ દ્રેગવો હેણીશ દદત વાસ્તારુમ” શખ્દોજ નહીં હુર કરી શકાય એવી મુશ્કેલી પતાવતા રહ્યા હતા, કારણું કે તેમાં કર્મ વિભક્તિવાળો “ચિમુ” કોને લાગુ પડે છે, તે સમજ શકતું નહીં હતું, સખખ કુલખાહણની વળણ ઉપરથી તે શખ્દ કર્તા વિભક્તિમાં આવવો જોઈએ એમ લાગતું હતું.

ગાંદનરે પોતાના “ અવસ્તાનો અ જ્યાસ ” નામના પુસ્તકમાં તદ્દન નવાજ પ્રકારના વિચારો દાખલ કર્યા હતા. તેના વિચાર પ્રમાણે “ અહુ ” તથા “ રતુ ” એક

જ પુરૂષ છે, અને તે કોઈજ નહીં પણ જરૂર થુરત્વ છે. “ અપ ” એટલે ધનસારુ, ઘળ; “ વંહેઉશ મનંહું ” એટલે પાકોજગી; “ ચિમ ” શાખદ “ ચો ધમેમુ ” ને બદલે અને “ વહીયો ” એટલે સંપૂર્ણતાવાળો, ઉત્તમ થાય છે,—એમ તે માને છે.

આ ખુલાસા પ્રમાણે ધર્ણોજ સંતો પકારક તરજુમો થાય છે; તેનો ભાવાર્થ સારો નીકલે છે, તે સામે ખચ્ચીત હું કાંઈ વાધો લેતો નથી. પણ, મેં વારેવાર કર્યું છે તેમ, તે અર્થ સારો લાગે છે, તેટલાજ માટે તેને ખાહુલ રાખવો વાજખી ગળાય નહીં. તે અર્થ ખાહુલ રાખવા આગમય, તેને વાજ ખી ઠરાવવા આગમય, લખાણ સાથે તે બંધ એસે છે કે નહીં, અને તે કોઈ નહીં હુર કરી શકાય એવી મુશકેલીએ આપણા માર્ગમાં મેલે છે કે નહીં, તેની તપાસ થવી જોઈએ છે. પણ અહીં આ રારતો પાર ઉત્તરી નથી.

આ હેકાળે “ અહુશ ” તથા “ રતુશ ” શાખદો જરૂરથુરત્વ માટે વપરાયલા છે, એમ પુરવાર કરવા માટે, ગોદનર ચોકસ

ફરાણો ટાકે છે, જેમાં એવું જણાવવામાં આયું છે કે, જેમ અહુરમજીદ મિતોઈ હુનિ યાનો “અહુરા” તથા “રતુરા” છે, તેમ જ જરૂરુંત્ર આ હુનિયાનો “અહુરા” તથા “રતુરા” છે. એમાં વંદિદાદની રી ગીરદ પીળાનો છેલો ફરાણો, જેમાં એવું જણાયું છે કે, જરૂરુંત્રનો છોકરો અને જરૂરુંત્ર પોતે ચિમના “વર” માં “અહુરા” તથા “રતુરા” છે તે, તથા થજીનેના ૨૬ માહાનો હો ફરાણો, જેમાં એમ જણાયું છે કે, હજ આ હુનિયામાં કોઈ “અહુ” કે “રતુ” નથી, તે ફરાણ એમે ઉમેરયે છીયે.

આ સરખામણીથી મોઠ ગોટ્ટનરના ખુલાસાને જણાવાનેં આધાર મળે છે. તે શાખાનો છુટો અર્થ એવો! થઈ શકે એ ખરી વાત છે; પણ આપણો સત્તાલ તદ્દન જુદો છે, અને તે આ કે, તે અહીં બંધ એસે છે કે નહીં? તકરાર બંધ પાડવાની મારી જ ઘલી ખાહુરા છતાં, કમનસીયે તેના જવા ખમાં હા કેહવું મને તદ્દન અશક્ય લાગે છે. તે વિષનાં મારાં કારણો નીચે પ્રમાણે છે:-

૧. અહુરવર્ધિયમાં એક પણ એવો શખ્દ નથી, કે જે જરૂરુંત્ર સાથે ખાતરી

ભરેલી શીતે સંખ્યા ધરાવતો હોય. અહીં તો માત્ર એટલું જ કહ્યું છે કે, “જે પ્રમાણે અહીંને પસંદ કરવો (માનવો) તેજ પ્રમાણે રતુને (તેની) પાકીજગીને લીધે.” જે મન્દદ્યસની ધર્મના પેગમણ્યરને લગતાં કોઈ કીર્તનના વચ્ચે લા ભાગમાં આ શ્લોક આવેલો હોય, અને તેમાં પણ જે તેનું નામ કોઈ પણ આકારે રજુ થયલું ન હોવા છતાં, તે તેનેજ માટે છે એમ બારીક તપાસ કરતાં જળાય, તો તે આપણુંને અભિયથ્પી પમાડવા વગર રહે ન હી. પણ અહીં તો તેથી ઉલટું “અહુનવધય” તફન છુટી બંદગી છે, અને તેમાં જરૂર શત્રુને હોકી બેસાડવા માટે કદ્યપના શક્તિને તાણી તોડીને લંઘાવવી પડે. જે તે બંદગી ધર્મની સ્થાના કરતાર અને તેના વડા સર દાર તરરું ગાન અને તાખેદારી ખતાવવાનાં ખાસ કારણથી ઉલ્લી કરવામાં આવી હોય તો, જેમ ખરેખર ખન્યું છે તેમ, તે બંદગીની મતલખ ભુલી જવાવાના જોખમે, તેમાં તેનું નામ અથવા તેની ઓળખ આપવાના તહેન અખાડા કરવામાં આવે એ શું ખતવા જોગ છે? એમ કદી ખનતું નથી અને તે માની શકાય એમ નથી.

૨. તે ખુલાસો એરલો તો તાણો તો હીને અર્થ આપે છે કે, તે અરાક્ય લાગે છે.
 “જે પ્રમાણે ઇલાનો સંપૂર્ણ અહૂં છે તેજ પ્રમાણે તે ઉત્તમ રતુ છે” એમ કહેવા માટે ખુલાસો કરવો કે, “જે પ્રમાણે અહૂં તેજ પ્રમાણે રતુ સંપૂર્ણ છે,” તે એવો છે કે જેવો હું ધારાંછું કે, કોઈએ કહી કર્યો નથી અને કોઈ કર્યો પણ નહીં.

૩. અસલ કેહાલજમાનાના લખાણો માં, પારસીઓની તેમજ અવસ્તાની તવારી ખમાં એક પણ એવો શાખદ નથી, કે જે આવો જનતની કોઈ પણ કદ્યપનાને ટેકો આ પતો હોય. પેહેલવી તરજુમો કરનારાઓ^૧ તેમજ પાછળા જમાનાના મજદુયસનાને કાંઈ પણ મત લેન કે આંચડી વિના, અહૂંનો અર્થ અહૂંરમજદ કરે છે, અને બીજે કાંઈકરતા નથી. જે ખરી બીજા તેથી ઉલટોજ હતે, તો શું અવસ્તા તેમજ સધળાં પારસી

^૧ તરજુમાંમાં તો “અહૂં” શાખદ રેહેવા દીધો છે, પણ શરેહ કરતાં તેના “ખુલાસા માં “અહૂંરમજદ” શાખદ વાપરયો છે.

લખાળો એકસરણી રીતે ચુપકીદી વાપરી,
તેને! દેખીતો ઇનકાર કરતાં રહેતે? નહીં,
યેશાક નહીં.

૪. પણ વળી આ ખાખતમાં ખુદ
અવસ્તામાંથી એક સાયેતો મળે છે, અને
આ ખીના અજાઓએ જેવી છે કે, જ્યાંથી
તેનો ખુલાસો ખરેખર મળી શકે, ત્યાંથી
તેને શોધવાનો કોરોશ કરવાનો વિચાર કરવા
માં આંધો નથી. કુંકમાં આ પવિત્ર કેતાખ
માં એક પ્રકરણ આવેલું છે, જેની સલાહ
લેવાની કોઈ મરજ ખતાવે, તો મુશકેલીઓ
નો સારો ફડ્યો થઈ શકે એમ છે. આ
પ્રકરણ યજશનેનો ૧૮મો હું છે, જેમાં ખુ
લું જગ્યાવેલું છે કે, મજકુર ખંદગીમાં જે
અહું શાખ છે, તે મજદુદ્યસનાનોનો ધર્ષ
ર પૈાતે છે. જુવો તેમાના આ અવસ્તાઃ—

“યત્ દિમું અહુમ્ય રત્નમ્ય અદ્ધાત્ અ
થા દિમું પરચિનસ્તિ યિમું અહુર્મુ-મજદામુ
મનસ્પયોધ્યએહુભ્યો દામભ્યો.”

ગમે તે રીતે આ ફકરામાંના “પરચિ
નસ્તિ”નો અર્થ કરવામાં આવે, તો પણ
અહું તેજ અહુર્મજદુદ્ધ છે, એમ તો તેમાંથી

ખુલું દીસે છે. જરથુશ્ત્ર વિષે તો માત્ર આ શરેહને છેક છેડે બોલવામાં આવે છે, અને તે માત્ર તેને "દ્રોગવોહેષ્યો" ની સંહેમાં મેળવા માટે અર્થવા તેમના જેવો તેને પાતાવવા માટે છે:-

"દ્રોગુષ્યો વાસ્તારેમું ચિનસ્તિ, યથ ગ્રવથું જરથુરત્રાધ" =

જેમ જરથુશ્ત્રને એક મિત્ર તેમજ દૂર્ઘણોને એક રક્ષણ કર્ણા તે આપે છે.

શું કોઈ એમ કહેવાનો હીંમત કરશો કે, અવસ્તાની બંદગીનો અર્થ ખુદ અવસ્તાના કર્તાએ! કરતાં ૧૮૮૪ના વરસના લોકો વધારે સારો રીતે જાણે છે? ખરચ્યોત્ત નહીં, કારણું કે એવી જાતનું દોલ ધાલવું મૂર્ખાધ ભરેલું ઠરે. જે તકરારમાં કોઈ ખરો ખીના એકા તરીકે રજુ કરવામાં આવે, તો તે જુદોજ વાત છે, પણ અહીં તો માત્ર એક કદ્યપતા વિષે લડત ચલાવવામાં આવે છે, અને આમ પણ ખની શકે, એમ માત્ર ધારવામાં આવે છે.

વળી કોઈ નિર્ણય વાક્યને લગતો, અથવા કોઈ જથાખંધ લખાણમાંથી કોઈ શાખા

ખોવાઈ જવાનો સવાલ હતે તો તે પણ એક જુદીજ વાત થાત; પણ તેથી ઉલડું આ તો મુખ્ય બંધગી છે અને તે મન્જહદ્યસની ધર્મના પાચા દાખલ લેખાય છે. તે કલામ તો હુનિ ચાની આગમચ ઉત્પંન કરવામાં આવ્યો હતો, જમીન ઉપર અજવાળું નાખવા માટે તે આકાશ ઉપરથી નીચે આવ્યો હતો, મન્જહ ચસનાનોએ કાંઈ પણ ચુક વગર તેને મોઢો ડે રાખવો, તથા સધલા પ્રસંગોએ તે એ હ્યા કરવો જોઈએ છે. અવસ્તાના લખનારા એઓ, તેઓ શું કહેવા માંગો છે તથા શું વિચારે છે, તે માટે જે ખુલાસો આપળુંને આપે છે, તે જે આપળું માન્યે નહીં, અને જે આપળું એમ જાહેરે કે આપળું તેમના કરતાં વધારે સારું જાહેરે છીયે, તો પછો આપ હુને તેમનાં અસલ લખાણની પણ શાની દરકાર હોવી જોઈએ? આપળું કદ્યના શક્તિ જે ધારે તેથું જ પુરતું છે.

રોથ વળી ખીજ ૧લોકમાં એ તદ્દન નવીજ ખીજના દાખલ કરે છે. તેના વિચાર અમાણે “દંડદા” શખદ નામ હોએ શકે નહીં, તે તો ક્રિયાપદનો એક આકાર છે.

વળી તે કહે છે કે, “મજદાઈ” કાંઈ “મજદાઓ” ની ચોથી વિલક્તિ નથી, પણ કિયાપદનો એક ખીને આકાર હો, જેનો અર્થ સમજવું, દ્યાનમાં લેવું થાય છે. રોથને કે તેનો ખુલાસો કરતો નથી, તો પણ તે જે કહે છે તે ઉપરથી એમ આપણે ધારવું જોઈએ કે, તે “મજદાઈ” નો ધાતુ “મનસ” અને “દૃ” અથવા “ધ્રા” કરે છે. ગંદદનરે તો ધર્યું વખત ધર્યેનાં નામ તરીકે મજદાઓ શાખદ વાપરયો છે.

“દલદા” શાખદ કિયાવાચક નામ થઇ રહ્યે નહોં, તે ખીના તદ્દન ખોટી છે; એ શાખદ સ્વભાવીક રીતે “દલદર” શાખદની કર્તા વીલક્તિ હો, જે શાખદ “દ્ર્દ × તર” અથવા “દ્ર્દ × તર” ઉપરથી નીકલ્યો છે. તેનો અર્થ “આપનાર”, “અંદર ખાતેની પવીત્રાઈ, અથવા ભલા વિચારની સ્થાપના કરનાર અથવા ચલાવનાર” થાય છે.

“મજદાઈ”ને કિયાપદ ગણવો, ભાવા શાસ્ત્રના કાતુન પ્રમાણે, તદ્દન અશક્ય છે, એમ મેં ખીને દેખાણે ઘતાંયું છે.

“મનસું” શાખદ ખદલાધિને “માંસું” અથવા “માંજું” થાય છે, પણ તેમાંનો “ન” અક્ષર કદ્દી ઓવાતો નથી, કે જે તેને માટે ધર્ણો અવસ્થનો છે. સરખાવો “મેંહાધિ, “મેન્દાધિવાધિ, માંજદ્રા, માંશ્ર, માંથ્ર, માંસ્ત, માંસ-વચ્ચું” અને શેવટે ખર્દં ક્રિયાપદ પોતે “માંજદા” જે “માંજદનજદાભું” માં માં વપરાય છે. આ ઉપરથી ઇરીથી એક વાર સાખેત થાય છે કે, આપણે ધાર્યે અથવા કદ્દપચે તેજ ખર્દં હોતું નથી. “મજદાધી” કાંઈક્રિયાપદ નથી અને તે “મનસું” ઉપરથી નીકલી શકે નહીં. તે શાખદ ચોથી વીભક્તાનો સામાન્ય કૃદંત છે, એવા પોતાના વિચારને ટેકો આપવા કારણે, રોથ વેદમાંથી, તેના વીચારપ્રમાણે, આશાખદ સાથે બંધ એસ્તા ત્રણ દાખલા રજુ કરે છે. કમનસીએ તેણે આ ખોતા દ્વારાનમાં લોધી નથી કે, વેદના સધલા દાખલા તદ્દન જુદાજ છે, અને તે અહીં તેને મુદ્દલ કામ લાગવાના નથી. દુંકમાં વેદમાં તો ક્રિયાપદની પુંઝે એક ઉપરથી કર્મ અને કારણ ખતાવનારસમાન્ય કૃદંત આવે છે; જેમ કે,

धત ઇન્દ્રો વર્જન નરિ અપાલસિ ક
ત્વે ૧. ૮૫, ૯. ઈન્દ્ર પોતાનાં કાચો પ્ર-
જીવવા માટે વીજલીનો ઉપયોગ કરે છે.
ઇન્દ્રં રાજાનં દવિરે સહધ્યૈ = (પવનોચ્ચે)
ઇન્દ્રને રાજ હરાવ્યો છે, જેથો તે ઇતોહમંહ
ધાય છે. (૭. ૩૧. ૧૨.)

હવે અહીં તો સધલું શિલાજ પ્રકાર-
નું છે; અહીં ઉપસ્થ કર્મ કે કારણસુચક
સામાન્ય કૃદંત મલતું નથી; પણ તેથી ઉલ-
કું મન્જદાઈને કૃદંત નામ લેખ્યે તો તે પોતાજ
ઉપસ્થ કર્મ તરીકે, રૂથી વીલકુતીમાં તેને લેવા
કરતાં, વધારે સારો થઈ પડશો. જે આવી જલ
ની સરખાસહી કષ્યુલ રાખવામાં આવે તો
પછી છેડોજ કયાં આવશો? એક ખીના એ
મને કહેવાની રહી છે, અને તે આ છે કે,
સામા પક્ષવાળાઓનાં જણાવવા પ્રમાણે, ય
જરૂરેના ૪૦મા હાતા ૧ લા ઝેકરામાં “મ
જદા” શાખ “ચાદ્રાસ્ત” ને અર્થે મળે છે.
પણ તેવો શાખ ત્યાં છેજ નહીં અને હોઈ
શકેજ નહીં, કારણકે તે હુણ્ય તો તે “મજ
દા” નહીં પણ “માંજદા” હોવો જોઈએ.

રોથ “મન્જદાઈ”ને “મન્જદાચ્છા”ની ચોથી વીલકતી ગણવા ના પાડે છે, કારણ કે તેમ ગણવાથી “વાક્ય રચણા કઠળું” પહેઢે. પણ તે એક કઠળુંાઈ દુર કરવા આટે ખીજ નણ ચાર સુરક્ષેલીઓ કણુલ શાખવી પડે છે; જેમ કે, (૧) “મન્જદાઈ”ને ચોથી વીલકતી નું ફુંદંત નામ ગણી તે ખીજ વીલકતીને ઘફલે ચેલાયલો સમજવો; (૨) છુટી વીલ કરીના શાખ “અંહેઉશ”ને ચોથી વીલકતીમાં ગણવો; (૩) રોથ જે શાખનો અર્થ “લલાં મનનાં કામોને હુનીએ કને તે યાદ કરાવે છે,” એવો કરે છે, તેમનો અર્થ શાખની રચના પ્રમાણો, નીચે પ્રમાણો થવો જોઈએ:-“લલાંમનનાં કામોનું હુનીએનાનું યાદ કરાવીને.” (૪) આપો ફૂકરો આ રીતે એટલો બધો લુલો થઈ જય છે કે, તરણુમો આપવા આગમબ આપળને નીચે પ્રમાણો ચેતવણી આપવાની રોથને ફરજ પડી છે:-આ રલોકનો રચનાર કોઈ પણ રીતે લાખા ઉપર સારો કાણું ધરાવતો નથી.

તવા તરણુમાઓથી અવસ્તા અફુલ ને વધારે અનુસરતા અને વધારે કવિતાઓ

થાય છે કે નહીં તે વિષે અમે લાંબો વખત થયો વિચાર કર્યો છે, પણ અમને તેમ લાગતું નથી. કારણકે તેની મારહુતે કાંઈપણ જરૂર વિના મજદુદ્યસ્તાનોની માનીતી પંદ્ર ગીને ઘેરોડા કરવામાં આવે છે. પીજી હૃથ ઉપર અસલથી ચાલતો આવેલો! તરજુમો ઉત્તમ ભાવાર્થ આપવા ઉપરાંત કાંઈપણ ઠ્યે કે નહીં મેળવી શકે એવું મરસ ભાષણ તેને અનાવે છે, એમ તપાસ કરતાં આલમ પડ્યો.

પણ તે આગમચ અમે નોંધ કરવા માણ્યે છીયે કે, “મજદાઈ”ને અસલ નામ તરીકે ગણુતાં અટકવાની ઈરજ પાડે એવી મુશ્કેલી કોઈપણ આકારે હૈયાતી ધરાવતી નથી; એ શાખદ એજ આકારમાં ધર્ણોજ વપરાય છે. “અંહેઉશ મજદાઈ” જેવા આકાર ઈરેંચમાં તેમજ સંસ્કૃતમાં સાધારણ છે; તેમાં છુદી અને ચોથી વીલકુતી એક પીજને ઘદલે વપરાય છે; જેમકે ઈરેંચ c'est mon bien à moi; અને સંસ્કૃત સ્ત્રીઓ પણ:

પેહેલા ભાગની તકરાર છોડી જવા આગમચ અમે નોંધ કરવા માણ્યે છીયે કે,

(૧) "આહ" ને કર્તા વીલકૃતીમાં લેવાથી તેનો ઘોલાસો હંમેશા સગવડ ભરેલો થઈ શકતો નથી; પણ ને તેને કર્મણી વિલકૃતીમાં લેવામાં આવે તો તેનો ઘુલાસો કરવામાં સેહેલાધ મળે છે; પેહેલવી તરજુ-માવાળા પણ તેને એજ વીલકૃતીમાં લે છે. "આહ વધ્યાં" નો અર્થ તેઓ "ઇશ્વરથી પસંદ કરાયલો" કરે છે.

(૨) "અપ" શાપદ શાપદોના અવાજ ના કાનુન પ્રમાણે ક્રિત સાથે મળે છે, પણ અર્થમાં તે ખંધણેસતો નથી. તે વિષેની પુરતી સાણેતો મારા "જરથોરતી ધર્મની ઉત્પત્તિ" નામનાં પુસ્તકમાં પાંને ૭૪ માં મેં આપી છે. અર્થ સમજવા માટે કાંઈ સંસ્કૃત ભોગ્યો નથી, તે ખીના નકી થઈ ચુકી છે. (જુઓ મારી ચોપડી "De l'Exegese et de la correction des textes avestiques પાનું ૧૮ ઇકરો ૧૦૭, ધત્યાદી.) પણ વળો તેની સાણેતો આ ફરજમાંથીજ જેવી મળે છે, તેના કરતાં વધારે સરસ કદી મલશો નહીં; કારણું કોઈ પણ શાપ-સ "આહ,"

“રતુશ” અને “હુચા” શાખદો સંસ્કૃતના અસુ, ક્રતુ અને સચ છે, એમ કેહેવાની હીમત કરશો નહીં. “અપ”ના પાપમાં પણ એમજ છે, કે જેનો અર્થ જરયોશી ધર્મમાં જણાવેલી પાકીજગીનો થાય છે.

હું એક ખીના મારા સંબંધમાં અત્રે જણાવવાની રજ માગું છું. મો. લાંદનરે “Centralblatt”માં મારાં l’Exegese નું વીવેચન કર્યું છે, જે ઉપર્થી જણાય છે કે, તેણે તે ખરાપરવાંચયું નથી. તે ખીલ ખીનાઓ ઊપરાંત જણાવેછે કે, “ઘંને (જંદ અને સંસ્કૃત) ભાષાઓ વચ્ચેનાં મલતાપણાંને હું ગણુની માં લેતો નથી, અને માત્ર તેઓ વચ્ચેનાં તરીવતને જ દ્યાનમાં લેવું છું.” એના કરતાં વધારે ખોડું ખીજુ કાંઈ હોય નહીં. મારી ચોપડીમાં એક નાકેથી ખીજે નાકે સુધી હું આ મલતાપણું ખતાવતો રહ્યો છું. પણ હું એટલું જ કહું છું કે, તે મ, લતાપણાંને જ લોભ્યા તરીકે લેખાય નહીં, અને તેનો સાખેતો આપવા માટે તેઓ વચે કેરળા ખધા તરીવત છે, તે હું દેખાડું છું. તે ચોપડીમાં મારું કામ એજ હતું, અને ન

હીં કે મલતાપણું જ ખતાવવું, કે જેનો કટ
લાકો ઓઠો ઉપયોગ કરે છે.

હેવે આપણો હેઠાં રલોક ઉપર જઈ
એ. પ્રથમ આપણો “ક્ષયેન્ના અહુરાધા”
શાખાં લેઈએ. મોઠ રોથનો એવો અલીપ્રા
ય છે કે, આ શાખાં આગલા રલોકમાં જ
ણાવેલી ખીનાની સામે છે. તેના વીચાર પ
માણું કર્તા જરૂર્યોરતીઓને ચેતાવે છે કે, જે
કે જરૂર્યુરત્રને “અહૂં” તથા “રતુ”ની પદવી
મળી છે, તો પણ કમનસીએ હકુમત તો અહૂં
મજાદજ લોગવે છે. ઉપલા શાખાનો અર્થ
તે આ પ્રમાણું કરે છે: “પણ હકુમત તો અ
હૂરમજાદ પાસેજ રહે છે.” વળી તે “ચિમ”
ને બદલે “ચો ઈમેઝ” વાંચવા માગો છે.

પણ આ સંઘલું કષ્યુલ રાખો શકાય
નહીં. તેનાં કારણો નીચે પ્રમાણું છે:

(૧) મજાદયસ્તનાનોને જે પ્રકારની ચે
તવણી આપવામાં આવે છે, તે લગભગ દેહ
કાણીને સમજવવા જેવી લાગે છે. જરૂર
શ્રી જેને યજરનેનારદમા હામાં “નર અસુ
રો” તા ચોલકાપથી ચોળખેલો છે, તેની
સત્તા કોઈ પણ ચીજ ઉત્પત્ત કરી શકનાર

ઇંગરની સત્તાનો નાશ કરતો નથી, એવી ખખર હુંમેશ મેળવ્યા જવાની કર્યા જરથે! શ્રીને જરૂર હતી? “આ” નો અર્થ “પણ” કરવો એને “છે” કિયાપદને ખદલે “રહે છે” લેવો, કર્શાથી વાજખી હરતો નથી.

૨. “ચિમુ” ને “ચો ઈમેમુ” લેવો વ્યાકરણના કાયદાથી ઉલદું છે. “ચિમુ” શા પણ “હો ચિમુ” અથવા “હો” નાં કોઈ રૂપાં તરમાં ખદલાઈશકે, પણ “ચો ઈમેમુ” થઈ શકે નહીં; સંખંધી સર્વનામ આગમ તરીકે વપરાય નહીં.

“ચિમુ” શાપણ અત્યાર સુધી મુશકે લી આપનારો રેહેતો આવ્યો છે, તેનું કારણ ઘણું સેહેલું છે. તે આ કે, શાપણચોગી અભ્યય “આ” ને લોકો તેની આગમચના શા પણ સાથે સંખંધમાં લે છે, તો જોકે તે તેની પાછલના શાપણ “ચિમુ” સાથે વધારે સારી રીતે ખંધ એસે છે. પણ કોઈ પુછરો કે, “આ” શાપણને તેની પાછલના શાપણ સાથે સંખંધમાં લેધું શકાય કે? હા, કાંઈ પણ શા કુવિના. તેવા દ્વારા પુષ્પકળ મળે છે. તે માના કેટલાક નીચે આપ્યા છે:-

વંદીદાહ ઈરગરદ ૩ ઈકરો ૧૨૦ “આ
તત વચ્ચેંબા, આ તત અચિરતમું અહૂમું”;
ઈરગરદ ૨ ઈકરો ૪૩ “આ તત હંજમનેમું
પદ્ધતિ જસત;” ઈરગરદ ૮ ઈકરો ૪૨ તથા
૧૦ ઈકરો ૯ “આ શ્રિતીમું આ દિષ્પતીમું
આ ઘૂનુદરીમું”; ચલણતે હા ૧૯ ઈકરો ૧૧
“કો ઉવાનુંમું પારચેનિ આ વહિરતાતું અંહ
ઓત આ વહિરતાતુંઅખાતું, આ વહિરતાએઠિંઘયો
રાઓ ચેઘયો;” હા ૪૨ ઈકરો ૯ “અતું આ રિવા
માધ અથે.....મધિન્યાધ.....”; હા ૩૦
ઈકરો ૨ “આ વર્ણનાઓ વીચિથદ્યા”; ઈકરો
૧૦ “અતું અચિરતા ચચોંજે આ ડુશિતે
દશી વંહેઉશી મનંહોા;” હા ૩૪ ઈકરો ૩
“અતું તોઈ.... દામા ગંઘેથાઓ વીસ્પાઓ
આ કશ્યોછ્યાંદી.” કેટલીકવાર કુચાપદની પુંઠે
તે આવે છે; જેમ કે, “જંતુ આ અદ્યિમા
ધાયો વીસ્પેમું યસ્કેસું.” બોજ એવા ધાળા
દાખલા આપી રાકારો.

અહીં ખરા વાક્યની રચના ધણીજ
સેહુલી છે: “આ ચિમુ=આ તમું ચિમુ” છે,
અને તે ઉપરથી “કશ્યેમુ અહુરાઈ”નો ખરો

ભાવાર્થ આપણને મળો છે. પણ રસ્તો સારી રીતે સાહુ કરવા માટે હજુ એક ખીના ઘુલી કરવાની જરૂર છે.

અહુરનો અર્થ શું અહીં “પાદશાહ, સરદાર” થતો નથી, કે જેમ તે યથત પ મી ઝડપા ૮૫ અને યથત ૧૪ મી ઝડપા ૩૮ વગેરેમાં થાય છે? આ અર્થ લેવાથી એકજ ઈટકે સધલી મુશ્કેલી હુર થાય છે, અને પ છીનો અર્થ નીચે પ્રમાણે રહે છે:

(આ હુનીઓ ઉપરની) સત્તા તે પાદશાહને લગતી છે, કે જેને મન્જુદાયે (જુઓ સ્લેડ ૨ ને) ગરીબ, નાચાર લાંબાનો રક્ષણ કર્તા હરાંયો છે.

આ અર્થ વધારે સારો થશો; પણ તે માં એક હુર નહીં કરી શકાય એવી મુશ્કેલી છે. અવસ્તા પોતે આપણને અહીં કહે છે કે, અહીં ખરેખરો સત્તાલ હુનીયાના સરદારનો નહીં પણ દુંઘર અહુર માટેનો છે. દુંઘમાં યજરનેના ૧૮માં હાતા ઉપમા ઝડપા માંજણાવવામાં આવે છે કે, “કશ્યેન્મ અહુરાઈ ચિનસિત તત્ત્વ મન્જુદત્વ કશ્યેન્મ”=તે સત્તા અહુરની ગણે છે, એટલે કે, ઓ મન્જુદ! સ

તા તારી છે. એશાક અવસ્તાના લખનારાઓ
આ ખીના આપણા કરતાં વધારે સારી રીતે
જણતા હોવા જેઠાઓ.

પણ તે મુશ્કેલી હુર કરવાનો ખીને
એક ઉપાય છે, અને તે અસલ લખાણ ઉ
પરથી આપણું મળે છે. “કાંગ્રેસ અહુરા
દ” “અહેઉશ્ચ મજદાધ” ના જોવોન્ આકા
ર છે, એટલે કે તેનો અર્થ અહુરની અથ
વા અહુરને લગતી સત્તા થાય છે; સંસ્કૃતમાં
સ્વૈષણો અર્થ સત્તીનું હુંધ થાયછે.

ઉપલી સધલી તકરારનાં પરીણામ
તરીકે આપણું અહુનવધર્યનો તરજુમો
નીચે પ્રમાણે મળે છે:

દીનનો સરદાર (૨૧) જેમ શ્રેષ્ઠ સા
હેય (અહૂ)થી પસંદ કરાયલો છે, તેજ પ્રમા
ણું તે પવિત્રાઈના કાયદાથી, ભલા વીચારો
તથા મજદુની દુનયાનાં કાગોની ગોડાણ ક
રનાર તરીકે (સુકરર થયલો) છે. અને અહુ
રની સત્તા તેને લગતી છે (અયા તે ધરાવે
છે), જેને તેજું નાચારોના રક્ષણ કર્તા દાખ
લ સુકરર કર્યો છે.

આ અર્થ પ્રમાણે સધલો ખુલાસો સં
પર્ણતા સાથે બંધયેસ્તો થાય છે. આ ઠે
કાગું માત્ર એકજ ખીનાનો સવાલ છે: તે
સવાલ દસ્તુરો અથવા રતુઓનો સત્તાને લ
ગતો છે, કે જેમને વિષે વંહીટાં ઇર્ગરદ પ
મો ઇકરો ૭૮, ઇર્ગરદ ૭ મો ઇકરો ૧૮૦, ઇ
ર્ગરદ ૮ મો ઇકરો ૩૦ અને આદ્યીગાન
૧ લું ઇકરા ૫ અને ૭ માં જળાંયું છે કે,
તેવો ગુનાહોની મારી ખસી અથવા તે માટે
સંજ હરમાવી શકે, તથા જેમને માટે સંજર
માં જળાવે છે કે, દસ્તુરનો અવાજ તે ઈચ્છ
રતા અવાજ પરાપર છે.

ઉપલાનો ભાવાર્થ આ પ્રમાણે છે: રતુ
શ અથવા દસ્તુરને ઈચ્છિરે નેમેલો હોય છે,
તે સધલો ધર્મ જણાનારો હોય છે, તથા
નેક વિચારો અને ધર્મનાં કામો ઊપર તે સ
ધલો કાયુ રાખનારો છે. સત્તા તેને અહુર્થી
મલેલી છે, કે જેણે તેને દીનદાર લોકોનો
સરદાર અને ભરવાડ તથા નાચારોનો રક્ષણ
કર્તા ઠરાયો છે.

બેશક આ ખુલાસા કરતાં વધારે સંતો
ષકારક અને વધારે સ્વભાવીક ખીનું કાંઈ

હોય નહીં, અને આ ઘંઘળીનો લખનાર કાં
ઇ કેટલાકો ધારે છે તેમ હેઠેકાની નથી.

જરથોરતી આશ્રવનો આ ઘંઘળીને
શા માટે ધણી ચહુણવવા માગતા હતા તથા
હોનદારો પાસે તે ધરી ધરી બોલાવતા હતા,
તે સમજબું સેહેલ છે. જરથુશ્વર માટે તેઓ
મોટી આતુરતા ધરાવતા ન હતા; તેઓ પો
તાની સત્તા વધારવાની મતલખ રાખતા હતા.

હવે એક ધણી અગતની ભીના તપા
સવાની ખાડી રહી છે. ચન્દ્રનેના ૧૯ મા
હાના લખનારે જે અહુનવર્ધ્ય વિષે શરેહ
કરી છે, તેજ અહુનવર્ધ્ય આપણું હુલ ધા
રાવ્યે છીયે કે? શું અહુનવર્ધ્યનું લખાણ
એકસરખુંજ છે કે? એમ માતવાને કાર
ણ છે કે, અસલ લખાણમાં હુલ આપણું
જે લખાણ ધરાવ્યે છીયે તે એમનું એમ
હતું, એટલુંજ નહીં પણ તેમાં કેટલાક શા
પણ વધારે હતા. તે શાપણ અસલ લખાણ
માથી જતા રહ્યા છે, એસ એમે માન્યે છી
ય. તનાં કારણો નીચે પ્રમાણે છે:

૧. ચન્દ્રનેના ૧૯ મા હુમાં જણા
વવામાં આવે છે કે, અહુનવર્ધ્યના પાંચ

ભાગ “પંચ તકાયેષ” હતા. “તકાયેષ” ના અર્થ ગમે તે થતો હોય, તો પણ આઠલું તો તે ઉપરથી ખુલ્લાં દીસે છે કે, તે કોઈ છુટા વીલાગો ઘતાવે છે. ૨૦ મા હામાં અખેંમું વોહુના ત્રણું “તકાયેષ” જણાવ્યા છે, અને તે ખરેખર ત્રણું છુટા ભાગ ધરાવેછે: (૧) અખેંમું વોહુ વહિશત્તેમું અસ્તી; (૨) ઉંતા અસ્તી ઉંતા અન્નાઈ; (૩) હૃત અધાઈ વહિશતાઈ અખેંમું.

વળી ૧૬ મા હાના ૧૩ મા ઝડપામાં અહુનવધર્યના ખોજ, ત્રિજ, ચોથા અને પાંચમાં ભાગો વિષેજ યોલવામાં આવે છે અને તેથી વંધુ ભાગ જણાવવામાં આવતા નથી.

હવે, અહુનવધર્યનું જે લખાણ હાલ આપણે ધરાવ્યે છીયે તેને આવી જતના પાંચ ભાગોમાં વેંકુંચી રાકાય એમ નથી.

૨. ૧૬ મા હાના ૪ થા તથા ૨૮-૩૬ મા ઝડપાઓમાં દરેક શરેહ આગમચ અસલ લખાણના ઝડપ (અધુરા) ટાંકવામાં આવેલા છે, અને એવી રીતે ટાંકેલા ઝડપાઓમાં કેટ લાક રાખ્યો એવા મલે છે, કે જે આપણાં અ

અલ લખાણમાં જેવામાં આવતા નથી. તે એં કેલા ઈકરા નીચે પ્રમાળે છે: ૧ લો ટકેચેષઃ “અહુ” અને “રતુશા;” રજે, “વીસ્પનાં મન્ મન્જિશ્તો;” ૩ લો, “મજદ્વાચ્યો હુલ્લતીશા વંહવીશા;” ૪ થ્રો, “દજદ્વા મનંહો શ્કુયચ્યો દનનાંમ”; ૫ મો, “ક્ષયુભુ અહુરાઈદ્રેગુષ્યા વાસ્તાર્ણમુ.” આ પાંચ વિભાગો દેખાડનારા શાખદોમાંથી રજે તથા ઉજ્જાટકેચેષચ્યોના શાખદો જતા રહ્યા છે: “વીસ્પનાંમનુ મન્જિશ્તો— મજદ્વાચ્યો હુલ્લતીરા વંહવીશા.” આ રીતે અહુન વધ્યની બંદગીમાંથી કોઇને હુયે એ શલોક જતા રહ્યા છે.

શોવટે મજદ્વયસ્તનાનો પોતે આ બંદગી નો અર્થ શું સમજતા હતા, તે ૪૦૦ વર્સ અગાઉ થઈ ગયલા નેર્યોસંગ (દસ્તુર) પાસે નાં એક લખાણ ઉપર્યુદી નીચે પ્રમાળે માલ મ પડે છે:— “જેમ તે સ્લેટ સાહેબની દ્રચ્છા છે, તેમ બલી દીનના તરોકા મુજબની તે સત્તા છે, જે બલાં મન અને અહુરમજદ્વની દુનીયામાં થતાં ડામોની ગોડવણ કરે છે. અહુરમજદ્વથી આવતી સત્તા તે, ધરાવે છે, કે જેને તેણે નાચારોનો રક્ષણ કર્તાં નેમ્યો છે.”

મન્જદ્વયસ્તાનો ૧,૮૦૦ વરસ થયાં
એમન્જ ધારતા આવ્યા છે, અને તેમના ધ
ર્મની સર્વેથી અગતની ખંડણી જે તેમને દ
રરોજ ભણવાનો ફરજ છે, તેનો અર્થ તેઓ
બુલી ગયા હોય એ ચોડુંજ સંભવીત છે. વ
ળો આ ખુલાસો દરેક પ્રકારની ટીકા ખમી
શકે એવો અને ભાષાશાસ્ત્રના કાનુન પ્રમા
ણુનો છે, તે બીના શું તેને માટે પુરતી જી
મીનગીરી નથી. ?

શાથ પોતાનાં લખાણની શોવટે પોતા
ના આગલા તરજુમાને સહનતર રહ કરે છે,
પણ તેજ વેલા કહે છે કે “આ નવો ખુલા
સો સર્વેથી સરસ છે એમ હું કહેતો નથી,
તથા હાલ હું કેવી હાલતમાં ઉલ્લોછું, તે મા
ટે હું ચોકસ નથી.” તેના વીચાર પ્રમાણે
તો આપણે ખરા માર્ગ ઉપર આવવા માટે
તદ્દન ઉલયા માર્ગ જવું જોઈયે છે.

હું તો, ખાતરી ભરેલે પગલે, અને
દરેક પગલે ખાતરી ભરેલો ટેકો મેળવી ચા
લનારાઓની પુંઠે જવાનું ધણુંજ પસંદ કરું
છું, કે જેઓ એંચીતાણીને કોઈ અગતનું
અજવાલું પાડતા નથી, પણ જેઓ ૧૦ અ

ને ૨૦ વર્ષસે આશા વિનાના થઈતે, આગલ પોતે જે કહેલું તેમાંની એક લાઇન પણ ફ્રેરવવાની જરૂર જોતા નથી. એંચી તાણીને કરેલી અટકલો ભપકાભરી હોય છે, પણ તે ઓએ વિદ્યાના વધારા સામે ખરી ધાસ્તી થઈ પડે છે; મનની આસપાસ તે વીઠલાયા કરે છે, અને સરચાઇને તેનો જગ્ગા મેળવતાં લાંઘો વખત નીકલી જય છે.

